

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

6522/22

020020861

COBISS •

vinski arhiv Ljubljana
divo in razprave 22

Sonja Anžič

*Skrbi za uboge
u deželi Kranjski*

Socialna politika na Kranjskem
od srede 18. stoletja do leta 1918

Zgodovinski arhiv Ljubljana
Gradivo in razprave 22

Sonja Anžič

*Skrbi za uboge
v deželi Kranjski*

Socialna politika na Kranjskem
od srede 18. stoletja do leta 1918

LJUBLJANA 2002

Sonja Anžič

Skrb za uboge v deželi Kranjski
Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918

Ozidal in založil: Zgodovinski arhiv Ljubljana
Zanj odgovarja: direktor mag. Branko Kozina
Lektoriranje: Mija Mravlja
Prevod: mag. Niko Hudelja
Oblikovanje: Andreja Aljančič Povirk
Fotografije: Tatjana Rodošek
Računalniška priprava: Uroš Čuden, Medit d.o.o.
Tisk: Grafika-M s.p.
Naklada: 500 izvodov

Izdajo je finančno omogočilo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

II 65 22

DO 4 -12- 2002 / 861

CIP – kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

304(497.4)''17/1918''

ANŽIČ, Sonja

Skrb za uboge v deželi Kranjski : socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918 / Sonja Anžič ; [prevod Niko Hudelja ; fotografije Tatjana Rodošek]. - Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 2002. - (Gradivo in razprave / Zgodovinski arhiv Ljubljana ; 22)

ISBN 961-6247-07-7

121138173

Vsebina

<i>Uvod</i>	5
<i>Kratek pregled socialne politike do srede 18. stoletja</i>	9
Obdobje do 12. stoletja	9
Obdobje od 12. do 16. stoletja	9
Obdobje od 16. do 18. stoletja	10
<i>Prikaz ureditve v deželi Kranjski od srede 18. stoletja do leta 1918</i>	23
Od srede 18. stoletja do uvedbe ubožnih inštitutov	23
Uvedba in delovanje ubožnih inštitutov	26
Domovinski zakon	34
Ukinitev župnijskih ubožnih inštitutov in ureditev področja socialne politike z Zakonom, kako je občinam javno oskrbovati uboge	36
<i>Delovanje posameznih zavodov in ustanov v deželi Kranjski</i>	45
Špitali	45
Ubožne hiše ali ubožnice	55
Najdenišnice	61
Sirotišnice	65
Blaznice	78
Prisilne delavnice in kaznilnice	85
Hiralnice	94
Zavodi za gluhoneme	96
Ostale ustanove	97
<i>Zusammenfassung</i>	103
<i>Seznam uporabljenih virov in literature</i>	107
Viri	107
Literatura	107

Uvod

Vsakdan se v časopisih, na televiziji in v drugih medijih pojavljajo prispevki, ki opisujejo oziroma poročajo o dogajanjih, ko ljudje tako rekoč čez noč izgubijo premoženje, mogoče tudi delovno sposobnost ali celo življenje. Poleg tega smo bili v zadnjem desetletju tudi pri nas priča opaznemu poglobljanju razlik med družbenimi sloji. Marsikdo, ki mu ni popolnoma vseeno za soljudi, se je verjetno že vprašal, kako bodo ljudje ali njegovi svojci, ki jih je doletela nesreča, naprej živeli svoje življenje, ali je v družbi vzpostavljen sistem, ki pomaga ljudem, ko je to potrebno in kako sistem deluje. Aktualni in dokaj pogosti so v sedanjem času predvsem med zaposlenimi ljudmi pogovori o socialni varnosti v času brez zaposlitve, pokojnini, pokojninskih stebrih, lastni izbiri, kako, kje oziroma s koliko finančnimi sredstvi bo kdo preživel tretje življenjsko obdobje. V zdravstvenih domovih po eni strani negodujemo nad dolgimi čakalnimi roki za "brezplačne" zdravstvene preglede, kljub dokajšnjim prispevkom, ki se stekajo za zdravstveno varnost in zdravstvene posege, po drugi strani pa se slišijo pohvale, kako razvita je znanost, kaj vse je mogoče doseči (če imaš na voljo dovolj denarja). Sistem, ki danes deluje v državi oziroma družbi, naj bi zagotavljal osnovni nivo ali, bolje rečeno, varnost življenja vsakega državljana. Ob tem se je verjetno že marsikdo vprašal, od kdaj ta ali podoben sistem obstaja in v kakšnih razvojnih zgodovinskih oblikah je deloval. Podati odgovor na to vprašanje je bil in je namen te raziskave.

Povod za raziskovanje opisane teme je moje delo v arhivu, ko se srečujem z zelo zanimivim arhivskim gradivom, še posebno tistim, ki je nastalo oziroma nastaja pri ustvarjalcih na področju uprave. Značilno zanj je, da prav to gradivo zajema najširši spekter različnih vsebin oziroma tem. Tako tu najdemo gradivo, ki izpričuje organizacijo, dogodke ali stanje na področju lokalne ali višje uprave, policije, gospodarstva, šolstva, zdravstva, davkov, sociale. To so primarni viri za proučevanje zgodovinskih dogajanj v določenem obdobju. Nekateri teh virov so bili že predmet različnih raziskav, drugi ne. Pri slednjih je tako potrebno najprej opredeliti njihovo mesto, ki so ga imeli v organizaciji takratne družbe, in raziskati njihovo organiziranost in delovanje. Z umestitvijo na zanje določeno mesto v mozaik zgodovinskih in njej sorodnih raziskav je narejena pika na i.

Pred nekaj leti sem si v okviru svojega dela v arhivu zadala nalogo urediti gradivo, ki je bilo prevzeto v arhiv že kmalu po drugi svetovni vojni. Biló je nepopisano in je imelo oznako: "Armeninstitut". Najprej sem želela iz slovenske arhivske in zgodovinske literature izvedeti kaj več o ustvarjalcu tega gradiva. Naletela sem na težavo, saj so bile omembe inštituta dokaj skope in malenkostne, kaj šele, da bi izvedela kaj več o mestu

in vlogi, ki jo je imel v času delovanja. Nasploh sem ugotovila, da je v slovenskem zgodovinopisju področje revščine oziroma siromaštva ter skrbi za uboge dokaj neraziskano. Gradivo "Armeninstituta" je bilo zanimivo, saj je prikazovalo pestro pahljačo oblik organiziranosti in dejavnosti na področju skrbi za uboge. Na podlagi zakonskih predpisov iz časa njegovega delovanja sem ga uvrstila v strukturo tedanje družbe. Ob tem sem se srečala še z drugimi institucijami, zavodi in ustanovami, ki so skrbele za reveže oziroma za ljudi, ki iz različnih razlogov sami zase ali za svoje družinske člane niso mogli zagotavljati potrebščin za normalno življenje. Tudi o njih sem želela izvedeti kaj več, saj se je ohranilo kar nekaj arhivskega gradiva o njihovem delovanju. Iz navedenega je torej izhajala moja odločitev, da se posvetim raziskovanju oblikovanja in delovanja sistema skrbi za reveže in dobrodelnosti. Omejila sem se na teritorij dežele Kranjske in časovno obdobje od srede 18. stoletja do leta 1918.

Ob tem se je takoj postavilo vprašanje, kako skupno poimenovati našeti sklop tem. Po razgovorih s profesorjema (dr. Jožetom Žontarjem in dr. Janezom Cvirnom) se je izoblikovalo mnenje, da je izraz socialna politika najustrežnejši. To potrjuje tudi razlaga besed "socialen" in "politika" v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, ki je naslednja: "socialen": 1. nanašajoč se na družbo, družben; 2. nanašajoč se na dejavnost za omiljenje, urejanje gmotnih, življenjskih razmer; "politika": 1. urejanje družbenih razmer, odločanje o njih s pomočjo države in njenih organov. Izraz "socialna politika" je namreč dokaj mlad, saj se pojavi šele v drugi polovici 19. stoletja in ima sprva ožji, ne natančno definiran pomen,¹ toda v današnjem pomenu najbolj opredeljuje temo, ki jo želim predstaviti. "Socialno skrbstvo" zajema ožje delovanje, saj je to "dejavnost, s katero se življenjsko ogroženim osebam zagotavlja materialna pomoč pri njihovem usposabljanju za življenje in delo" (kot je razloženo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika).

Glede vsebinske opredelitve raziskave in načrtanja njenih smernic sem se naslonila na do prve polovice 20. stoletja uveljavljene razlage pojmov, ki nam jih ponujajo leksikoni in priročniki kot so Ernst Myrhofer's Handbuch, Meyers Lexikon, Oesterreichisches Staatswörterbuch ter Handwörterbuch der Kommunalwissenschaften, in sicer v okviru gesla: Armenpflege, Armenwesen ter Armen- und Unterstützungswesen. Skrb za uboge so v širšem pomenu besede razlagali kot obseg vseh institucij, ki imajo namen preventivno ali represivno odpravljati tako stisko ljudi kot tudi posledice, ki jih stiska prinaša;² nadalje kot vejo celokupne skrbi za revnejše prebivalstvo, se pravi skrb za gospodarsko šibkejši del prebivalstva, ki si zaradi revščine, to je pomanjkanja

¹ V priročnem slovarju Handwörterbuch der Kommunalwissenschaften, Dritter Band, Jena 1924 je v okviru gesla "socialna politika" navedeno, da je bil izraz "sozialpolitische Gesetzgebung" v Nemčiji, ko so se po sporočilu Wilhelma I. z dne 17. XI. 1881 lotili obljubljeni zakonodaje najprej pogosteje uporabljen. Kjer je bilo torej v 90. letih 19. stoletja govora o zakonodaji na področju socialne politike, se je pod tem razumelo zavarovanje delavcev in zaščita (varovanje) delavcev.

² Ernst Myrhofer's Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen, Fünfter Band, Wien, 1901, str. 213.

sredstev, ni sposoben priskrbeti nepogrešljivega za življenje;³ ali kot skupek ustanov oziroma institucij, ki skrbijo za odpravo, lajšanje (ublažitev) ali preprečevanje revščine. Ubogi oziroma revni so v okviru zakonodajne opredelitve tisti, ki se ne morejo vzdrževati niti na podlagi lastnega zaslužka niti na podlagi drugih virov dohodkov.⁴

Predmet raziskave je bil torej zgodovinski pregled ukrepov in oblik dejavnosti na področju skrbi za uboge oziroma socialne politike, ki so bile uvedene in so se razvijale v okviru javne skrbi. Privatna skrb je omenjena toliko, kolikor je nastopala v povezavi z javno. Namen je bil prikazati glavne obrise slikovitega mozaika, ki ga predstavljajo ukrepi in oblike dejavnosti na področju skrbi za uboge oziroma socialne politike. Postopno se bo s podrobnejšimi ter nadaljnji raziskavami iz raznih drugih zornih kotov podoba tega mozaika izostrila in pokazala v jasni, tudi za današnji čas razumljivi obliki.

Objavljena raziskava povečini predstavlja tri četrtine mojega magistrskega dela, ki sem ga uspešno zagovarjala marca 2001. V ostali četrtini dela je bil podan pregled arhivskih virov za socialno politiko na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918 v treh arhivskih ustanovah: Arhivu Republike Slovenije, Nadškofijskem arhivu Ljubljana ter Zgodovinskem arhivu Ljubljana. Ta del naloge je bil že objavljen v glasilu Arhivi, Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije.⁵

Ob izdaji pričujočega dela bi se rada iskreno zahvalila svojemu mentorju pri podiplomskem študiju izr. prof. dr. Janezu Cvirnu za vse njegove usmeritve in napotke ter profesorjema dr. Petru Vodopivcu in dr. Jožetu Žontarju.

Zahvala velja tudi delavcem čitalnice tako v Arhivu Republike Slovenije (g. Pavlu Mikliču in g. Petru Strnadu) kot v Nadškofijskem arhivu Ljubljana (s. Fani Žnidaršič) ter mag. Aleksandri Serše in dr. Andreju Studnu za njune nasvete v zvezi z raziskavo.

Hvala tudi mojim sodelavcem v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, ki so mi na kakršen koli način pomagali pri mojem delu ter seveda tudi moji družini, ki me je razumela in me vzpodbujala pri pisanju raziskave.

³ Handwörterbuch ..., str. 166.

⁴ Meyers Lexikon, Erster Band, Leipzig 1924, str. 871.

⁵ Sonja Anžič, Pregled arhivskih virov za socialno politiko na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918, Arhivi, leto 2001, letnik XXIV, št. 2, str. 121-130.

Kratek pregled socialne politike do srede 18. stoletja

Obdobje do 12. stoletja

Z nastopom in širitvijo krščanstva se je pričela pojavljati cerkvena skrb za reveže, navezana na samostane in cerkve, saj je pomoč revežem bilo in je eno izmed poslanstev katoliške cerkve.⁶ Miloščina je bila že v prvih stoletjih krščanstva del cerkvenega bogočastja. Četrtnina od cerkvene desetine se je odvajala za podporo revežev, pa tudi od mašnih in drugih pobožnih ustanov so reveži redno dobivali svoj delež.⁷ Že eden od kapitulirjev Karla Velikega naj bi odločil, da mora biti cerkvena desetina pred pričami razdeljena na tri enake dele: na stroške, povezane z božjim hramom, ter stroške za vzdrževanje duhovnika in revežev.⁸ Pomoč revežem se je izvajala v obliki karitativne dejavnosti. Reveži in tudi romarji so v samostanih dobili hrano in včasih tudi prenočišče. Gonilna sila gradnje socialnih organizmov je torej ležala v cerkvenem bistvu.⁹

Obdobje od 12. do 16. stoletja

Skladno z razvojem družbe so se razvijala in oblikovala stališča do revščine oziroma milosrčnosti in skrbi za uboge, ki so predstavljala pomemben segment pri oblikovanju socialne politike. Tako je na primer merovinska družba obravnavala reveže neprijazno in zaničljivo. V 11. oziroma 12. stoletju pa sledimo nastanku ideje o notranji vrednosti siromaštva. Zaradi sprememb v družbenih strukturah se je namreč pojavila potreba po opravičevanju denarnega bogastva in prikazovanju naraščajočega siromaštva kot družbenega pojava. Prav potreba po opravičevanju denarnega bogastva je bila pogoj za razvoj dobrodelnih ustanov in zavodov ter beraških redov. Dobrodelna dejavnost se je izvajala zaradi sočutja in usmiljenja do revežev, hkrati pa je bogatim oziroma premožnejšim predstavljala sredstvo za dosego

⁶ Oesterreichisches Staatswörterbuch. Handbuch gesammten österreichischen öffentlichen Rechtes herausgegeben unter Mitwirkung zahlreicher hervorragender Fachmänner von Dr. Ernst Mischler, Dr. Josef Ublrich, Erster Band, Wien 1895, str. 65.

⁷ Dr. Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, Ljubljana 1910, str. 520.

⁸ Geremek Bronislaw, Usmiljenje in vislice, Zgodovina revščine in milosrčnosti, Ljubljana, 1996, str. 27. Navedena knjiga podaja dober pregled prikaza različnih opredelitev revščine od srednjega veka do sodobnega časa v raznih evropskih državah: Angliji, Franciji, Nizozemski, Italiji, Nemčiji; nadalje nam predstavi različne pojavne oblike, obseg revščine ter odnos, ki ga je v določenem obdobju do nje imela družba.

⁹ Dr. Josef Gruden, Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain), Laibach 1906, str. 15.

zveličanja.¹⁰ V srednjem veku je bila skrb za uboge še vedno predvsem pod vodstvom cerkve, ki ni samo posvečala velikega dela svojega premoženja ubogim in nagovarjala vernike k darovanju, ampak je imela tudi vpliv na nastanek in oskrbovanje cehovskih skrinjic in raznih cerkvenih bratovščin. Pri ustanavljanju in vzdrževanju ustanov za reveže so se ji pričeli pridruževati tudi deželni gospodje, meščani, meščanske korporacije in cehi ter mestna oblast. Posebno v mestih so pričele nastajati ustanove "zaprte" nege, ki so jih zahtevali in priklicali k dejavnosti razcvet mest, križarske vojne in kasneje velike vojne in bolezni prebivalstva.¹¹ Prve oblike dobredelnih zavodov so bili špitali ali hospitali. Vendar oblike dobredelne dejavnosti takrat med seboj niso bile povezane.¹²

Glede stališč do siromaštva in pomoči revežem je v srednjem veku veljalo, da so razlikovali reveže, ki si zaslužijo pomoč oziroma miloščino, ter druge, ki so sposobni za delo, pa nočejo delati in jim ne pripada pravica do pomoči. Najpogosteje so v drugo skupino uvrščali klateže, klateštvo pa so obsojali in preganjali (tako na cerkveni kot posvetni strani). To stališče se je izoblikovalo na podlagi teze, ki je bila prvič zapisana v 12. stoletju v Gratianovem dekretu in je govorila, da je potrebno razlikovati med "poštenimi" in "nepoštenimi" berači.¹³ Nepošteni berači so bili tisti, ki so bili sposobni za delo, vendar so rajši beračili in kradli, kot pa delali. Hvalevredno in vredno posnemanja je bilo samo siromaštvo, ki je bilo prostovoljno. Milosrčnost, ki se je kazala v delitvi miloščine in darov v prid predvsem cerkvenih ustanov, je predstavljala stalno obliko za odkup grehov minljivega življenja. Pojmovana je bila tudi kot dolžnost tistih, ki izvršujejo oblast. Tako je bila na kraljevskih dvorih in pri veliki fevdalni gospodi navada, da so stalno preživljali določeno število siromakov, da so med svojimi potovanji razdeljevali miloščino ali dajali denar za dobredelne ustanove. Podobno so se obnašali tudi tisti, ki so se ukvarjali z donosnimi posli, še zlasti z denarništvom, zaznamovanim s pečatom moralne dvomljivosti.¹⁴ Ves srednji vek je bilo dajanje miloščine množičen pojav. Sledimo mu tudi pri pogrebni obredih, vladarji so razdeljevali miloščino ob nekaterih praznikih in pogosto so tudi oporoke predvidevale razdelitev neke vsote denarja med reveže. Tako naj bi na primer tudi ljubljanski meščan Ivan Wernburger v ustanovi, ki jo je posvetil namenu slovesnega praznovanja Marijinega spočetja, določil, naj ta dan iz te ustanove 12 revežev dobi po eno zimsko suknjo, še 300 drugih pa nekaj denarja.¹⁵

Obdobje od 16. do 18. stoletja

Nastanek srednjeveških mest in utrjevanje mestne oblasti (mestnih uprav oziroma mestnih zastopov) ter izoblikovanje meščanske elite so povzročili, da so se mestne oblasti od 16. stoletja dalje vedno bolj pričele vpletati v sistem delitve miloščin kot tudi institu-

¹⁰ B. Geremek, *Usmiljenje ...*, str. 27.

¹¹ *Oesterreichisches Staatswörterbuch ...*, str. 65.

¹² *Meyers Lexikon, Erster Band*, str. 872.

¹³ B. Geremek, *Usmiljenje ...*, str. 36.

¹⁴ B. Geremek, *Usmiljenje ...*, str. 33, 34.

¹⁵ J. Gruden, *Zgodovina ...*, str. 520.

cionalne in individualne dobrodelnosti. Navade, ki so bile prej bolj opazne v okolju delovanja cerkvenih ustanov in vladarjev, so počasi prodirale tudi v mestno okolje. Krog darovalcev se je razširil na meščansko elito. Pomembno so na področje socialne politike vplivale številne gospodarske in družbene spremembe, ki so se v Evropi dogajale v poznem srednjem in zgodnjem novem veku. Agrarna družba s svojimi nespremenjenimi temeljnimi strukturami ni zmogla vsrkati populacijskega presežka. Nastala so živahna kolonizacijska gibanja, katerih val je bil močnejši v notranji naselitvi in v selitvah iz gosteje naseljenih v redko naseljene pokrajine. Vendar so demografski pritisk kolonizacije lahko le ublažile. Posledično je demografska rast povzročila povečano ponudbo delovne sile ter naraščanje števila brezposelnih in revežev. V gosto naseljenih Nizozemski, Angliji, Franciji, severni Italiji, južni Nemčiji in Kastiliji je bilo veliko revežev.¹⁶ V poznosrednjeveških mestih naj bi se delež revežev gibal med 15 in 20 odstotki. Na podeželju je bila revščina bolj prtajena, saj je bila sestavni del vsakdanjega življenja in družinskih ter sosedskih struktur.¹⁷ Še zlasti po končanih vojnah in izbruhih kužnih bolezni, raznih ujmah in požarih je narastlo število beračev, med katerimi je bilo veliko hlapcev in kmetov, ki so zapustili zemljo in dom ter pobegnili v mesta, kjer so se pretvarjali za slepe, kruljave, mutaste in podobno z namenom, da so pri ljudeh zbudili usmiljenje in potem dobili miloščino v denarju, jedači ali obleki.¹⁸ Poleg tega da poljedelstvo ni bilo več sposobno držati razmerja s prirastkom prebivalstva, se je gospodarska depresija razširila tudi na trgovino, denarništvo in trg industrijskih dobrin, ki se je precej skrčil. Vse naštetu je privedlo do tega, da je družbena zavest pričela dojemati berače (množico, ki ne dela) kot škodljivo in disfunkcionalno dejstvo.¹⁹ Posledica je bila, da so po Evropi sredi 17. stoletja pričeli ustanavljati velike internacijske zavode: t. i. workhouses v Angliji, Zuchthäusern v nemških deželah, hôpitaux généraux v Franciji. Namena teh zavodov sta bila korekcija in socializacija "škodljivih" ljudi, njihov režim delovanja pa je temeljil na delu kot najvišjem etičnem dometu človekove eksistence. Pri tem je bilo tudi pomembno, da je delo, pojmovano kot krepost, v tistem času postalo državna zadeva.²⁰

Obdobje od 16. do 18. stoletja zaznamuje pojav "javne" skrbi za reveže. Po eni strani je mogoče zaznati veliko intenziteto pri ustanavljanju številnih dobrodelnih ustanov oziroma zavodov, pri čemer je istočasno rasla tudi specializacija namenov, na podlagi katerih so bile te institucije ustanovljene, na drugi stani pa nastop državne policije v skrbi za reveže.²¹ Začele so se že pojavljati zamisli o centralizaciji na področju socialne politike, ki bi pomenila sistemsko organizacijo in uravnavanje skrbi za reveže. Dejanske razmere so silile tako posvetne kot cerkvene oblasti k spremembam na področju socialne politike, ki pa so se uveljavljale bolj v mestih, saj je bil to teritorij, ki ga je bilo mogoče obvladovati. Pri tem jim je bilo pomembno, da miloščino dobijo res tisti, ki so do nje upravičeni, tako imenovani "pravi" reveži. Odrpna in zaprta skrb za reveže naj bi kot naloga zemljiških gospostev in občin ne zagotavljala samo

¹⁶ B. Geremek, *Usmiljenje ...*, str. 114.

¹⁷ B. Geremek, *Usmiljenje ...*, str. 119.

¹⁸ Josip Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje*, Ljubljana 1957, str. 20.

¹⁹ B. Geremek, *Usmiljenje ...*, str. 120.

²⁰ Michel Foucault, *Nadzorovanje in kaznovanje, nastanek zapora*, Delavska enotnost, Ljubljana 1984, str. 316.

²¹ *Oesterreichisches Staatswörterbuch ...*, str. 65.

poostrene kontrole nad ljudmi, ki živijo klateško življenje, ampak tudi razbremenitev porabe sredstev za oskrbovanje le-teh. Oblasti je bila dana možnost uporabljati oskrbovance (Befürsorge) kot ekvivalent za storilnost. Kljub večkratnim poudarjanjem domovinskega principa je ostalo vprašanje kompetence v ubožnih stvareh stalno problemsko področje.²² Kako si je oblast prizadevala z različnimi represivnimi ukrepi priti beračem do živega, nam kažejo številne prepovedi beračenja. Zavedali so se, da je uvedba sprememb in nadzora na kateremkoli področju (tudi socialnem) možna šele potem, ko je stanje na določenem področju popisano in analizirano. Zato je bil eden prvih in najbolj razširjenih ukrepov, da so berače oziroma ljudi, ki so bili potrebni podpore, popisali in jih pričeli nadzorovati. Eden prvih in najbolj razširjenih ukrepov je bil, da so uvedli sistem beraških značk. Berače, ki so bili upravičeni do podpore, so popisali in jim dodelili značke. Tako je na primer v mestu Nürnberg mestna oblast že v 14. stoletju izdala odredbo, da v mestu ne sme beračiti nihče, ki nima značilne kovinske značke. Mestni funkcionar je moral nadzirati berače, deliti značke tistim ljudem, ki so bili dejansko potrebni pomoči, voditi sezname beračev in vsakega pol leta preverjati njihov položaj. Tuji berači so imeli pravico, da so se v mestu zadrževali samo tri dni.²³ Tudi v Ljubljani so, sicer po graškem zgledu, leta 1651 skušali dobiti pregled nad domačimi berači in so jih zato popisali in jim dali pločevinaste značke. Nastavili so tržne paznike, ki so pazili, da se med prave berače zlasti ob tržnih dneh, niso vrinili kmetje in postopači s podeželja. Paznike so imenovali "beraški strah".²⁴ Opisana in podobni primeri so pomenili korak k nadzoru beračev, ki ga niso izvajale samo mestne oblasti, ampak tudi cerkvene. Potrebno je poudariti, da je uvedba nadzora nad reveži in delitvijo podpor med drugim pomenila tudi razbijanje tradicionalne sheme, po kateri je bil pomemben psihološki namen darovalca miloščine.²⁵ Vendar so bile spremembe na tem področju nujne in, kot že rečeno, pogojene z drugimi družbenimi spremembami ter takratnimi okoliščinami (vojne, demografska rast, slabe letine, lakote, epidemije).

Že citirani avtor B. Geremek nam v svoji raziskavi zgodovine revščine in milosrčnosti predstavi konkretna dejanja in postopanja mestnih oblasti na socialnem področju v nekaterih evropskih mestih in iz njegovih opisov na kratko povzemam ukrepe, ki so jih na področju socialne politike v začetku 16. stoletja uvedli v nekaterih evropskih mestih.²⁶ Uvedejo nas v takratni čas in dogajanja, obenem pa se nam ponujajo v smislu primerjave oziroma enakosti ukrepanja, ne nazadnje tudi na naših tleh.

Pariz je bil prestolnica, sedež kraljevega dvora in osrednje uprave. Mesto so sicer vodili mestni organi, toda na njihovo delo so vplivale institucije centralne oblasti. V Parizu je delovala tudi pariška univerza, ki je v krščanskem svetu uživala ugledno teološko in doktrinarno avtoriteto. Za problematiko revežev je bil pristojen pariški parlament. Prve razprave in ukrepi glede reforme socialne politike so tekle v smeri reorganizacije upravljanja špitalov, ki so bili do tedaj v rokah cerkvenih oblasti. Leta 1505 je posebna komisija laičnih upraviteljev pričela

²² Hannes Stekl, *Oesterreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671–1920*, Wien 1978, str. 26.

²³ B. Geremek, *Usmiljenje ...*, str. 59.

²⁴ J. Mal, *Stara ...*, str. 21.

²⁵ B. Geremek, *Usmiljenje ...*, str. 51.

²⁶ B. Geremek, *Usmiljenje ...*, str. 146–164.

nadzorovati delo znanega pariškega špitala Hôtel Dieu. Proces laizacije špitalov je sprva izzval spor med mestnimi oblastmi in kapitljem notredamske cerkve, vendar se je laizacija kljub temu uveljavljala (postopoma tudi v vseh francoskih mestih). Franc I. je namreč leta 1520 v kraljevski odredbi zaukazal, naj v vsaki škofiji dva inšpektorja, izmed katerih je moral biti eden duhovnik, drugi laik, nadzorujeta uresničevanje izvajanja reforme. Mestno oblast so k odločnim ukrepom na področju socialne politike silile epidemije. Oblasti so spoznale, da so koncentracije velike množice revežev za skupnost nevarne in prav kuge prvih desetletij 16. stoletja so povzročile, da so se ljudje pričeli zavedati nujnosti reforme socialne pomoči. Reformi na področju upravljanja špitalov (laizacija in udeležba posvetnih oblasti pri njihovem upravljanju) je sledilo postopno vpeljevanje novih ukrepov v organiziranju pomoči za uboge. Poleg poskusov, s katerimi so hoteli omejiti dotok revežev v mesto (prepoved vstopa v mesto "tujim beračem"), je mestna socialna politika delovala v dveh smereh: sposobne za delo je zaposlovala v okviru javnih del in podpirala nesposobne za delo. Pomemben korak je bil narejen leta 1525, ko so vpeljali "davek za reveže". Z uredbo z dne 7. novembra 1544 je celotna skrb za reveže prešla v pristojnost mestnega sveta, le represivni ukrepi proti klateštvu so še naprej ostajali v rokah parlamenta. Vsem župnijam je bilo priporočeno, naj sestavijo sezname siromakov in v začetku leta 1545 se je začelo redno in organizirano razdeljevanje miloščine. Do nje niso bili upravičeni tisti, ki so bili sposobni delati. Prišel je delovati pariški Glavni urad za reveže.

Benetke so v prvi polovici 16. stoletja doživljale bujen razcvet. Opuščale so vlogo posrednika v prodaji flamskega, angleškega in katalonskega sukna in pričenjale z lastno tekstilno proizvodnjo, ki jo je pospeševala tudi kriza suknarstva v Toskani in Lombardiji. Od 15. stoletja je mesto neprestano rastlo in postajalo iz dneva v dan razkošnejše. V letih 1527 do 1529 pa ga je zajela velika lakota (gran fame). Lakote, kuge in vojne so v tistem času pustošile povsod po severni in srednji Italiji. Sestradane kmečke množice so pridrle in se prerivale pred Benetkami, ker so menile, da je v mestu na zalogi dovolj hrane in da vlada obilje. Mestne oblasti so se bale izbruha epidemij in so poleg ukrepov, ki so jih izvajali že prej (inštitucije sanitarnega nadzora so npr. preverjale priseljence že od konca 15. stoletja), sprejeli še druge. Določili so, da smejo miloščino razdeljevati le tistim, ki imajo beraško dovoljenje, izdano v njihovih župnijah. Prosjakom brez dovoljenja so zagrozili z zaporom in udarci z bičem. Leta 1528 so mestne oblasti sklenile, da v mestu ustanovijo tri ali štiri začasna zavetišča ali hospici, kjer naj bi reveži našli streho in slamnjačo. Čolnarje so zadolžili za obveščanje potnikov, da je v mestu beračenje prepovedano. Za vzdrževanje zavetišč so vpeljali poseben davek, ki so ga po župnijah pobirale komisije, sestavljene iz župnika in dveh laičnih članov. Navedeni ukrepi, ki so bili sprejeti kot odgovor na konkreten primer, predstavljajo prvi "zakon o revežih" v Benetkah. Ohranili so načelo, po katerem je župnija dolžna skrbeti za svoje reveže. To načelo je povzela tudi nova socialna politika. Potrjevala ga je tudi mešana sestava komisije, ki je pobirala "davek za reveže". Izražena je bila odgovornost javne oblasti, ki je oblikovala program izolacije revežev in zagotovila njegovo uresničevanje. Leta 1529 so v mestu oblikovali drugi "zakon o revežih". Senat je na prvem mestu poudaril namen, ki ga je imela oblast, ko je sprejemala ukrepe: zagotoviti podporo revežem, pomagati bolnikom in dati kruha lačnim, vendar pa ne pustiti v brezdelju tistih, ki si za življenje lahko zaslužijo sami. Eden najbolj očitnih ukrepov je bila

prepoved vstopa v mesto "tujim beračem". Med domačimi berači, ki so prosjačili po mestu, so ukrepi vpeljali dosledno razlikovanje med sposobnimi za delo in invalidi. Za delovno sposobne so predvideli zaposlitev v mornarici, ženske in otroci pa naj bi našli zaposlitev med služabniki ali vajenci v obrti. Za reveže, nesposobne za delo, je bila predvidena redna podpora, hkrati pa je bilo prepovedano beračenje v javnosti. Tisti, ki so imeli dom, naj bi podporo dobivali doma, brezdomci pa naj bi živeli v špitalih in zavetiščih. Novi beneški zakon ni predvideval nikakršne reorganizacije dobrodelnih ustanov ali zavodov, poudarjena pa je bila dolžnost župnij, da skrbijo za lastne reveže. Župnije so morale organizirati razne oblike pomoči: po odločitvah župnijskih komisij razdeljevati miloščine revežem, nadzirati upravljanje finančnih skladov, s katerimi so razpolagale karitativne bratovščine ter oblikovati stalne, institucionalizirane metode za nabiranje miloščin med verniki.

Geremek ugotavlja, da pobude in ukrepi beneških oblasti, ki so jih uvedle med krizo v letih 1527–1529 ne sodijo na področje dobrodelnosti, temveč na področje represije. Izgon revežev, zapiranje v zavetišča, prepoved beračenja, skoraj prisilno delo "potepuhov" za mezdo, pol manjšo od normalne, so dokazi za tak sklep. Ideja o osrednjem zavetišču za reveže se je v Benetkah pojavila šele ob koncu 16. stoletja in šele takrat so se v mestu odločili, da bodo načrtno izpeljali centralizirano socialno politiko.

Ieper kot tretji primer, ni bil ne metropola ne velika aglomeracija prebivalstva, ampak pomembno flandrijsko mesto, udeleženo tako v razcvetu kot krizah Nizozemske. Njegov srednjeveški blišč je v začetku 16. stoletja že potemnel, kljub temu pa bi ga lahko šteli za zgodnje-industrijski center. V srednjem veku so bile ustanove za pomoč revežem v Iepu zelo razvite. Z dobrodelnimi iniciativami podjetnikov in mestnega patriciata so v času gospodarske rasti omogočali preživetječasno brezposelnim mezdnikom. S tem so ohranjali rezervno delovno silo ter socialni mir. V začetku 16. stoletja pa se je celotna Nizozemska soočala s hudimi gospodarskimi težavami. Politični spori in vojaški spopadi med Habsburžani in Francijo, ki so izbruhnili leta 1519 po izvolitvi Karla V. za cesarja, so močno ovirali oziroma, kakor meni belgijski zgodovinar H. van der Wee, celo blokiral mednarodno trgovino. Tudi v Iepu so naravne nesreče, lakota in epidemije pripeljale k dezorganizaciji družbenega življenja. Povečala sta se brezposelnost in obubožanje. V odnosu do revežev sta se pričela uveljavljati nadzor in represija. Iz srednjega veka podedovani špitali in dobrodelne ustanove so ponujale precejšnje možnosti za pomoč siromakom, vendar je bilo njihovo upravljanje potrebno reorganizirati. Septembra 1525 se je mestni svet odločil za splošno reformo dobrodelnih ustanov in zavodov. Decembra istega leta je novi zakon prepovedal beračenje in zagrozil zanj stroge kazni. Socialna politika, ki so jo v Iepu začrtali leta 1525, je temeljila na že znanih temeljih, kot so prepoved beračenja v javnosti, pomoč "pravih revežem" v organizaciji mestnih oblasti, preganjanje potepuhov, oblikovanje skupne blagajne za kritje stroškov nove uprave. Bistvo nove socialne politike je bilo, da je vso odgovornost v zvezi z organizacijo javne pomoči prevzelo mesto. Skrb za reveže so zaupali uradnikom, ki naj bi bili "revežem kot starši". Po štirje v vsaki župniji so morali reveže diskretno nadzirati, občasno preverjati njihove življenjske razmere in zdravstveno stanje ter razdeljevati pomoč. Tudi župnijske komisije so dobile svoje zadolžitve. Zbirale so miloščino pri posameznikih in upravljale z darovi, ki so se nabrali v darilnicah, razpostavljenih po vseh cerkvah. Posebnega davka za reveže v Iepu niso predvideli. Nova administracija je

morala poskrbeti še za prenočišča za romarje, a tudi za to, da so zapustili mesto. Politika mestnih oblasti je po nekaj letih delovanja zadela na ostro nasprotovanje. Frančiškani, dominikanci, karmeličani in avguštinci so jeseni 1530 protestirali proti takemu delovanju mestne oblasti na socialnem področju. Jabolko spora je bila interpretacija krščanske dolžnosti pomagati siromakom. Najpomembnejši argument, s katerim je mestna oblast odgovarjala in zagovarjala svoja dejanja, so bili spremenjeni časi, ko so se namesto vzornih siromakov, ki so si s prostovoljno revščino prizadevali doseči krščansko popolnost, ali revežev, ki so svojo usodo jemali s ponižnostjo kot božjo voljo, pojavili naduteži in prevaranti, ki so rajši kot od lastnega dela živeli na račun drugih in ob tem stalno kršili pravila krščanskega življenja. Mestna oblast je razlagala, da je represija usmerjena samo proti temu drugemu tipu revežev. Vendar je bilo mestni svet strah, da ga lahko obtožijo herezije, ki je bila leta 1530 v resnici obtožba luteranstva, zato je pariške teologe zaprosil za mnenje. Razsodba Sorbone je dala mestnim oblastem prav: ukrepi so strogi, a pravični in v skladu z evangelijskim naukom. Izkušnje pri reformi dobredelnih ustanov in zavodov, ki so jih v Iepu izpeljali leta 1525, so močno vplivale na celotno gibanje za reformo socialnega skrbstva v mestih.

V *Grenoblu* so se mestne oblasti lotile prvih ukrepov leta 1513, ko so se odločile, da bodo iz mesta izgnale berače, pri meščanih pa zbirale kruh za miloščine. Konec leta 1520 so se odločile zapreti slabotne berače v špital, zdrave pa zaposliti pri regulacijskih delih na reki Drac. Leta 1544 so vpeljali mesečni davek, ki je napajal sklad za pomoč revežem. Konec leta 1545 je bil uresničen načrt združevanja sredstev špitalov in bratovščin. Pomoč revežem so začeli centralizirati. Počasi so se v letih po 1545 izoblikovala praktična in teoretična načela dejavnosti Urada za reveže. Mestni svet je imenoval komisarje, ki so pregledovali špitale. Pri urejanju socialne problematike so se Grenobelčani zgledovali po pariškem statutu. Tega so namreč dobili leta 1551, tako da so se z njim lahko dobro seznanili. Javna socialna pomoč, osnovana v družbenih krizah, se je v desetletjih kljub novim oviram počasi uveljavila. V obdobju ekonomskega ravnovesja je celo kar dobro delovala, tako da je reveže sistematično nadzirala, dopolnjevala sezname in redno razdeljevala miloščine. Mestni ukrepi pa so se pokazali neučinkoviti v zadnji četrtini stoletja, ko so spet izbruhnile surove krize.

V francoskem mestu *Rouen*, pristanišču in pomembnem trgovskem ter obrtnem središču, je jeseni 1510 pustošila epidemija. Leta 1534 so se oblasti lotile korenite reorganizacije špitalskih zavodov in socialne pomoči. Kot argument za odločno ukrepanje zoper beraštvo in revščino so med drugimi razlogi navajali tudi interes za varnost in javni red. Problem revščine je bil tesno povezan s položajem na trgu delovne sile. Pogosto so mestni svetniki obtoževali delomrznosti ali potepuštva prav brezposelne. Leta 1551 je bil ustanovljen urad za reveže. Njegove naloge so bile med drugim najti zaposlitev siromakom, zagotoviti doto revnim dekletom in poslati otroke v šolo in uk. Urad je nakupil surovine – volno, platno ali konopljo – in s tem omogočil revežem delo. Iz denarja za prodane izdelke se je napajal uradov sklad za pomoč. Glavna oblika zaposlovanja so bila javna dela (gradnja mestnih utrd). Reveži so se morali primerno vesti in se niso smeli upirati uradnikom. Prestopnikom so zagrozili prvič s kaznovanjem z bičem, drugič pa, da bodo obešeni in zadavljeni. Opozorilo so podkrepili tako, da so postavili štiri vislice. V svarilo so se dvigale tam, kjer so ponavadi delili miloščine, in tam, kamor so pošiljali na delo berače in potepuhe.

Predstavljeni primeri začetkov reform na področju dobrodelne dejavnosti v mestih so pomenili uvod v novo socialno politiko. Tesno je bil povezan z dobrodelno dejavnostjo kaznovalni red za prijete berače, ki je kazal v vseh evropskih deželah usklajeno strogost (ostrino). Poostritev prepovedi beračenja, pritisk, hude telesne kazni oziroma napotitev v delavnice so tvorile osnovni koncept ravnanja oblasti v nemških državah, v Franciji in Angliji. Naravnanje proti uboštvo je ostajalo od pojmovanja, da je treba vzroke za obubožanje in beračenje iskati v lastni krivdi ubogih. Veliko identifikacijo beračev in kriminalnih prestopnikov je treba gledati iz analognih metod izvrševanja kaznovanja. Od 17. stoletja se je v tem okviru v vedno večji meri prevzemal sistem obsojanja na javna prisilna dela, ki se je razširil tudi na berače in klateže. Poljska dela na gospostvih ali v razvijajočih se področjih države, vzdrževanje cest in poti oziroma čiščenje ulic v mestih je bila pri tem še oblika lažje narave in jo najdemo še daleč v 18. stoletju.²⁷

Centralizacija dobrodelne dejavnosti, ki je sledila reformam, je bila v večini primerov podprta tudi z intervencijami države. Pa si tudi na tem nivoju oglejmo nekaj primerov, ki nam jih naniza B. Geremek.²⁸

Karel V. je definiral načela svoje politike do revežev v odredbi, ki jo je izdal leta 1530 v Augsburgu. Predpisovala je, da morajo lokalne oblasti nadzirati siromake in potepuhe. Beračenje je bilo dovoljeno le bolnikom in slabotnim in še to samo v domačem kraju. Mesta so morala svojim beračem zagotoviti hrano in prenočišče. Otroke beračev so, da se ne bi navadili beračiti, hoteli vključiti v družbo. Predvidevali so dve možnosti: da jih pošljejo v uk h kakemu obrtniku ali pa da gredo služiti kot služabniki. Javnim oblastem je bil zaupan tudi nadzor nad špitali, kjer naj bi našli zavetje samo tisti, ki so bili res potrebni pomoči. Pomembnost odredbe iz leta 1530 za nadaljnji razvoj in potek dejavnosti na področju socialne politike je bila v določitvi, da je bila dolžnost skrbi za uboge prenesena na civilne oblasti, ki jim je bil zaupan tudi nadzor nad špitali, kar je pomenilo odločen korak naprej v laizaciji špitalskih ustanov.

Leto dni kasneje (6. oktobra 1531) je Karel V. v Gentu razglasil nov edikt, tokrat za Nizozemsko. Od augsburškega se je razlikoval v tem, da je bil zastavljen bolj široko. Urejeval je pereče področje beračenja ter skušal ohraniti tradicionalno krščansko dobrodelništvo. Prepovedoval je beračenje na ulicah, trgih, v cerkvah in po hišah. Kazni za nespoštovanje prepovedi so bile stroge: tiste, ki so jih pri beračenju zalotili prvič, so vrgli v ječo, povratnikom pa so smeli sodniki in mestne oblasti po svoji presoji izbrati način kaznovanja. Za otroke, ki so živeli kot potepuhi in berači, je edikt določal, da jih je potrebno poslati v šole, v uk za obrt ali trgovino ali zaposliti kot služabnike. Prepoved beračenja ni veljala za beraške redove in za zbiranje pomoči zapornikom in gobavcem. V špitalu (hospicu) so imeli pravico prebiti noč tudi romarji, če so čuvajem pokazali zahtevane dokumente. Nadalje je edikt priporočil, naj se združijo sredstva vseh dobrodelnih ustanov v skupno blagajno (bourse commune), s katero naj bi upravljal poseben, za to imenovan odbor. Darilnice za zbiranje prispevkov so morale biti postavljene v vsaki župnijski cerkvi. Nabrano vsoto je razdelila komisija, ki so jo sestavljali:

²⁷ H. Stekl, *Oesterreichs ...*, str. 31–32.

²⁸ Posamezne primere državnih intervencij na področju socialne politike prav tako povzemam po raziskavi B. Geremeka o zgodovini revščine in milosrčnosti, str. 166–203.

župnik, predstavnik oblasti in zastopnik župnijske skupnosti. Župnijske komisije so imele nalogo, da so pod nadzorom lokalnih oblasti nabirale prispevke za reveže in sestavljale sezname revežev. Sezname so bili neke vrste popisi revežev, saj so morali med drugim vsebovati natančne podatke o poklicu in številu vzdrževanih otrok. Bili so osnova za določanje višine ubožne podpore. Za zdrave reveže je edikt določal, da morajo delati in z zaslužkom vzdrževati svoje družine. Na župnike, spovednike in pridigarje se je obračal zadnji člen edikta, in sicer s pozivom, da nagovarjajo testatorje, naj v oporoke zapišejo volila za podporo revnim. Cesarski gentski edikt je bil po eni strani dosleden glede centralizacije socialne pomoči, saj je določal, da mora imeti ena sama komisija nadzor nad vsemi dejavnostmi na tem področju, ki so bile financirane iz sklada, ustanovljenega prav v ta namen. Na drugi strani pa ni spodbijal tradicionalnih pristojnosti cerkve in ni škodil njenemu imetju, marveč je pri reformi socialne politike predvideval sodelovanje duhovščine. Edikt Karla V. za Nizozemsko je določal temeljna načela reforme, toda izvedbo teh načel je prepustil mestom.

Državna zakonodaja v Franciji se je najprej strogo lotila potepuštva, ki so ga obravnavali kot prestopok. Zatreti so ga poskušali z represijo in različnimi kaznimi. Prepovedala je beračenje v javnosti in naložila mestom skrb za preživljanje mestnih revežev. Zakon je določal smrtno kazen za vse zdrave berače, rojene ali bivajoče v Parizu vsaj dve leti, če se ne bi priglasili k javnim delom. Ako pri javnih delih ne bi našli zaposlitve, jim je bilo ukazano, naj se vdinjajo pri gradbenih mojstrih. Zdravi berači, ki niso bili rojeni v Parizu, ali so tam bivali manj kot dve leti, so morali zapustiti mesto v treh dneh, sicer jim je grozila smrtna kazen. Za berače, ki so hlinili bolezen, je predvideval bičanje in izgon. Pri kaznovanju povratnikov pa je imel sodnik proste roke. Vsakdo, naj je bil visokega ali nizkega stanu, ki je na ulici ali v cerkvi delil miloščino, je moral plačati globo. Potepuhe so pošiljali na galeje ali na prisilno delo. Nadaljnji ukrepi so zadevali upravljanje špitalov, ki so postopoma prehajali v roke posvetnih oblasti. Laizacija uprave špitalov je narekovalo porazno finančno stanje in vodenje špitalov. Majhni špitali pogosto niso bili nič drugega kot kmetije, kjer sta bila romarjem in potujočim beračem na voljo morda dva prostora. Čeprav je pariška zakonodaja veljala le na območju Pariza, je vplivala na ukrepe sodnih in policijskih oblasti v celotnem kraljestvu. Njen sestavni del doktrine je bil, da je vsak kraj odgovoren za svoje siromake in s tem je bila osrednja oblast odvezana naloge organiziranja socialne pomoči. Kralj je na področje socialne pomoči posegal le v nujnih primerih.

V Angliji se je Henrik VIII. prav tako najprej lotil urejanja razmer na področju beračenja. Z uredbo iz leta 1531 je mirovnim sodnikom, županom v mestih in kraljevim predstavnikom v okrožjih zaukazal prešteti vse reveže, ki so bili zaradi slabotnosti, starosti ali bolezni resnično nesposobni za delo. Za take je uredba predvidela posebno dovolilnico za beračenje na določenem ozemlju. Kogar bi zalotili beračiti brez dovolilnice, mu je grozila aretacija. Zdravim beračem je bilo zagroženo z bičanjem, darovalcem miloščine pa naložena denarna kazen. Kraljeva priporočila in ukazi so bili hkrati naslovljeni na posvetne in cerkvene oblasti. Mešane so bile tudi komisije, ki so zbirale prispevke. Poznejše uredbe so vse bolj poudarjale zbiranje sredstev za socialno pomoč, Elizabeta I. pa je v svojih odredbah prostovoljnost spremenila v obveznost. Po mnenju večine angleških zgodovinarjev je zapiranje samostanov v letih 1536–1539 povzročilo naraščanje ubožstva in poslabšanje življenjskih razmer. Odločilni korak v razvoju zakonodaje

o revežih pa je elizabetinska Anglija naredila na prelomu 16. v 17. stoletje z "zakonom o revežih". Med letoma 1594 in 1597 so bile slabe letine. Sprejeta zakonodaja je dala posebno pomembno vlogo "nadzornikom revežev" (overseers of the poor). Naloga komisarjev, ki so jih vsako leto postavljali mirovni sodniki, sta bila organizacija in nadzor nad celotno socialno pomočjo. V sodelovanju z župnijskimi predstavniki so "nadzorniki revežev" skrbeli, da so otroci našli vajeniško mesto, brezposelni delo (za to so morali imeti na voljo zaloge surovin) in slabotni oziroma pohabljeni podporo. Za zadnji dve skupini so morale komisije organizirati gradnjo zavetišč in špitalov. Sredstva za pomoč revežem naj bi zbirali s posebnim davkom. Beračenje, ki ga je nova zakonodaja še dopuščala, je bilo prosjačenje za hrano, vendar le v domači župniji. Dajati miloščino pa je bilo dovoljeno vojakom in mornarjem, ki so se vračali domov. Individualno milosrčnost je hotel parlament ohraniti kot obliko pomoči, ki živi vzporedno z ustanovami in zavodi javnega skrbstva. Od takrat naprej so postala temeljni kamni doktrine socialne politike tri načela: institucionalna pomoč, ustvarjanje zaposlitvenih možnosti, zatiranje potepuštva. Odsev te doktrine najdemo tako v kraljevi zakonodaji kot v krajevni praksi. Elizabetinski "zakon o revežih", sprejet leta 1601 (ali bolje 1597–1601) in potrjen leta 1640 (prvotno naj bi veljal le eno leto), je bil pravni temelj angleškega sistema socialne pomoči do obsežne reforme leta 1834.

V večini evropskih dežel se je centralna zakonodaja, povezana s socialno pomočjo, razvijala podobno kot na Nizozemskem, v Franciji in Angliji. Nekoliko drugačno pot je ubrala Škotska, a tudi njena politika se umešča v splošni evropski idejni tok. Zakonski akt o revežih, sprejet leta 1535, se je omejil na splošna priporočila. V nasprotju z že obravnavanimi deželami pa so v Španiji probleme z berači in potepuhi morale reševati lokalne oblasti same. Centralna oblast ni v prid reformiranju socialne pomoči storila nič. Omejila ni ne beračenja ne že zdavnaj uveljavljenega individualnega dajanja miloščine. Še več: dvor je celo odkrito izražal nezadovoljstvo nad iniciativami mest in jim ugovarjal iz doktrinarnih razlogov. Resničnost pa je kazala, da se obubožanje množic krepi. Njegova širina je že grozila javnemu redu in delež klatežev je dosegel ali celo presegal delež klatežev drugod po Evropi. Ker je ostala revščina v ingerenci cerkve, se je španski dvor izogibal vsakega posega v to področje. S tem da se je držal ob strani, pa je zaviral proces modernizacije socialne pomoči.

Tudi za avstrijske dežele je v tem obdobju pri skrbi za reveže značilen nastop državne policije, saj je obubožanje ljudskih množic, ki je imelo začetke v 16. stoletju in se je stopnjevalo skozi opustošenje, ki ga je prinesla 30-letna vojna (1618–1648) in vojne s Turki, udarilo Avstrijo prav tako kot druge države. Podiranje starih trgovskih povezav in izguba tradicionalnih trgov je sprožila recesijo pri večini izvoznih obrti. Celo alpskim deželam kot centrom plemenitih kovin in pridelovanja železa ni bilo prizaneseno. Temu so se pridružile še slabše prodajne možnosti v kmetijstvu in pripeljale na tem sektorju do težke eksistenčne krize, ki je trajala do osemdesetih let 17. stoletja.²⁹ V teh razmerah so obstoječe dobrodelne dejavnosti, ki so bile povečini vezane na lokalno namembnost in imele večinoma malo urejeno upravo, pričele odpovedovati. Na to področje je posegla država in sledile so izdaje vladarskih predpisov, ki so se dotikali tudi tega področja. Pričenjanjo se z "Ordnung und Reformation guter Polizei"

²⁹ H. Stekl, Oesterreichs ..., str. 23.

Ferdinanda I. z dne 15. oktobra 1552 in zaključujejo z "Bettlerschub = und Verpflegeordnung" Marije Terezije z dne 22. novembra 1754. Predpis Ferdinanda I. je prvič vzpostavil načelo, da je skrb za uboge povezana z domovinsko pravico. To načelo je ostajalo v veljavi v vseh naslednjih stoletjih.³⁰ Na področju skrbi za uboge je naredil prvi poskus pritegniti v to področje privatno in mestno sodelovanje. S tem patentom so bila namreč mesta in komune dolžna vzdrževati svoje uboge in kaznovati tuje delazmožne berače.³¹ Tako kot v drugih državah, je tudi v Avstriji prihajalo do različnih represivnih ukrepov, s katerimi so si absolutistični vladarji prizadevali priti beračem do živega. To velja predvsem za dolgo vrsto prepovedi beračenja. Od patenta Leopolda I. z dne 26. marca 1693 za Avstrijo južno od reke Enn do resolucije Marije Terezije o "Odpravi beračenja in spoštovanja policijske straže" z dne 16. aprila 1769 se vleče širok lok odredb za posamezne avstrijske kronovine. Njihovo upoštevanje naj bi bilo zagotovljeno z različnimi spremljajočimi ukrepi. Sem se je štel v prvi vrsti poskus zapreti deželne meje kolikor mogoče hermetično proti tujim potepuhom. V tem smislu so se trudili za okrepljeno kontrolo glavnih prometnih poti. Mitničarjem so priporočali veliko pozornost do vseh vstopajočih, ladijskim prevoznikom pa je bilo prepovedano prevažati sumljive brezdelneže. Paralelno s tem je potekala izgradnja varnostnih ustanov v notranjosti. Ker deželni knezi v iztekajočem 17. stoletju še niso razpolagali z nobenimi obstoječimi policijskimi skupinami, se je vladar moral opreti na moči obstoječih upravnih enot. Pomembno je bilo spremljati gibanje prebivalstva. Nove postopke pri tem so pomenili predpisi Leopolda I. glede sprejemanja prebivalcev in predpisi glede njihovega prijavljanja kakor tudi izgradnja varnostnih organov preko spodnje avstrijske vlade.³² Od splošnih prepovedi beračenja je prihajalo do podrobnejših odredb in predpisov glede njihovega izvrševanja. Naredba o strogem postopku proti domačim in tujim beračem,³³ ki jo je izdal cesar Karl 3. novembra 1723, je pomenila enega takih predpisov. Veljala je tako za mesto Dunaj, njegova predmestja kakor tudi za celotne avstrijske dežele severno in južno od reke Enn. Izključno za "odpravljanje beračev" je služila od 1732. leta okoli 30-glava straža, v ljudskem jeziku poznana kot lovilci beračev (Bettelfanger). Od 17. stoletja dalje so v vedno večji meri prevzemali sistem obsojanja na javno prisilno delo in ga razširili tudi na berače in potepuhe. Delo na polju na gospostvih ali v razvojnih področjih avstrijskih državnih delov, vzdrževanje cest in poti, na primer čiščenje ulic v mestih, je bila pri tem še lažja oblika in jo sledimo dolgo v 18. stoletje.³⁴

Leta 1704 se na Dunaju prvič omenja *cassa pauperum*, ki je predstavljala združitev vseh miloščin dunajskega prebivalstva. Kmalu so se naloge ubožne blagajne razširile od zgolj ročnih delitev na sofinanciranje številnih bodočih ustanov in zavodov.³⁵

Poleg preprečevanja in preganjanja beračenja je dežela začela posvečati skrb tudi zdravstvenemu stanju prebivalcev. Slabe letine in lakote so največkrat povzročile naval ubožnih ljudi v mesta, trgovska središča. Pri tem je obstajala velika nevarnost izbruha epidemij,

³⁰ Oesterreichisches ..., str. 65.

³¹ P. von Radics, *Die Wohlthätigkeit in Krain unter den Herrschen aus dem Hause Habsburg*, Wien 1898, str. 47.

³² H. Stekl, *Oesterreichs ...*, str. 29–30.

³³ Zgodovinski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju ZAL), SI ZAL LJU 489, fasc. 12, fol. 124–128.

³⁴ H. Stekl, *Oesterreichs ...*, str. 32.

³⁵ H. Stekl, *Oesterreichs ...*, str. 27.

saj se je na majhnem prostoru družilo veliko število ljudi in obstajala je možnost hitrega prenosa bolezni na veliko ljudi. Mesta, dežele in država so zato pričele uvajati razne zdravstvene ukrepe. Tudi na Kranjskem je bil leta 1611 nastavljen poseben (prvi) zdravstveni svet, ki je imel nalogo, zaježiti izbruhe epidemij. Nadalje je notranjeavstrijska vlada leta 1625 izdala za Štajersko, Koroško in Kranjsko poseben red, kako ravnati z okuženci.³⁶ V začetek 18. stoletja pa sežejo v avstrijskih deželah tudi spremembe na področju organizacije revežev. S cesarskim ukazom z dne 19. julija 1727 je bila tako na Kranjskem kakor v drugih deželah ustanovljena komisija za reveže "Armencommission". Sestavljalo jo je devet članov, med njimi tudi škof in vicedom, predsedoval pa ji je deželni glavar. Njen namen je bil sezidati ubožne hiše po vsej deželi. Priporočala je, da za res potrebne reveže poskrbijo župnije. Potrebni denar za oskrbovanje revežev naj bi pridobili s pobiranjem prispevkov po hišah. Denar naj bi pobirali pooblaščenci ubožne komisije in ga konec meseca pošiljali v glavno ubožno blagajno v Ljubljano. Ta bi imela tri ključne: enega bi imel deželni glavar, drugega škof, tretjega pa vicedom. Po cerkvah naj bi bile razobešene železne pušice za reveže. V ubožno blagajno naj bi se stekal tudi denar, ki bi ga umrli v oporokah zapustili revežem. Komisija je svetovala v Ljubljani združiti cesarski in meščanski špital ter urediti v njem boljše gospodarstvo, po drugih župnijah pa naj bi zgradili ubožne hiše, sprva lahko samo lesene. Dokler le-te ne bi bile zgrajene, naj bi bili reveži nastanjeni v kmečkih hišah in po svojih močeh pomagali kmetom pri njihovem delu. Dejansko delovanje komisije v teh okvirih ni izpričano, je pa leta 1736 prevzela nadzorstvo in vizitacijo obeh ljubljanskih špitalov, meščanskega in cesarskega.³⁷

Za ostala evropska mesta B. Geremek ugotavlja, da se je pahljača metod iz dvajsetih let 16. stoletja počasi odpirala in naposled postala koherenten sistem. Njegove glavne naloge so bile: štetje revežev, izgon kar se da velikega števila "potepuhov" in "tujih revežev", izbira upravičencev do podpore in merila zanj, dolžnost podpirancev, da nosijo značke ali da z raznimi zunanjimi znamenji revščine kažejo svoj položaj, urejanje finančnega položaja špitalov in oblikovanje skladov za pomoč revežem, ustanavljanje mestnih uradov, zadolženih za celoto problemov v zvezi s socialno pomočjo. Francoska mesta so posnemala pariški in lyonski primer. Prav v Parizu so ustanovili prvi urad za reveže. Lyonski urad za reveže je užival tak sloves, da je bil opisan v nekem besedilu, ki je pri zagovornikih reforme zelo odmevalo. Leta 1534 so mestne oblasti sklenile postaviti na noge stalni urad za socialno pomoč. Ta stalna, t. i. Splošna miloščina se je zgledovala po pariškem uradu. V Lyonu so si priskrbeli prepise pariških odlokov o pomoči revežem. Temelji lyonske reforme so bili prepoved beračenja, zagotovitev institucionalne pomoči revežem na podlagi seznamov upravičencev, delovna obveza in vsaj formalno redni prostovoljni prispevki duhovščine in meščanov. Splošna miloščina se je v prvi vrsti posvetila nemotenemu razdeljevanju kruha, drugo področje je bilo skrbništvo nad sirotami in najdenčki. Načeloma je Splošna miloščina take otroke posvojila in bila obvezana poskrbeti za njihovo šolanje in izučitev v obrti. V praksi pa jih je urad poskušal čimprej zaposliti kot služabnike ali jih oddati mojstrom v uk. Nova institucija socialne pomoči je imela vlogo represivnega organa. Morala je zagotoviti spoštovanje prepovedi beračenja. Oblasti so instituciji

³⁶ P. pl. Radics, Zgodovina deželne civilne bolnice v Ljubljani, Ljubljana 1887, str. 12.

³⁷ Ivan Vrhovec, Meščanski špital, Letopis matice slovenske za leto 1897, Ljubljana 1897, str. 82–84.

za lažje delo dodelile najprej šest, potem pa osem stražnikov. Teh se je kmalu oprijel vzdevek "beraški šintarji" (*chasse-coquins*). Njihova naloga je bila vzdrževati red med razdeljevanjem pomoči, aretirati berače, ki so prosjačili na svojo roko in s stražarskih položajev pri mestnih vratih zavračati "tuje berače".

V Angliji je reforma socialne politike potekala v etapah. Specifičnost angleškega primera včasih pojasnjujejo s kraljevo zakonodajno dejavnostjo. Ta je bila veliko bolj sistematična in sklenjena kot drugod. Toda temeljna razlika tiči v preoblikovanju kmetijstva in gospodarstva v mestih. Modernizacija angleškega gospodarstva je bila hitrejša kakor drugod. V sedemdesetih letih 16. stoletja se je okrepila težnja, da bi izkoreninili beračenje v javnosti. Župnijski uradniki so morali redno obnavljati sezname revežev in jih strogo nadzirati. Od leta 1547 je v Londonu obstajal sklad za pomoč revežem. Denar zanj je pritekal iz obveznega davka. Leta 1572 je osrednja oblast sprejela "statut o revežih", ki je to vrsto davka vpeljal v vseh mestih. Iz tega okvira je izstopala organizacija socialne pomoči v Norwichu. Leta 1565 so mestne oblasti od mestnega kapitlja prevzele upravljanje špitala sv. Pavla. Špital je bil azil za tuje siromake, pobiljševalnica za klateže in kraj, kjer so delili miloščino. Najprej so se lotili štetja ljudi. Našteli so 2.342 siromašnih oseb, od teh je bilo 1.335 odraslih; mesto pa je imelo okoli 13.000 prebivalcev. Med reveži je samo 272 oseb (18 %) dobivalo redno podporo. Po opravljenem štetju so nekaj siromakov izgnali iz mesta, ostale pa razvrstili v tri skupine. V prvi skupini so bili "delovno sposobni", v drugi "nesposobni za delo" in v tretji tisti, ki jih niso mogli vključiti ne v prvo ne v drugo skupino. Za delo nesposobni so dobili natančno določeno redno podporo. Zakrknjene postopače je čakalo prisilno delo v pobiljševalnici. Upravljanje pobiljševalnice je bilo v pristojnosti mestnega župana. Dva špitala naj bi bolnikom zagotavljala hrano in bivanje. Del tega sistema sta bila tudi prepoved beračenja – kazen zanj so bili udarci z bičem – in globa za tiste, ki so prosjaku dali miloščino. V Norwichu so socialno pomoč v celoti financirali z davkom. Mestna občina je leto dni po vpeljavi socialne reforme naredila bilanco rezultatov. Po natančnem obračunu je ugotovila, da financiranje socialnega programa mesta ni obremenilo. Še več, reforma je bila celo donosna, saj je mestni proračun zaradi delovne obveze za brezdelneže prihranil lepo vsoto denarja.

Ob reformah javne pomoči pa ne smemo pustiti ob strani individualnih stališč, saj je prav individualna dobrodelnost ohranjala tradicionalni ideal krščanske dobrosrčnosti. Obdržala se je povsod po Evropi, tako v protestantskih kot katoliških deželah. Individualna dobrosrčnost je torej ostajala še naprej, vendar ni bila več glavna oblika pomoči siromakom.

Vsi opisani ukrepi na področju socialne politike so bili tesno povezani z dogajanjem na ideološkem področju. Upoštevati je potrebno ideološke dileme o revščini in usmiljenju, ki so se porajale v tem obdobju. Socialna politika je bila predmet zavezništov, kompromisov in sporov med različnimi družbenimi okolji in skupinami, med laičnimi ustanovami in cerkvijo, med mesti in državno administracijo. Nova socialna politika in vzorec splošnih pogledov na revščino sta bila predmet sporov in protislovij, ki so izvirali iz razhajanja interesov in psiholoških razlik. Zanimivi so pogledi sodobnikov na odnos do siromakov ter obenem tudi temeljne razprave o tem odnosu. Tudi o tem je v že večkrat omenjeni knjigi pisal B. Geremek in tukaj

38 B. Geremek, *Usmiljenje ...*, str. 205–219.

na kratko povzemam njegova dognanja.³⁸ Piše, da je bil odnos do siromakov v času reformacije pomembna in polemična tema. Luter je svoje poglede razgrnil leta 1523, ko je nemško izdajo pamfleta proti beračem, znameniti *Liber vagatorum*, opremil s predgovorom. Luter pravi, da bi knezi, zemljiški gospodje in mestni svetniki iz goljufivosti beračev morali potegniti nauk in onemogočiti, da se lenuhi, goljufi in klateži okoriščajo s podporo. Omemba vasi v praksi ni bila prav nič pomembna, saj se je reforma dobroteljnosti omejila na mesta. Prav družbene izkušnje so bile merilo in temelj Lutrovega programa za reveže. Geremekovo mnenje je, da z vidika celotnega Lutrovega nauka in dela temu programu ne gre pripisati kakšnega prav posebnega pomena. Nadalje omenja Erazma Rotterdamskega, ki je odločno nastopal proti formalizirani pobožnosti in hvalil dobroteljnost. Problem beračev in miloščin je obravnaval v *Convivium religiosum*, ki je bil sestavni del *Kolokvijev* že v njihovi prvi izdaji leta 1522. Pohvalil je diskretno pomoč revežem in postavil pod vprašaj tradicionalno dobroteljnost in njeno nagljenost k razkazovanju. Kritiziral ni samo načina, kako se samostani pulijo za miloščine, temveč tudi pretirano podporo "javnim beračem". Omenja tudi prisilno delo. Sicer pa so zahtevo po vpeljavi prisilnega dela oblikovali že med družbeno krizo sredi 14. stoletja, v številnih evropskih državah jo najdemo v takratnih zakonih proti potepuhom. V reformi socialnega skrbstva v 16. stoletju je bila sestavni del poskusov izkoreniniti beraško nadlogo iz mestnega življenja. Hvala ali celo slavljenje dela sta bili v 16. stoletju zelo izstopajoča tema. Temeljno delo humanističnega koncepta o reformi socialnega skrbstva, razpravo *De subventione pauperum*, je napisal Juan Luis Vivés. Delo je bilo posvečeno mestnim svetnikom v Bruggeju in prizadevanju tega mesta na področju socialne pomoči. V prvem delu je Vivés pojasnil temelje za izvajanje dobroteljnosti. V drugem delu razprave pa je razgrnil podroben načrt reforme mestnega socialnega skrbstva. Socialno skrbstvo je stvar, ki sodi v pristojnost politične oblasti. Nujno je namreč, da upravljanje skupnosti poskrbi za družbeno harmonijo, saj tudi zdravnik ne more zavrniti zdravljenja rok in nog, češ da so predaleč od srca. Za reveže ni treba poskrbeti le zato, ker brez pomoči precejšen del prebivalstva ostane neizkoriščen in je to v škodo skupnosti, temveč tudi zato, ker reveži prenašajo nalezljive bolezni, ropajo, kradejo in se vlačugajo. Mestnim oblastem je španski humanist priporočil dosleden nadzor špitalov in drugih ustanov ter zavodov. Iz špitalov in hospicev morajo odstraniti zdrave osebe, nato pa vpeljati lažja dela, primerna boleznim ali okvaram varovancev. Ozdravljene osebe je treba nemudoma poslati na delo, da se jih ne bi polotila misel na življenje od miloščine. Glede cerkvene udeležbe pri pomoči za revne je bil Vivés v razpravi precej zadržan. Opozoril je le, da se je cerkev nekdaj vneto ukvarjala z zbiranjem darov in pomoči, zato naj tudi zdaj spodbuja ljubezen do bližnjega in pomaga siromakom. Zagovarjal je, da bo uresničevanje reformnega programa prineslo mestni skupnosti številne prednosti. Izboljšalo se bo zdravstveno stanje in ljudje ne bodo več odhajali med kriminalce. V širših katoliških krogih pa so vendarle ostajali pomisleki, da je reforma socialnega skrbstva, zlasti prepoved pouličnega beračenja, v nasprotju s cerkvenimi pravili in da se je drži madež luteranstva. Vivés je svoj sistem socialnega skrbstva razgrnil v obliki nasvetov, naslovljenih na mestno elito, in ga ideološko upravičil. Sredi stoletja so Vivésove ideje sprejeli v Španiji, kjer so vzbudile ostre polemike, na Poljskem pa jih je brez zadržka podprl najpomembnejši predstavnik poljske družbene misli v 16. stoletju Andrzej Frycz Modrzewski.

Prikaz ureditve v deželi Kranjski od srede 18. stoletja do leta 1918

Od srede 18. stoletja do uvedbe ubožnih inštitutov

Habsburška monarhija je sredi 18. stoletja doživljala hudo krizo, s katero se je spoprijela cesarica Marija Terezija. Dejanske razmere so jo prisilile, da se je lotila reform v upravi, davčnem sistemu in vojski. Izvedba reform je bila mogoča samo z okrepitevijo in ureditvijo centralne državne uprave in z organizacijo organov v posameznih deželah. Dežela Kranjska pri tem ni bila izvzeta.

Drugo polovico 18. stoletja zaznamuje obdobje intenzivne dejavnosti oblasti na mnogoterih področjih, tako tudi na področju skrbi za reveže oziroma dobrotelnosti. V ta sklop sodijo tako predpisi in odredbe v zvezi s prizadevanji za organizirano in sistemsko urejeno zbiranje in delitev pomoči tistim, ki so je potrebni, vključno z ustanavljanjem dobrotelnih ustanov kot tudi omejitvami in preprečevanjem beračenja in klateštva.

Leta 1749 je bila ustanovljena policijska dvorna komisija "Polizeihofkommission". V njeno pristojnost so spadale: policijske, ubožne, skrbstvene, varstvene in odgonske zadeve. Leta 1751 se ji je priključila komisija za dobrotelne ustanove, ki je bila ustanovljena za financiranje ubožne oskrbe.³⁹ Na Kranjskem je bila taka dvorna komisija (Milde-Stiftungssachen Hof Commission für Krain), katere naloga je bila skrbeti za financiranje dobrotelnih in pobožnih ustanov v deželi, ustanovljena na podlagi resolucije z dne 20. septembra 1749 in ukinjena 18. julija 1773, ko je njene posle prevzelo deželno glavarstvo.⁴⁰ V času njenega delovanja je bila novembra 1761 izdana odredba reprezentance in komore za Kranjsko⁴¹ glede razvida imovine dobrotelnih ustanov, ki je določala, da morajo vsi upravljalci ustanov na podlagi predpisanih enotno oblikovanih poročil, vsako leto poročati komisiji o stanju obstoječih kot tudi na novo pridobljenih ustanov. Poleg tega so ji morali predložiti tudi dokazne listine ustanov.⁴² Ustanove, ki so jih ljudje namenjali – povečini v zapuščinjskih aktih – oskrbi ubogih, so bile različne. Običajno so jasno določale, za kateri ubožni namen (na primer: za enkratno letno obdaritev ubogih, sirotišnico, uboge v špitalu, obubožano plemstvo ...), katere (na primer: uboge iz določene župnije, dežele ...) oziroma kakšne (na primer: slepe, gluhoneme, zapuščene ...) ubožne ljudi so namenjene ustanove. Poleg denarnih zneskov so v obliki ustanov zapuščali tudi premoščnine in nepremoščnine. Oblast si je pridržala pravico, da so smeli pod samo njenim dovoljenjem prirejati miloščinske nabirke. Večkratne ponovitve prepovedi zbiranja denarja

³⁹ H. Stekl, *Oesterreichisches ...*, str. 33.

⁴⁰ Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960, str. 50.

⁴¹ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 34, fol. 377–378.

⁴² Izvajanje odredbe verjetno ni potekalo gladko, saj je okrožno glavarstvo Gorenjske 3. februarja 1768 zagrozilo s kaznimi za nepravočasno dostavo listin o dobrotelnih ustanovah: ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 37, fol. 348.

brez oblastnega dovoljenja (15. aprila 1749, 6. marca 1751, 11. marca 1762, 10. septembra 1773)⁴³ pa kažejo na nedosledno upoštevanje te prepovedi.

Na področje beračenja je cesarica Marija Terezija posegla leta 1754, ko je izdala red glede pregona beračev in oskrbe ubogih, t. i. "Bettlerschub = und Verpflegsordnung",⁴⁴ ki je veljal za vse dedne dežele. Red je razlikoval in opredeljeval ljudi, ki so bili potrebni pomoči, na tri skupine. V prvo skupino so spadali tisti, ki so se ukvarjali z obrtjo in poklicem, bodisi kot "domači" ali "nedomači". Drugo skupino je tvorila služinčad, se pravi tisti, ki so služili v enem kraju deset let, in tretjo tisti, ki so se desetletje preživljali na različnih krajih. Glede dolžnosti oskrbe in izгона opisanih treh skupin ljudi je red določal: glede na prvo skupino ljudi, so bili "domači" upravičeni do oskrbe v kraju, kjer so se nahajali. Prav tako so bili "nedomači" upravičeni do oskrbe v kraju, kjer so se nahajali že deset let. Če pa rok desetih let ni bil izpolnjen, jih je bilo potrebno poslati v rojstni kraj. Služinčad, razvrščena v drugi skupini, je bila tudi upravičena do oskrbe bodisi od občine ali gospostva, odvisno od tega, kje so služili. Za ljudi, ki so spadali v tretjo skupino, je bilo določeno, da jih je potrebno poslati v njihovo domovino in rojstni kraj.

Pod vladavino Marije Terezije se je razvila tudi vrsta reformskih planov za izboljšanje mestnih varnostnih razmer. Prvi korak je bil narejen z ustanovitvijo posebnih policijskih postaj v mestu in predmestjih. Toda majhna zavesljivost, pomanjkljiv red in nepriljubljenost varnostnikov pri prebivalstvu so bili glavni vzroki za njihovo razpustitev in vzpostavitev nove, vojaško organizirane policijske straže (1776). V racijah, natančnih preiskavah in napravi zaznamkov o beračih so posegali po metodah, ki so bile mestnim oblastem znane že v srednjem veku. Pri tem se je poskušalo ubožno-policijski vidik – na eni strani ločitev domačinov od tujcev, po drugi strani izločevanje delovno nesposobnih in nezmožnih – združevati s centralnimi interesi uprave. Odredba novega carinskega reda (1775), gradnja prometnih povezav in tudi obsežno statistično poizvedovanje (v obliki manufakturnih tabel) so dodatno pripomogli k univerzalni trgovini in združevanju vseh dežel v enoten gospodarski prostor. Obrtna politika je iskala nepravilnosti še naprej in zmanjševala produkcijske omejitve, ki so izvirale iz starih cehovskih redov. Spreminjanje in reduciranje obrtnih privilegijev, kakor ustvarjanje "svobodne" obrti, je poleg reorganizacije obrtnih oblasti (1762) tvorilo najpomembnejšo reformo.⁴⁵ Cehi oziroma cehovske organizacije so v tem času postale že precejšnja ovira razvijajočemu se gospodarstvu. Čeprav je država vedno bolj posegala v njihovo organizacijo in omejevala njihovo samovoljo, je ob potrditvah cehovskih privilegijev puščala dokaj nespremenjene določbe glede socialnih podpor članov v cehih. V Ljubljani je na primer cesarica Marija Terezija leta 1755 višjim in nižjim cehovskim mizarским mojstrom v mestu in predmestjih potrdila "že od zdavnaj veljaven privilegij" in s tem tudi šesti cehovski člen, v katerem je bilo določeno, naj zelo reven mojster ali pomočnik, ki je zapadel v hudo bolezen, dobi podporo iz rokodelske blagajne, ki jo je dolžan v primeru, če okreva in si zopet pridobi premoženje, postopno vrniti.⁴⁶

⁴³ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 26, fol. 86.

⁴⁴ Kaiserl. königl. Theresianisches Gesetzbuch, 22. november 1754.

⁴⁵ H. Stekl, Oesterreichs ..., str. 29–34.

⁴⁶ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 25.

Pomembno spremembo na področju skrbi za reveže oziroma dobrodelnih zavodov, ustanov in institucij je prinesel ukaz cesarice Marije Terezije z dne 6. aprila 1771, naj se vse dobrodelne ustanove in zavodi združijo v enega. V Ljubljani – deželnem glavnem mestu – jih je bilo v tistem času več, in sicer:⁴⁷

1. Cesarski špital, v katerem so v pritličju in prvem nadstropju bivali t. i. "špitalarji", v drugem pa otroci sirote. Imel je svoje premoženje in dobival po 1.000 goldinarjev cesarske podpore.

2. Sirotišnični sklad, na podlagi katerega so se iz obresti zapuščine Josipa Mugerleta oskrbovale štiri deklice z obleko, posteljnim perilom in drugimi potrebščinami.

3. Hiša za reveže, ubožnica, v kateri je leta 1767 bivalo 25 žensk.

4. Ustanova grofa Lamberga pri šenklavski cerkvi, pri kateri je imela pravico do podelitve podpore iz obresti tega sklada grofovsko rodbina Lambergov.

5. Nekaj revežev je podpiral tudi nemški red.

6. Med ubožne zavode so šteli tudi predilnico in prisilno delavnico na Žabjaku.

7. Najpomembnejši med dobrodelnimi zavodi pa je bil meščanski špital, ki se je nahajal v Špitalski ulici (danes Stritarjeva ulica). Njegovo poslopje se je s podarjenimi hišami ob Ljubljani sčasoma širilo in je bilo leta 1771 v njem dovolj prostora tudi za otroke in ubožce iz cesarskega špitala. Iz tega razloga je cesarica Marija Terezija tudi ukazala, da oskrbovance iz cesarskega špitala preselijo v meščanski špital in cesarski špital prodajo na dražbi. Preselili so se leta 1773.⁴⁸ Cesar Jožef II. je med svojim zadrževanjem (bivanjem) v Ljubljani marca 1784 med drugim obiskal tudi meščanski špital (pa tudi vojno bolnico in vojno sirotišnico). Ko se je vrnil v svojo rezidenco, je takratnemu guvernerju notranjeavstrijskih dežel grofu Johannu Franzu Antonu Khevenhüllerju posredoval lastnoročno napisano pismo z datumom 28. marec 1784, v katerem je glede svojih namenov v zvezi z dobrodelnimi zavodi v in za Kranjsko objavil zahteve glede oskrbovalnih hiš v Ljubljani, združenih od leta 1771 pod svojo administracijo. Zapovedal je naj starejše ljudi iz njih izselijo in naj jim plačujejo oskrbovalnino, v katero sta vračunana tudi stanovanje in kurjava, otroke pa naj razdelijo družinam. Cesar je imel pripombe tudi nad predobro oskrbo v ljubljanski kaznilnici.⁴⁹ Najbolj opazna posledica cesarjeve navzočnosti v Ljubljani v dobrodelnem oziru je bila postavitve civilne bolnišnice (sprva imenovane Civil Spital) na Dunajski (danes Slovenski) cesti, in sicer s sklepom z dne 19. junija 1786.⁵⁰

Na podlagi dvorne uredbe z dne 31. marca 1787, ko je bila zaukazana vzpostavitev **glavnega ubožnega sklada** (farni ubožni instituti so bili na Kranjskem vpeljeni s sklepom, temelječim na odredbi notranjeavstrijskega gubernija z dne 18. septembra 1784), je prenehala popolna oskrba oskrbovancev v stavbi meščanskega špitala.⁵¹ Uredba o vzpostavitvi glavnega ubožnega sklada (Hauptarmenfonds) je določala, da se podpore od tedaj dalje delijo iz tega sklada. Zato naj bi prenehalo dotedanje oskrbovanje ubožcev v špitalih, ne samo v ljubljanskem, ampak

⁴⁷ I. Vrhovec, Meščanski ..., str. 85–89.

⁴⁸ I. Vrhovec, Meščanski ..., str. 83–90.

⁴⁹ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 27–28.

⁵⁰ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 28.

⁵¹ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 43.

tudi v drugih krajih dežele. Špitali so namreč razen v Ljubljani obstajali tudi v Kranju, Metliki in Novem mestu. Namesto tega naj bi ubožci dobivali podpore v denarju na roke, tako imenovane "Handportionen".⁵²

Uvedba in delovanje ubožnih inštitutov

Konec 18. stoletja se je z jožefinskimi reformami na področju socialne politike pričelo novo obdobje, katerega uvod je pomenila že v zadnjih letih vladanja Marije Terezije izdelana cela vrsta reorganizacijskih predlogov. Za to obdobje je tako značilna koncentracija obstoječih premoženjskih skladov na socialnem področju kot tudi ostra členitev oziroma delitev glede oskrbe revežev in pri ustanavljanju dobrodelnih ustanov. Sprejetih je bilo več ostrih odredb prepovedi beračenja ter predpisov glede kaznovanja in postopkov proti beračem. Tako je na primer dvorni dekret z dne 9. maja 1784⁵³ v zvezi s kaznovanjem nepopoljšljivih beračev določal tridnevni zapor ob kruhu in vodi ter kazen s šibanjem. Okrožnici notranjeavstrijskega gubernija iz leta 1787⁵⁴ o postopanju proti tujim postopačem, brezdelnežem in beračem ter tujim beračem, ki zlorablajo javno dobrodelnost, sta napovedali odločno postopanje.

To obdobje pa na področju socialne politike najbolj zaznamujeta nastanek in uvedba župnijskih ubožnih inštitutov, ki so bili v letih 1782–1787 vpeljeni v posameznih zahodnih avstrijskih deželah.

Prvi ubožni inštitut je na svojem južnočeškem gospostvu Gratzen leta 1779 ustanovil grof Johann Nepomuk Buquoy.⁵⁵ Potem ko je na Češkem dosegel tako dober uspeh, je bil z dvornim sklepom z dne 2. junija 1783 vpeljan ne samo v mesto Dunaj, temveč v celo deželo. Vodenje je bilo prepuščeno gospodu grofu Buquoyu.⁵⁶

Župnijski ubožni inštituti so bili osnovani glede na župnijsko razdelitev in popolnoma v duhu cerkvenih bratovščin. Vodili so jih župniki skupaj z ubožnimi očetmi, izvoljenimi od občin, ki so spadale v določeno župnijo. Ubožni očetje so imeli nalogo sporazumno z župnikom razdeljevati darove ubogim. Namen inštitutov je bil raziskati, popisati, združiti in organizirati privatno dobrodelnost, podporne deleže pravično razdeliti med upravičence in preprečevati vzroke, ki bi vodili ljudi v revščino. Delovali so povsem na prostovoljni osnovi, tako da so poleg njih lahko obstajale tudi druge javne ustanove za uboge. Razen zbranih sredstev s privatno dobrodelnostjo so bili deležni tudi vsakovrstnih zakonskih dotokov denarja.⁵⁷ Prezeli so tudi del premoženja odpravljenih bratovščin in cehov. Prvotno zamišljeni kot splošno humanitarni, so bili še pod Jožefom II. podvrženi tudi principu domovinske pravice.⁵⁸ V večjih

⁵² I. Vrhovec, Meščanski ..., str. 92.

⁵³ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 15, fol. 298.

⁵⁴ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 15, fol. 296, 294.

⁵⁵ H. Stekl, Oesterreichs ..., str. 35.

⁵⁶ Ernst Mayrhofer's Handbuch ..., str. 214.

⁵⁷ Ernst Mayrhofer's Handbuch ..., str. 214.

⁵⁸ Oesterreichisches Staatswörterbuch ..., str. 66.

mestih, kjer je delovalo več župnij, je prihajalo do njihovih združitvev v okviru teritorialnih političnih oblasti in takrat so opustili naziv župnijski.

Za ponazoritev delovanja župnijskih ubožnih inštitutov, ki so skoraj sto let delovali po celi Kranjski, si oglejmo primer delovanja te institucije v Ljubljani. V Ljubljani so pričeli delovati župnijski ubožni inštituti proti koncu 18. stoletja. Delovali so v okviru župnij na področju mesta Ljubljane, toda v povezavi z ljubljanskim občinskim svetom preko komisije za reveže.⁵⁹ Magistratu oziroma občinskemu svetu so župniki enkrat mesečno pošiljali poročila o finančnem stanju posameznega inštituta. V poročilih so navajali število ubožcev in višino ubožne podpore, ki jo je posameznik prejel v preteklem mesecu. Glavni vir dohodkov so predstavljale "pušice" oziroma darovanja pri cerkvenih obredih, nadalje obligacije, subskripcije ter prostovoljni darovi. Na ubožni inštitut (sprva imenovan tudi bratovščina dejavne ljubezni do bližnjega) je okoli leta 1785 dotekala globa od magistrata in 1 % od vseh licitacij, prav tako obresti ubožnega kapitala pri stolnici.⁶⁰ Z okrožnico okrožnega urada leta 1786 je bilo določeno, da je moral župnijski ubožni inštitut v primeru, če je pridobil volilo ali darilo v znesku petsto goldinarjev in več, ta denar naložiti, da se je oplajal in se ni razdelil med podpirance. Leta 1789 je bil iz štirih preskrbovalnih ustanov oziroma zavodov deželnega glavnega mesta, cesarskega špitala, meščanskega špitala, sirotišnice in ubožnice oblikovan glavni ubožni sklad, ki je obstajal do leta 1822.⁶¹

Leta 1820 so v Ljubljani reorganizirali župnijske ubožne inštitute. Z razglasom cesarsko-kraljevega ilirskega gubernija z dne 24. januarja 1820 je bila v mestu vzpostavljena centralna ustanova za reveže, imenovana **ubožni inštitut** (Armeninstitut).⁶² Njegov namen je bil, da poleg pomoči revežem (ljude, ki so že obubožali), skrbi predvsem za preprečevanje vzrokov, ki so vodili v revščino. *Vodstvo inštituta* je predstavljala komisija, ki je pričela delovati 1. februarja 1820. Sestavljena je bila iz štirinajstih članov komisije (pretežno trgovcev in pomembnejših ljudi iz Ljubljane), župnikov vseh petih ljubljanskih župnij (sv. Nikolaja, sv. Jakoba, Marijinega oznanjenja, sv. Petra in Trnovega) ter zapisnikarja, računovodje in računskega revidenta. Komisiji je sprva predsedoval Avgustin Gruber, po njegovi smrti leta 1824 pa Anton Alojzij Wolf. Vezni člen med komisijo in ubogimi so bili *ubožni očetje*, ki so bili izbrani glede na teritorialno območje. Njihova naloga je bila članom komisije oddajati naznanila o revežih, poročila o finančnem stanju, delili so denar ubogim ter predlagali višino podpornih deležev. *Teritorialno območje* delovanja inštituta je bilo mesto Ljubljana s predmestji, razdeljeno na devet okrajev. Za vsak okraj je bil določen član komisije in določeno število ubožnih očetov (glede na število hiš v okraju, in sicer približno eden na trideset hiš). *Finančni viri dohodkov* so na začetku delovanja tvorile obligacije, subskripcije (kot že rečeno, so prevzeli del premoženja ukinjenih bratovščin in cehov) in prostovoljni darovi. Potem so se jim pridružili še zakonsko predpisani prispevki, od leta 1827 (gubernijska okrožnica z dne 20. julija) takse od plesno-glasbenih licenc, nadalje prispevki od prodanih vstopnic za gledališke predstave,

⁵⁹ ZAL, SI ZAL LJU 346, Vladislav Fabjančič, Ljubljanski sodniki in župani, III. del, str. 847.

⁶⁰ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 30.

⁶¹ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 30.

⁶² ZAL, SI ZAL LJU 508, a. e. 32. Primerjaj tudi: Sonja Anžič, Ubožni institut v Ljubljani, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, leto 1994, letnik 42, št. 3, str. 6–11.

An das wohlthätige Publicum der Hauptstadt Laibach.

Drey Jahre sind verflohen, seit die hiesige Armen-Institut-Commission in Wirkksamkeit steht. Mit dem lebhaftesten Gefühle der Dankbarkeit für das ihr von dem wohlthätigen Publicum dieser Hauptstadt geschenkte Vertrauen, für die stets reichlich ihr anvertrauten Mittel, den dringendsten Bedürfnissen der Armut zu steuern, und mit der Bitte um Fortsetzung der bisher bewiesenen großmüthigen Wohlthätigkeit, legt die Commission pflichtgemäß die Rechnung über die Einnahme und Ausgabe des Institutes von dem dritten Jahre ihres Wirkens, dem Solar-Jahre 1822, dem wohlthätigen Publicum vor.

Getreu ihrer Pflicht, jeden Schritt ihres Wirkens zur öffentlichen Kenntniß zu bringen, begleitet die Commission ihre Rechnungslegung mit einigen Bemerkungen:

1) Die sel. Frau Joseph a Deschmann widmete der Hilfe der Armen 3000 fl. E. M., mit der Bestimmung, daß 1500 fl. davon sogleich unter die Armen geteilt werden sollen. Die Commission hat zur Erfüllung der frommen Willensmeinung die sogleich zur Verteilung bestimmten 1500 fl. nicht nur an die Institutsdamen, sondern auch mit sorgfältiger Würdigung an Hausarme in stufenweisen Beträgen von 2 fl. 30 kr., 1 fl. 50 kr., und 1 fl., dann mit kleinen Unterstüzungen an Einige dergestalt verteilt, daß 832 Arme davon Theil hatten.

Das weitere Legat der wohlthätigen Erbkassierinn ist durch Ankauf von Transferten pr. 4486 fl. 33 kr. freucht beingend gemacht worden, und wird dem Institute jährlich 112 fl. 9 kr. E. M. an Interessen ertragen. Nur mußten 70 fl. 16 kr. bey dem Ankaufe dieser Transferte aus der Institutskasse zu der legitimen Summe zugeltet werden.

2) Laß an Interessen von Actio-Capitalien im Jahre 1821	1235 fl. 47 3/4 kr.
im Jahre 1822 aber nur	1005 = 56 2/4 "
also im letztern um	231 = 51 1/4 "

weniger eingingen, rührte nur davon her, daß im Jahre 1821 943 Rückstände an Interessen zu erheben waren.

3) Wenn die Commission die Zahl der betheilten Armen, vorzüglich die der höchsten Classe zu vermindern sich genöthiger fand, so lag die Ursache davon in der Unzulänglichkeit der Hülfsmittel. Nur der mit letztem December 1821 gebliebene bedeutende Casserest machte es der Commission möglich, noch so viel zu leisten. Denn wenn auch die Einnahme des Jahres 1822 in Vergleichung mit jener des Jahres 1821 (die Cassereste eingeschlagen), um 1108 fl. 46 1/4 kr. höher war, so sind von der Einnahme 3000 fl. als Frau Deschmannisches Legat theils anzulegen, theils besonders zu verteilen gewesen, und die Zahl der betheilten Armen war nicht nur an sich in den ersten fünf Monaten des Jahres 1822 größer, als in eben diesen Monaten des Jahres 1821, sondern es hatten noch die höchste Portion von 6 kr. täglich in den ersten Monaten des Jahres 1822 nur 29 bis 44 Arme genossen, da im Jahre 1822 schon im Jänner 160 Personen damit betheilt waren und deren Zahl in keinem Monate unter 100 betrug. Und doch ist gerade diese Portion, die der Armut zur ausgiebigeren Hilfe zu wünschen wäre.

In dieser Betrachtung werden die ehmüthigen Bewohner dieser Hauptstadt, welche sich bisher so rühmlich betheilt haben, die Noth ihrer dürftigen Nebenmenschen zu lindern, die Begründung der Bitte der Armen-Institut-Commission um fernere Unterstützung finden.

Möge die Wohlthätigkeit noch ferner die Mittel gütig liefern, mit wirksamer Unterstützung der Armut zu steuern! Möge die gütige Freygebigkeit in gleichem Maße wie die vorausgegangenen Jahre spenden! Die Commission wird es an Eifer nicht gebrechen lassen, dem ihr geschenkten Vertrauen zu entsprechen, und wolle Gott der Belohner alles des Guten seyn, das dadurch gestiftet wird.

Armen-Institut-Commission zu Laibach am 27. Jänner 1823.

Augustin,
Bischof und Commissions-Präsident.

Poročilo o delovanju ubožnega inštituta v Ljubljani leta 1822 s pregledom prihodkov in izdatkov (ZAL, SI ZAL LJU 508, a. e. 87).

prispevki od prodaje novoletnih voščilnic in čestitk ob raznih praznikih, od tombole, tretjinski deleži zapuščin brez oporoke umrlih duhovnikov. Velik del dohodkov je pritekal s področja privatne dobrotelnosti. Posamezniki so ob smrti ali že v času življenja darovali denar, pa tudi hiše ali zemljišča v namen za oskrbovanje ubogih. Iz teh virov so nastajale tako imenovane ustanove (Stiftungen), ki so bile včasih namenjene vsem ubogim, včasih pa so imele točno določen namen. Z mesečnimi obračuni so se seznanjali člani komisije, na koncu leta pa je sledil letni obračun, ki je bil sestavljen iz skupnih prihodkov in izdatkov inštituta preko celega leta in je moral biti javno objavljen ter predložen okrožnemu uradu. Upravičenec do podpore je bil vsak, ki si s svojim delom ni mogel zagotoviti osnovnih potrebščin za življenje in je vsaj deset let stalno bival na območju mestne občine ljubljanske. Med prosilci je bilo največ starejših ljudi. V primerih, ko so starši dobivali podporo za otroke, je bilo določeno, da jo dobivajo toliko časa, dokler otroci ne morejo zaslužiti, pri čemer je bilo poudarjeno, da morajo otroci redno obiskovati šolo in krščanski nauk, da ne bi zabredli med brezdelneže in berače. Po dopolnjenem dvanajstem letu starosti je komisija poskrbela, da so dečke oddali kot vajence k obrtnikom. Postopek za pridobitev podpore: kdor je želel podporo od ubožnega inštituta, je moral oddati prošnjo na magistrat, ubožnemu očetu ali župniku. Nato je ubožni oče za vsakega prosilca izpolnil naznanilno polo, kamor je vpisal prosilčeve osebne podatke, bivališče, čas bivanja v Ljubljani, družinske razmere, poklic oziroma zadnje obiskovanje šole, dotedanje delo oziroma zaslužek, telesno stanje, opravilo ali delo, za katerega je prosilec primeren. Tem podatkom je sledilo mnenje ubožnega očeta, pod katerega je prosilec glede na svoje bivališče spadal, mnenje župnika ter na koncu mnenje člana komisije in komisijski sklep, na podlagi katerega se je izplačevala podpora ali kako drugače postopalo s prosilcem. Podporne deleže so razdeljevali ubožni očetje ali od njih določeni kaplani. Razdeljevanje je potekalo v župniščih (kasneje v ubožnici) ob določenih dneh (sprva ob ponedeljkih) in ob določeni uri. Vsak ubogi je moral priti osebno po podporni delež, samo če je bil bolan je lahko prevzel denar prosilčev pooblaščenec, seveda s pooblastilom in potrdilom. Kasneje so uvedli ubožne knjižice, ki jo je prejel vsak upravičenec za podporo. Vsebovala je naslednje podatke: ime ubožnega očeta, podatke o lastniku knjižice (ime, rojstno leto in kraj, prejšnja zaposlitev, stan, bivališče, župnija, datum komisijskega sklepa o podpori, dnevna podpora in opombe). V knjižici je bilo navedeno, kdaj delijo podporne deleže (v nemškem in slovenskem jeziku): "Uboshni dnar se deli v uboshnizi osmiga in triindvajsetiga vsakiga mesza, to je: sa pervo polovizo mesza se deli osmiga, sa drugo polovizo mesza pa triindvajsetiga. Kadar te dve dni kaka nedelja, ali kak prasniki sadene, se deli dnar pred ta dan. Kadar obdarovanz umerje, se morajo bukvice ozhetu ubogih nazaj poslati."⁶³

Veliko pridobitev je za ljubljanski ubožni inštitut pomenila vzpostavitev ubožne hiše ali ubožnice v Ljubljani. Mesto je leta 1832 najelo hišo v Karloškem predmestju, in to z namenom, da jo ubožni inštitut uporablja za ubožnico. Leta 1833 je v njej našlo svoj dom že 42 mestnih revežev.⁶⁴ V Ljubljani je imel ubožni inštitut v času svojega delovanja pri reševanju socialnega vprašanja tamkajšnjih prebivalcev pomembno vlogo. Sodeloval je z drugimi dobrotelnimi

⁶³ ZAL, SI ZAL LJU 508, a. e. 444.

⁶⁴ ZAL, SI ZAL LJU 489, fol. 663–664.

1820.

76.

Muskunfts - Bogen

Ueber die Verhältnisse des nachstehenden um Unterstützung aus dem Laibacher Armen - Instituts bittenden Individuums, nebst dem hierüber erfolgten Armen - Instituts Commissions - Beschlusse.

Bezirk - No. 2	Haus - No. 219
Stadt ~~Laibach~~	Pfarr 72 Kollers
Gasse <i>Amir's Markt</i>	Armenvater: Herr <i>Jungl Edyann</i>
1) Namen des Armen.	1) <i>Anton Aschman</i>
2) Geburtsort.	2) <i>Laybuz</i>
3) Alter.	3) <i>Lein</i>
4) Vater.	4) <i>g. Jüper</i>
5) Vormäßiger Aufenthalt.	5) ———
6) Wie lange in Laibach.	6) <i>in a n</i>
7) Ledig — verheirathet — verwitwet.	7) ———
8) Zahl der Kinder.	8) { männliche <i>1 0 0</i> } zusammen. — { weibliche <i>1 0 0</i> }
9) Von diesen sind schon versorgt, oder sind nicht mehr in eigener Pflege.	9) ———
10) Unversorgt befinden sich noch zu Hause.	10) ———
11) Von wem besuchen die Schule.	11) { männliche <i>von Anton Klugga</i> { weibliche <i>von Anton Klugga</i>
12) Früheres Gewerbe oder Beschäftigung.	12) ———

Naznanilna pola o revežu, 1820 — prva stran
(ZAL, SI ZAL LJU 508, a. e. 502).

Gutachten des Commissions-Mitgliedes.

Obstern Haupt-Verordnung / ...
L. d. Comital Graf Ernst ...
1820

Kaisach am 18ten April 1820

Commissions-Beschluß.

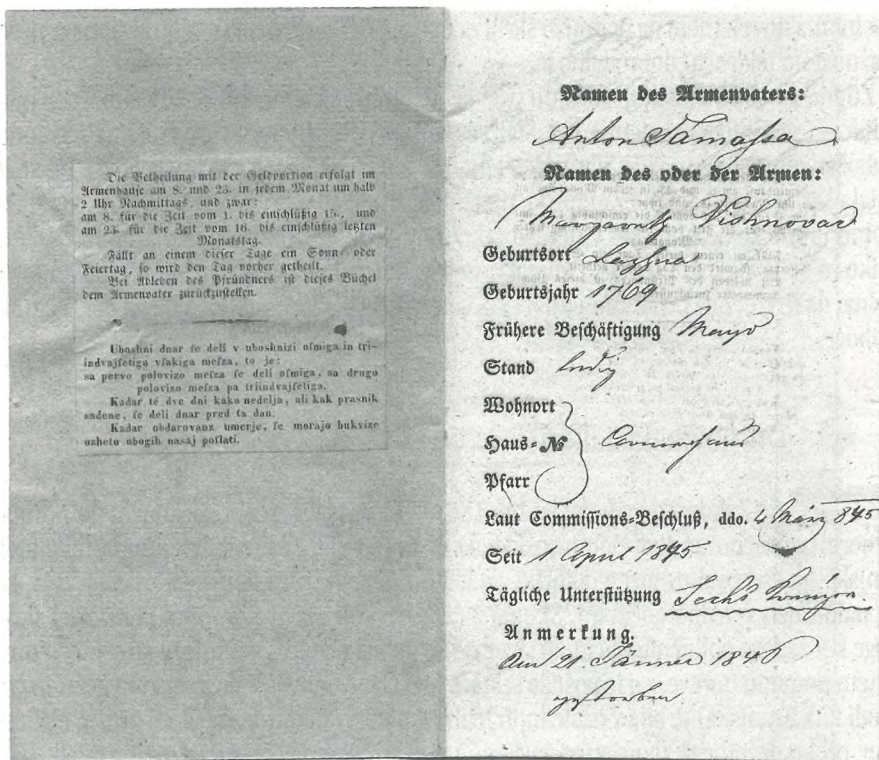
Johann ...
Joh. Leon ...
Antrag zu befürworten.

In der Sitzung am 18. April 1820.

Leigriting
1820

Naznanilna pola o revežu, 1820 – tretja stran (ZAL, SI ZAL LJU 508, a. e. 502).

Ubožna knjižica, 1846 (ZAL, SI ZAL LJU 508, a. e. 444).

ustanovami, delujočimi v mestu. Po letu 1850 oziroma 1860 pa je vedno več poslov ubožnega inštituta v Ljubljani začela prevzemati mestna občina ljubljanska s svojimi uradi. Že leta 1866 je bila tako v okviru občinske uprave mesta Ljubljane podana pravna osnova za delovanje t. i. komisije za ubožne naprave (inštitucije), ki so jo sestavljali: odsek za uboge, magistratna poročevalca, mestni župniki in oskrbniki ubogih.⁶⁵ Po drugi strani pa je na višjem nivoju kranjski deželni odbor v začetku leta 1862 (31. januarja) prevzel v upravo deželne dobrodelne ustanove in k njim spadajoče premoženje.⁶⁶ Tako so v Ljubljani prešle pod njegovo upravo splošna bolnišnica in ostale dobrodelne ustanove (najdenišnica, porodnišnica in blaznica).

Nastanku župnijskih ubožnih inštitutov in njihovemu delovanju sledimo na celem področju kranjske dežele. Za obdobje njihovega delovanja je značilno, da je na mesto religiozno-karitativne zavesti stopila družbeno-karitativna zavest. Poleg njih se je v začetku 19. stoletja kot

⁶⁵ Občinska uprava deželnega stolnega mesta Ljubljane, Ljubljana 1903, str. 28.

⁶⁶ Ukazi ces. kralj. deželnih gospodk za vojvodstvo Kranjsko, leto 1862, III. del, razglas c. kr. kranjskega deželnega poglavarja, št. 665.

popolnoma nov element na področju skrbi za uboge pričela razvijati skrajno živahna društvena dejavnost na področju dobrodelnosti.

Župnijski ubožni inštituti so kljub svoji jasni členitvi na področju skrbi za uboge in njihovi praktični izgradnji dočakali ukinitiv. Stali so namreč nemočni nasproti vzrokom in delovanju obubožanja, predvsem pa je bil vzrok v tem, da je skrb za uboge v drugi polovici 19. stoletja postala sestavni del uprave. Župnijske ubožne inštitute so ukinili leta 1870, ko se je njihovo celotno premoženje preneslo v upravo takratnih občin. Vendar ta predaja ni potekala tako gladko in se je vlekla desetletja. Vendarle je bila notranja struktura ubožnih inštitutov tako močna, da je vzdržala do šestdesetih let 19. stoletja, do deželne zakonodaje na področju skrbi za uboge.

Domovinski zakon

Zakon z dne 3. decembra 1863,⁶⁷ ki je izšel v zvezi z urejanjem domovinskih razmerij (poimenovan tudi domovinski zakon) in je veljal za vse dežele monarhije, tudi za Kranjsko, je vseboval osnovne določbe glede ubožne oskrbe in dolžnosti oskrbovanja, ki so bile naložene v izvedbo občinam. Skupaj z razglašeni občinskimi redi je razlagal skrb za uboge kot zadevo političnih občin, in sicer ne samo kot do tedaj v primeru stroškov, temveč v polnem pomenu uprave, saj je postala sestavni del javne uprave. V posameznih deželah (med te sodi tudi Kranjska) je bila v naslednjih letih na podlagi domovinskega zakona in občinskih redov preko deželnega zbora vzpostavljena ubožna zakonodaja (na Kranjskem leta 1883), medtem ko se je drugje izvajala na podlagi splošnih značilnosti domovinskega in občinskega prava. Vsebina ubožnih inštitutov je v jedru praktično delovala v vseh deželah še naprej. Vendar tudi v tem obdobju ne gre podcenjevati pomena karitativnega elementa.

Domovinski zakon iz leta 1863 je bil sestavljen iz osmih delov in petdesetih členov. Izpostavila bom člene, ki so se nanašali na oskrbo ubogih.⁶⁸ Pomemben je bil že prvi del, kjer so bile opredeljene splošne določbe zakona. Prvi člen je določal, da domovinska pravica, ki si jo je posameznik pridobil v določeni občini, daje le-temu tudi pravico do nemotene bivanja in pravico do ubožne oskrbe v tisti občini. Četrty del je predpisoval dolžnosti občin glede ubožne oskrbe. Ni spreminjal uravnavanja in dolžnosti obstoječih ubožnih in dobrodelnih ustanov in podpor, toda če je ubožna oskrba v občini presejala dolžnosti in sredstva teh ustanov in podpor, je določal nalogo občine, da je tiste, ki so imeli domovinsko pravico, v primerih obubožanja podprla. Deželni zakonodajci je bilo prepuščeno, da je določila, kako bi bilo občinam lažje izpolnjevati dolžnosti oskrbe ubogih. Dolžnost občine do ubogih je obstajala v primeru, če tretja oseba po civilnem pravu ali kakšnem drugem zakonu ni bila obvezna skrbeti za ubogega. Če so bile te osebe premožne in tako zmožne izpolnjevati svoje dolžnosti, pa čeprav so občine medtem že prevzele oskrbo, so lahko zahtevale nadomestilo za porabljene stroške.

⁶⁷ Reichs-Gesetz-Blatt für Kaiserthum Oesterreich, Wien 1863, št. 105, str. 368–376.

⁶⁸ Primerjaj tudi: Ernst Mayrhofer's Handbuch ..., V. del, str. 221–225 in Monika Rogelj, Skrb za revne v Kranju v drugi polovici 19. stoletja, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, leto 1998, letnik 46, št. 3, str. 55–57.

2. 9. 1440.

69

Herzogthum Krain

No. ~~1440~~

HEIMATHSCHEIN.

Von
dem Magistrat der Landes-Hauptstadt

LAIBACH.

In die Ursula Suppantseitsch

Dorin

Religion *katholisch*
Beschäftigung *Stickenmädchen*

Alter *1819* geboren

Stand *ledig*

Status *mittel*

Augen *grau*

Haare *blond*

Besondere Kennzeichen -

Dieselbe spricht *deutsch, krainisch v. italienisch*

Dorin Hand-Unterschrift

Besitz des Heimathrechts in der Stadtgemeinde Laibach

Dieser Heimathschein ist *erst* Jahre gültig.

Laibach, am 6ten März 1860.

Der Bürgermeister

Seubert

Handwritten mark

Domovinski list iz leta 1860, ki izpričuje domovinsko pristojnost Ursule Zupančič v mestno občino Ljubljana (ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 715, XI/12, fol. 68).

Občini naložena ubožna oskrba se je omejevala na dajanje nujne pomoči in oskrbe v primeru bolezni. Pod ubožno oskrbo otrok je bila mišljena tudi skrb za njihovo vzgojo. Vrsto in načine ubožne oskrbe je znotraj obstoječih zakonov določala občina in ubogi ni mogel zahtevati določene vrste podpore. Ubožna oskrba občine je nastopila, če si ubogi ni mogel ustvariti potrebnih sredstev za preživetje s svojimi močmi. Delazmožni prosilci za ubožno oskrbo so bili dolžni, da opravljajo primerno delo, če je bilo potrebno tudi prisilno. Občina tudi tujim ubožcem v primerih trenutne potrebe ni smela odkloniti potrebne pomoči, seveda s pridržkom, da je lahko potem od domovinske občine ali tistega, ki je bil po civilnem pravu ali drugih zakonih za to pristojen, zahtevala povračilo stroškov. Pod enakimi pridržki je morala občina tuje uboge, ki so zboleli, oskrbovati toliko časa, da so bili lahko brez nevarnosti zanje ali za druge odpuščeni iz nege. Občina, v kateri se je nahajal oboleli, je morala v primeru, če je bila njegova domovinska občina znana, to nemudoma naznaniti tej občini, če pa domovinska občina obolelega ni bila poznana, pa je morala takoj sprožiti poizvedovanje o njegovi pristojnosti. Pravice oziroma zahteve do oskrbe ubogi proti občini ni mogel uveljavljati po sodni poti. Leta 1896⁶⁹ so bila spremenjena nekatera določila domovinskega zakona iz leta 1863, in sicer tista glede pridobitve domovinske pravice. Določal je, da se domovinska pravica pridobi s sprejemom v domovinsko zvezo in da lahko vsak avstrijski državlján zaprosi za domovinsko pravico v občini, v kateri je prostovoljno in nepretrgoma bival vsaj deset let in v tem času ni užival ubožne podpore. Desetletni rok so pričeli šteti s 1. januarjem 1891, prvi reveži so torej lahko zaprosili za domovinstvo s 1. januarjem 1901. Po pridobitvi domovinske pravice je lahko vsak zaprosil za dodelitev ubožne podpore.

Ukinitev župnijskih ubožnih inštitutov in ureditev področja socialne politike z Zakonom, kako je občinam javno oskrbovati uboge

Skrb za uboge, ki je na Kranjskem našla močno organizacijo z uvedbo župnijskih ubožnih inštitutov (1784), je približno po sto letih delovanja prešla v roke občin. Zakon z dne 28. avgusta 1883⁷⁰ je predpisoval ukinitve župnijskih ubožnih inštitutov in predajo njihovega premoženja političnim občinam. Od predaje premoženja so bile izvzete samo tiste ustanove, katerih izročitev bi nasprotovala izrecno navedeni volji ustanovitelja ustanove ali bistvu ustanove. Premoženje naj bi praviloma prevzela tista občina, na teritoriju katere je deloval župnijski ubožni inštitut. Če je okoliš župnijskega ubožnega inštituta obsegal več občin, pa je bilo določeno, da se premoženje razdeli med te občine glede na število prebivalcev. Predaja premoženja župnijskih ubožnih inštitutov občinskim upravam pa kljub podrobnemu izvršitvenemu predpisu o predaji, ki je bil razglašen 31. julija 1884,⁷¹ ni potekala hitro in brez problemov. Vsak ubožni inštitut je moral narediti izkaz premoženja in ga poslati na okrajno

⁶⁹ Državni zakonik za kraljevine in dežele, v državnem zboru zastopane, leto 1896, št. 222, str. 743–744.

⁷⁰ Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, leto 1883, št. 16, str. 19–21.

⁷¹ Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, leto 1884, št. 15, str. 44–57.

d. b. obhajno glavarstvo v krajini na domnijo v Naklem
dne 12. junija 1888.

Zapisnik

opisano pri izročiti premoženja župnijskega ubožnega
instituta v Naklem, s nadajeno okolico obine Nakle.

Najprej

Jožica Pekar, d. b. obhajni komisar, dol. voditelj domnijo
Izročevalci:

Obec gospod Anton Jamnik,	franc Boglar, I. obinast. ove.
župnik in parohovodja;	svetec dol. namestnik župana;
franc Boglar, oče ubožih;	Andraž Škafar, obinast. dol.
junag Nakle, oče ubožih.	inšp.

ko izlagi predložništva župne ubožne naprave v Naklem
z dne 14. novembra 1888 obdale je tedaj napravno premoženje
1. v Natija Lincar - jase ustanove za uboje z glavnice 200
goldinarjev, katere je izročena pri. komisiji župana iz
Arsovega list. 16 in imobilizirana na njegovo realiteto ubožna
iz 100 katastrska obine Tupalec, prvij list. 31. list. 10
E. 7. 1905 av. spisek Arsovec;

2. v dijarskega dolžnega priama iz 300000 z dne 1. avgusta
1880 v imenst. vrednost. 100 goldinarjev;

3. v terjatve pri. dolžnj. plemenit. Nakle, rojen plemenit.

Zapisnik o izročitvi premoženja župnijskega ubožnega instituta v Naklem
občini Naklo, 1888 (Arhiv Republike Slovenije, SI AS 33, t. e. 1343).

glavarstvo, le-to pa je pošiljalo izkaze naprej na deželno vlado v Ljubljano. Izkazom so morali priložiti tudi ustanovne listine obstoječih ustanov. O izročitvi premoženja so napisali zapisnik, ki so ga prav tako poslali na okrajno glavarstvo in deželno vlado.⁷²

Poročilo dr. Adolfa Schafferja nam daje nazorno sliko o stanju ubožne oskrbe na Kranjskem, ko je stopal v veljavo ubožni zakon.⁷³ Uprava ubožne oskrbe v deželnem glavnem mestu *Ljubljana* je bila urejena preko instrukcije komisije ubožnega inštituta z dne 7. marca 1866. V upravi mesta nahajajoče se ubožno premoženje je znašalo, neupoštevaje številne ustanove, okoli 217.000 goldinarjev. Mesto je razpolagalo z ubožno hišo (ubožnico) ter z nekaterimi za ubožni namen legiranimi hišami. Upravljalo je s posebnim meščanskim premoženjem, ki je bilo določeno samo za podpiranje revnih meščanov. Nadzor meščanskega premoženja, ki je poleg posameznih posebnih meščanskih ustanov obstajal iz tako imenovane stavbe meščanskega špitala in iz siceršnjega premoženja, je izvajal komite šestih članov, ki jih je volil občinski svet iz imatrikuliranih meščanov. Podeljevanje podpornih deležev meščanskim oskrbovancem je sledilo po predlogu komiteja preko komisije ubožnega inštituta, finančno poslovanje pa je vodila mestna blagajna.

V *postojnskem okraju* se je poleg župnijskih ubožnih inštitutov nahajalo sedem posebnih ubožnih ustanov, in sicer v občini Postojna Kalisterjeva z 20.000 goldinarji, za občine Slavina, St. Peter (današnja Pivka) in Trnje skupaj prav tako Kalisterjeva ustanova s 40.000 goldinarji, za občino Trnje poleg tega še Rupnikova ustanova z 10.000 goldinarji, v občinah Hrenovice, Trnovo in Prem pa je bilo še nekaj majhnih ustanov s po 100 do 500 goldinarji. Od zavodov je obstajal v trgu Postojna občinski špital. Iz njegovega sklada so mesečno podpirali tudi za delo nezmožne revne.

V *okraju Kočevje* se je v bližini Kočevja nahajal tako imenovani okrajni špital z 12 posteljami. Poleg župnijskih ubožnih inštitutov je obstajal v mestu Kočevje poseben ubožni inštitut, ki ga je upravljal občinski zastop, pristojen za celo faro, in je imel letno na voljo 452 goldinarjev obresti.

V *okraju Krško* je razen župnijskih ubožnih inštitutov obstajala ustanova grofa Antona Auersperga za oskrbovance v špitalu v Krškem.

V *okraju Kranj* so obstajale ubožne hiše v Kranju, Škofji Loki in Trziču. V Kranju so razpolagali z ubožno hišo, ki je deloma služila tudi kot špital. Poleg tega je obstajal sklad za oskrbovance, iz katerega so oskrbovanci prejeli podporo.

V *okraju Logatec* so bile ubožne ustanove v Idriji, Spodnji Idriji, Godoviču in Cerknici, poleg tega sta delovala občinski špital (Gemeindenothspital) z nekaj posteljami in delavski špital (Werkspital) s 14 posteljami, oba v Idriji.

V *okraju Radovljica* sta obstajali majhni ubožni hiši v Kropi in Radovljici ter občinski ubožni ustanovi v Ljubnem, in sicer Wilhelma Thomanna z 5.000 goldinarji in dr. Lovra Tomana z 8.000 goldinarji kapitala.

⁷² Arhiv Republike Slovenije hrani v fondu Deželna vlada v Ljubljani (SI AS 33) pod registraturno oznako 18/2 (t. e. 1342–1345) omenjene zapisnike, ki vsebujejo podrobne preglede ustanov (včasih tudi prepise ustanovnih listin) in premoženja ubožnih inštitutov z območja cele Kranjske.

⁷³ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 48–53.

Übersicht
über die gegenwärtigen Stand der Anstalten betreffend die Abgabe der
Pfründnerinstitute betreffend die Verwaltung der Gemeinden

Post #:	Namen des Pfarre. municipalitates	Erweissungs- aktenaus vom	Vermögensübergab. protokoll	Bemerkung
1	Althlag	2. Februar 1885 § 132.00	2. Februar 1885 § 132.00	
2	Bunzeloka	6. März 1886 § 3945	-	
3	H. Kamlian	-	-	
4	Ebanthal	2. Februar 1885 § 122.00	2. Februar 1885 § 122.00	
5	Fara	3. Februar 1885 § 1552	24. September 1887 § 14548	
6	Gottschee	Über Abrechnung ist bereits seit 1869 in der Verwaltung der Gemeinden		
7	Götschitz	2. Februar 1885 § 132.00	2. Februar 1885 § 132.00	
8	H. Gregor	8. April 1885 § 3943	8. April 1885 § 3943	
9	Gutenfeld	14. März 1885 § 5016	7. Juni 1887 § 6721	
10	Großlasi	9. Juni 1886 § 6716	-	
11	Laserbach	8. Juni 1886 § 6134	-	
12	Hitterdorf	18. März 1887 § 2036	-	
13	Kiesel	20. März 1886 § 2960	-	
14	Korobitz	4. April 1886 § 2589	-	
15	Kesselthal	-	-	
16	Niederndorf	Über Abrechnung ist seit 1869 in der Verwaltung der Gemeinden		
17	Schbitz	14. Februar 1885 § 3948	8. Oktober 1887 § 12199	

Seznam župnijskih ubožnih inštitutov v kočevskem okraju pred njihovo ukinitvijo, 1888 (Arhiv Republike Slovenije, SI AS 33, t. e. 1343).

V okraju Novo mesto je v mestu Novo mestu deloval mestni zasilni špital (Nothspital) s 7 posteljami, sicer pa razen župnijskih ubožnih inštitutov ni obstajala nobena druga ubožna ustanova.

V okraju Kamnik je obstajala hiralnica Glavarjeva ustanova v Komendi za 40 hiralcev in oskrbovalna hiša (Pfründnerhaus) v Kamniku za 37 oskrbovancev; poleg tega je obstajal poleg župnijskih ubožnih inštitutov poseben ubožni sklad v posvetni upravi v občinah Brdo, Krašnja, Rova in Šmartno, ki je razpolagal z zneskom obresti okoli 760 goldinarjev.

V okraju Črnomelj razen župnijskih ubožnih inštitutov ni bilo nobenih ustanov ali sladov za uboge, tudi nobenega podobnega zavoda.

Od zavodov in ustanov, ki so bile povezane s skrbjo za uboge in v katere so participirali bolj ali manj vsi deli dežele, so delovale še splošne javne bolnišnice v Ljubljani (skupaj s podružnico 341 postelj), blaznica v Ljubljani (skupaj s podružnico na Studencu 150 postelj), Elizabetina otroška bolnica z 20 posteljami, hiralnica pri sv. Jožefu z 80 posteljami, Lichtenthurnova deklška sirotišnica in provizorična deška sirotišnica. Po statističnih podatkih je bilo tedaj 1.744 betežnih oseb, med njimi 725 blaznih, 243 kretenov, 418 gluhonemih in

358 slepih. V času odprave župnijskih ubožnih inštitutov je znašala glavnica 143 župnijskih ubožnih inštitutov v vseh političnih okrajih Kranjske približno 400.000 goldinarjev.

Leta 1883 je dežela Kranjska dobila zakon,⁷⁴ ki je predpisoval dolžnosti občine do njenih ubožcev. Osemindeset členov v sedmih poglavjih je podrobno opredeljevalo, kako morajo občine skrbeti za uboge. Zakon predstavlja celovit prikaz javnega delovanja na obravnavanem področju, to je socialni politiki, in zato naj bo tudi podrobneje predstavljen.⁷⁵

Kdo je ubog?

Po zakonu je za ubogega veljal tisti, ki z lastnimi sredstvi sebi in svoji družini ni mogel preskrbeti osnovnih življenjskih potrebščin.

Dolžnosti občin in njihovo ravnanje z ubogimi

Dolžnost občine je bila, da je ljudem v primeru obubožanja dajala podporo oziroma primerno oskrbo (to ji je sicer narekoval že domovinski zakon iz leta 1863). Pestra pahljača vrst in načinov dolžne oskrbe ubogih je bila sestavljena iz njihovega oskrbovanja z najnujnejšimi življenjskimi potrebščinami, oskrbe v primeru bolezni kakor tudi pokopavanje umrlih ubogih ter skrbi za vzgojo revnih otrok. Oskrba občine je nastopila vedno takrat, kadar ubogi ni bil sposoben za delo in ni mogel nikjer drugje dobiti nobene pomoči, niti od oseb, ki bi ga morale preskrbovati po državljskem pravu. Če je prosilec za podporo zamolčal, da ima premoženje ali sposobno osebo, ki bi po zakonu morala skrbeti zanj, in si tako pri občini pridobil podporo, je občina, ko se je to izvedelo, lahko zahtevala povrnitev stroškov, ki jih je imela zaradi njega. Občina je bila dolžna po eni strani dajati oskrbo tistim ubogim, ki so imeli v njej domovinsko pravico (domači reveži), kakor tudi tujim (tuji reveži), ki so nujno potrebovali pomoč, vendar je imela glede slednjih pravico, da je pri njihovih domovinskih občinah ali osebah, ki bi morali po dolžnosti skrbeti zanje, zahtevala povračilo stroškov, ki jih je imela z oskrbo tujega reveža. Občine, ki so sprejele v oskrbo tujega reveža, so bile o tem dolžne obvestiti njegovo domovinsko občino, če pa ta ni bila znana, pa sprožiti poizvedbo o tem, kam je tisti revež pristojen. Kakor nam kaže arhivsko gradivo, je med občinami to obveščanje in poizvedovanje poteklo živahno, seveda zaradi povračila stroškov. Med dolžnosti občine je spadala tudi ta, da so si prizadevale za izgradnjo novih ali izboljšanje starih ubožnih hiš.

Vrste oskrbovanja revežev

1. Sprejem v ubožno hišo ali ubožnico

Za ubožnico je zakon določal, da morajo biti moški in ženske v njej ločeni. Sobe niso smele biti prenapolnjene in skrbeti so morali za čistočo. Bolnike so ločili od zdravih revežev in tisti, ki so še zmogli kakšno delo, so v ubožnici morali opravljati primerna dela. V ubožnici sta bila predpisana strogi red in pokorščina. Če se je namreč kdo hudo pregrešil zoper hišni red, mu je bila lahko naložena kazen do pet dni zapora ali pa tudi odstranitev iz ubožnice.

2. Dajanje podpore v denarju ali življenjskih potrebščinah

Ta oblika se je najbolj uporabljala v primerih, ko je bil revež začasno ali delno potreben podpore.

⁷⁴ Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, leto 1883, V. del, št. 17, str. 21–32.

⁷⁵ Primerjaj tudi: Žarko Lazarevič, Ubožna preskrba v Ljubljani na prelomu iz 19. v 20. stoletje, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, leto 1987, letnik 35, št. 1–2, str. 38–48 in M. Rogelj, Skrb za revne ..., str. 55–75.

3. Izročanje v privatno oskrbo

Revež je bil lahko na stroške občine izročen v zasebno oskrbo, Postal je član oskrbnikove družine in je moral biti do oskrbnika spoštljiv in pokoren.

4. Oskrbovanje od hiše do hiše

Od te oskrbe so bili izvzeti otroci do 14. leta starosti brez spremstva staršev, ki so že sami živeli v taki oskrbi, blazni, slepi in pohabljeni ljudje, poročeni, če bi to motilo njihovo zakonsko življenje, in reveži z nalezljivimi boleznimi ter splošno nevarne osebe. Reveži so bili v hišah dolžni opravljati dela, za katera so bili zmožni, in občina je morala nadzorovati oskrbo. Če so v kateri od hiš z reveži ravnali grdo, so bili izključeni od naturalnega oskrbovanja revežev in so morali plačevati oskrbo v denarju.

5. Dajanje postrežbe bolnim

Revnim bolnikom so morali preskrbeti zdravniško pomoč, potrebna zdravila in po določilih zdravnika tudi primerno oskrbo.

6. Prevozi revežev

Če je bilo potrebno, so reveže z vozom prepeljali v njihovo domovinsko občino. Zanimiva je določba, da se z revežem, ki se prevaža z vozom, ne sme ravnati kot z odgnancem in mu dajati prebivališča v zaporu.⁷⁶

7. Pokopi umrlih

Občina je morala poskrbeti za pokop revežev, ki so umrli v njenem okolišu.

Poleg naštetega je občina skrbela za vzgojo otrok, še posebej, da so redno obiskovali pouk. Pri otrocih, ki niso imeli očeta, da bi skrbel zanje, je morala proučiti, če bi bilo potrebno, da jim sodišče dodeli varuha. Rejniki, ki so sprejeli otroka v zasebno oskrbo, pa so morali biti pošteni ljudje in se lepo vesti.

Revež si vrste pomoči ni mogel izbirati sam. Beračenje je bilo tujim in domačim revežem v vseh občinah prepovedano. Po hišah so lahko pobirale denar samo osebe, ki so imele za to pooblastilo političnih oblasti. Proti revežu, ki so ga zasačili pri beračenju, je moral župan sprožiti kazensko obravnavo oziroma ga naznaniti sodišču.

Financiranje ubožne oskrbe

1. S premoženjem, ki je bilo določeno za oskrbovanje revežev in s katerim je gospodarila občina

Imenovali so ga tudi ubožni zaklad (sklad) in z njim je bilo potrebno upravljati po predpisih občinskega reda. To premoženje so smeli porabiti samo za javno ubožno oskrbo. Na občinski ubožni zaklad je morala biti vknjižena lastninska pravica pri posestvih in hipotekarnih terjatvah ubožnega premoženja.

2. Z zakonskimi dohodki

Te so sestavljale globe od občine, c.-kr. oblastev in drugih javnih organov, tretji del brez oporoke umrlih duhovnikov ali razmenišenih redovnikov ter 1 % izkupička vseh prostovoljnih prodaj.

3. S prostovoljnimi darovi

Občini je bilo dovoljeno, da za svoje reveže v svoji občini po hišah pobira prostovoljne

⁷⁶ Nedvomno se je to dogajalo in to ne prav poredko, zato je zakon vseboval omenjeno določbo.

darove. Za pobiranje darov izven občinskih meja pa je občina potrebovala dovoljenje oblasti.

4. S prikladami in drugimi občinskimi dohodki

Tiste prostovoljne darove in volila, ki so bili izrecno namenjeni za takojšnjo razdelitev med reveže ter globe do 20 goldinarjev, so smeli razdeliti med reveže, vsi ostali dohodki pa so morali biti združeni z glavnim premoženjem in naloženi za obresti.

Zakon je opredeljeval tudi občinske organe, ki so izvajali ubožno oskrbo. V sklop nalog občinskega odbora je spadalo odločanje in nadzorovanje ubožne oskrbe, v sklop županstva pa upravljanje in izvrševanje sklepov občinskega odbora. Občinski zastop je bil dolžan ljudi, za katere se je bilo bati, da bodo zaradi svoje zapravljivosti ali drugačnega slabega gospodarjenja obubožali, naznaniti sodišču, da bi jim le-to postavilo skrbnika. Poleg tega je moral skrbeti, da se je oskrba ubogih izvrševala po zakonih in njegovih sklepih. Občinskemu odboru je bila dana možnost, da je po svoji presoji izvolil enega ali več ubožnih očetov ali ustanovil ubožni svet ali sploh posebne organe za oskrbovanje revežev. Ubožni očetje in ubožni svet so bili poklicani podpirati županstvo v zadevah, ki se tičejo ubogih, ter da se ravnajo po njegovih ukazih. Imeli so nalogo neposredno in osebno skrbeti za uboge, poizvedovati o njihovih razmerah in potrebah, obiskovati jih v njihovih stanovanjih in se o njih posvetovati z duhovščino in zdravniki. Nadalje so tudi nadzorovali, kako ravnajo z ubogimi v ubožnih hišah, kako z ubogimi, ki se oskrbujejo od hiše do hiše in kako z ubogimi, ki so v zasebnem oskrbovanju. Če ubožni očetje in člani ubožnega sveta niso bili tudi člani občinskega odbora, so bili vabljeni na njihove seje in so imeli posvetovalni glas. V razmerju do drugih oseb in ustanov, ki so skrbele za uboge, je zakon določal, da je v cerkvi nabrana miloščina prepuščena njej, vendar pa so morala v primeru, da jih je občina poprosila, cerkvena predstojništva zaradi enakomernega obdarjanja ubogih povedati, koliko miloščine se je nabralo in kako so jo porabili. Tiste darove, ki so jih cerkveni organi nabrali za uboge zunaj cerkve, so morali oddati v občinski ubožni sklad ali pa jih porabiti za namen, o katerem so se poprej posvetovali z županstvom. Vsa druga obstoječa upravništva ubožnih ustanov in javnih dobrotelčnih institucij, ki so delovala poleg občinskega ubožnega sklada, so bila dolžna podajati županstvu spisek svojih obdarovancev. Županstvo je imelo tudi pravico stopiti v stik z zasebnimi dobrotelnimi društvi in zavodi, ki so bili prav tako dolžni županstvu poročati o svojem delovanju. Na občinski zastop je bila prenesena tudi naloga paziti, da so tovarne, večja obrtniška in rudarska podjetja izpolnjevala zakonske predpise o podpornih blagajnicah in bratovskih skladnicah za pomoči potrebnim delavcem. Deželni sklad je občinam povrnil oskrbovalne stroške tistih ubogih, ki so bili kaki kranjski občini dodeljeni zato, ker so se rodili v javni porodnišnici v občinskem okolišju, ali pa zato, ker so bivali v tej občini v času, ko je nastalo vprašanje zastran njihove domovinske pravice. Dežela je občini povrnila tudi stroške, ki jih je le-ta imela z oskrbovanjem inozemskih ubogih. Občine so bile glede javnega oskrbovanja ubogih podrejene deželnemu odboru in so bile zavezane izpolnjevati njegove ukaze.

Na navedena določila glede občinske ubožne oskrbe revežev je kasneje indirektno vplivala novela k domovinskemu zakonu z dne 5. decembra 1896, ki je predpisovala, da si je domovinsko pravico mogoče pridobiti z vstopom v domovinsko zvezo, in sicer po desetih letih neprekinjenega bivanja v občini, in da oprostitev plačevanje šolnine ali pridobitev štipendije ni del ubožne oskrbe (se ne sme šteti med dejanja preskrbe ubogih).

Vpeljana zakonsko organizirana skrb za reveže je proti koncu 19. stoletja pripomogla tudi k nastanku novih dobrodelnih (humanitarnih) ustanov. Tako je bila v deželnem glavnem mestu Ljubljani na novo zgrajena (1887) otroška bolnica cesarice Elizabete, zgradili so novo mestno bolnico za epidemije (Epidemiespital), s katero je bila združena tudi dezinfekcijska ustanova (zgrajena 1887), novo splošno javno deželno bolnišnico, poleg tega pa so povečali deželno blaznico s prizidavo drugega stavbnega krila. V Novem mestu (Kandija) je bil s pomočjo kranjske dežele in posebno tudi kranjske hranilnice postavljen špital. V Krškem je Martin Hočevar, državni in deželnozborski poslanec, postavil špital za revne, bolehnne meščane. V Ljubljani so pričeli delovati Marijanišče – deška sirotišnica –, hiralnica in Lichtenthurnov zavod – dekliška sirotišnica. Leta 1896 je sledila izgradnja velikega prizidka hiralnične ustanove – obsežna hiralnica sester za okoli 250 hiralcev. V mestu Kočevje je bila leta 1896 zgrajena sirotišnica. Stekli so tudi pogovori o gradnji inštituta za slepe in gluhoneme za Kranjsko.⁷⁷

Zunaj področja javne uprave pa je ostalo še obširno polje cerkvene skrbi za uboge, katerega moč je bila izrednega pomena v splošni skrbi za bolne, v akcijah pomoči za določene starostne in poklicne skupine kakor tudi v občasnih kriznih situacijah. Dejavnost redovnih skupnosti je bila dopolnitev javne skrbi. Pogosto se je posvečala določenemu področju pri delovanju ustanov. Poleg nje so luknje v mreži javne skrbi zapolnjevala tudi privatna humanitarna kakor tudi konfesionalna združenja. Močno koncentracijo društvenega delovanja je mogoče zaslediti na področjih velikih mest. Na Dunaju je obstajalo na prelomu v 20. stoletje 530 dobrodelnih društev različnih ciljev.⁷⁸

Ko je bila nato leta 1901, kot je bilo že omenjeno v zvezi z domovinskim zakonom, vpeljana pravica sprejema v domovinsko zvezo po desetletnem neprekinjenem bivanju v eni občini, se je povečalo število prošenj za podporo. Mesta so to pričakovala, zato so se tudi upirala spremembi zakona, vendar zaman. Ukrep je bil uveljavljen kljub silovitemu odporu mest, ki so se bala povečane dodatne obremenitve njihovih ubožnih proračunov. Vsebinska izgradnja, oblika skrbi za reveže je ostajala tudi vnaprej zadeva samostojnega področja dejavnosti občin, določenega v okviru veljavnih deželnih zakonov.⁷⁹

⁷⁷ P. Radics, *Die Wohlthätigkeit ...*, str. 51–53.

⁷⁸ H. Stekl, *Oesterreichs ...*, str. 45.

⁷⁹ H. Stekl, *Oesterreichs ...*, str. 51.

Delovanje posameznih zavodov in ustanov v deželi Kranjski

Špitali

V sodobnem slovenskem jeziku izraza špital skoraj ne zasledimo več. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je razložen kot bolnica ali zastarelo sirotišnica, ubožnica. Beseda špital je bila v slovenski jezik prevzeta iz evropskih jezikov, nemškega *Hospital*, angleškega *hospital* oziroma latinskega *hospitāle*, kar pomeni "soba za goste", ter *hospes* v pomenu "gost".⁸⁰ Prvotni latinski pomen besede je v začetnem obdobju delovanja špitalov najbolj opredeljeval njihovo vlogo.

Špitali sodijo med najstarejše dobrodelne zavode. Skozi stoletja sta se spreminjali njihova vloga in namembnost. Od preprostih zavetišč, ki so nudili samo streho nad glavo revežem in romarjem, preko večfunkcionalnosti njihove dejavnosti, med katerimi je bila zdravstvena zastopana v vedno večji meri, je potekal njihov razvoj po eni strani v smeri nastanka bolnišnic, kot jih poznamo danes, po drugi strani pa so iz njih nastale hiralnice in domovi za ostarele.

Špitali so se v pomenu dobrodelnih zavodov in ustanov pričeli pojavljati v začetku 12. stoletja. Sprva so predstavljali zavetišča za pohabljene, od rojstva prizadete ljudi in reveže, ali pa so služili kot prenočišča za potujoče romarje.⁸¹ Občasno ali vsak dan so v njih delili hrano. Nastanku špitalov sledimo v mestih, trgih, tudi v bližini gorskih prelazov, najpogosteje vzdolž srednjeveških romarskih poti. Njihovi ustanovitelji so bili sprva najpogosteje samostani, kasneje knezi, deželni gosposde, bogati zasebniki ter člani vladarske hiše.

Ustanovitelji špitalov so običajno sami odločali o njihovem namenu, upravljanju in nadzoru. Dvorne (cesarske) in meščanske špitale so nadzirali deželni stanovi. Če so v deželi razsajale nalezljive bolezni ali lakote, se je nadzor poostril. Leta 1571 so bili oskrbniki špitalov iz Novega mesta, Kamnika in Kranja na primer poklicani, da se zglasijo v Ljubljani. Odrejeno jim je bilo, da s seboj prinesejo tudi pregledno sestavljene izpiske iz špitalskih računov.⁸²

V začetnem obdobju nastanka špitalov so, če so razsajale epidemije, v že obstoječe špitale nameščali bolnike, da bi jih izolirali od ostalega prebivalstva. Toda to je bil le izhod v sili preden so za take bolnike nastale namenske ustanove hospitalnega tipa, ki so delovale kot izolirnice. Med te sodijo leprozoriji, kamor so zapirali gobavce, in lazareti, ki so bili namenjeni kužnim bolnikom. Bolnikov v teh ustanovah niso zdravili, njihov namen je bil, da so jih izločili iz zdravega okolja, jih osamili in prepustili usodi.⁸³ Drugače praviloma v špitale bolnikov

⁸⁰ Marko Snoj, Slovenski etimološki slovar, Ljubljana 1997, geslo hospital, str. 174.

⁸¹ B. Geremek, Usmiljenje ..., str. 38.

⁸² P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 10.

⁸³ Peter Borisov, Univerzitetni klinični center v Ljubljani, njegov nastanek in razvoj, Ljubljana 1986, str. 7.

niso sprejemali. Če pa je kdo od oskrbovancev zbolel, je bil deležen zdravstvene oskrbe, kadar ni šlo za nalezljivo bolezen. Oskrbnikom špitalov je Red, kako postopati z okuženci, ki ga je izdala notranjeavstrijska vlada v Gradcu leta 1625 in je veljal za Štajersko, Koroško in Kranjsko, med drugim nalagal, da morajo paziti zlasti na umiranje, in če se pojavi primer obolelega v špitalu, ga morajo takoj ločiti od drugih in ga poslati v lazaret.⁸⁴

Kot že omenjeno, so špitali v začetku opravljali večfunkcionalno dejavnost in iz njih so se skozi stoletja razvile vse ostale dobrodelne ustanove. Tako so bili na začetku v funkciji ubožnice, hiralnice, zatočišča ali preskrbovalnice za reveže, najdenčke in sirote. Preskrbovancem je bila v njih zagotovljena vsakršna oskrba, tudi zdravstvena, ki so jo sprva opravljali ranocelniki ali kirurgi, ki so špitale obiskovali po potrebi. Vanje so sicer neradi sprejemali tujce, ker so se bali kuge, iz podobnih razlogov pa tudi kronične bolnike, ki so prišli v špital samo umret. Stalno nastavljeni ranocelniki se v špitalih pojavijo v jožefinski dobi. Kjub temu da so od tedaj dalje sprejemali v špitale tudi bolne betežnike, špitali niso bili bolnišnice v današnjem pomenu.⁸⁵ Notranjeavstrijska vlada je že leta 1625 ukazovala, da v špital ne smejo sprejeti nikogar, ki je zbolel za kugo. Če je kdo od ubožcev v špitalu zbolel za kugo, so ga morali takoj oddati v lazaret.⁸⁶

Členitev in specializacija dejavnosti v razvoju špitalov sta se pričeli že v 16. stoletju. Najprej se je to zgodilo v večjih mestih. Razvoj je potem potekal v smeri izločanja posameznih specializiranih dobrodelnih ustanov iz špitalov. Sredi 16. stoletja je na primer Edvard VI. v Angliji takrat obstoječe špitale preoblikoval v tri nove ustanove. Kristusov špital je določil za sirotišnico, špitala sv. Tomaža in sv. Jerneja za nastanitev bolnih in pohabljenih, staro kraljevsko palačo Bridewell pa je predal v last mestu in je služila za zadrževanje klatežev, cip in brezdelnežev.⁸⁷ Ponokod pa so špitali obdržali večfunkcionalnost še v 19. stoletju, kar nazorno kaže mešanica različnih poimenovanj, ki so jih uporabljali za isto ustanovo (špital, ubožnica, hiralnica).⁸⁸

V začetek 13. stoletja (1228) sodi obstoj hospitala za popotnike v kraju **Špitalič**⁸⁹ na prehodu iz Tuhinjske v Motniško dolino. Imenoval se je špital sv. Antona in je pod svojo streho sprejemal revne in bolne ter romarje. Ustanovila sta ga Heinrich von Istrien in njegov brat Otto, nadvojvoda Meranije.⁹⁰ V ta čas sodi tudi obstoj špitala v **Kamniku**, ki ga je okoli leta 1228 ustanovil oglejski patriarh Bertold s pomočjo dveh bratov in kamniškega župnika Henrika. V 15. stoletju je špital upravljal z nekaj ustanovami za reveže in bolnike.⁹¹ V **Komendi** je špital, ki je bil hkrati tudi ubožnica in sirotišnica, vzdrževal malteški red.⁹² Špital na **Ljubelju** pa je upravljal samostan Viktring. Samostanski bratje so morali zaradi ustanove vzdrževati v dobrem stanju pot čez ljubeljski prelaz in zastonj oskrbovati revne popotnike.⁹³

⁸⁴ P. Radics, Zgodovina ..., str. 12.

⁸⁵ P. Borisov, Univerzitetni ..., str. 10.

⁸⁶ I. Vrhovec, Meščanski ..., str. 49.

⁸⁷ H. Stekl, Oesterreichs ..., str. 54.

⁸⁸ Primerjaj tudi: M. Rogelj, Skrb za revne ..., str. 61.

⁸⁹ P. Radics, Zgodovina ..., str. 8.

⁹⁰ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 4.

⁹¹ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 4; tudi J. Gruden, Zgodovina ..., str. 520.

⁹² J. Gruden, Zgodovina ..., str. 520.

⁹³ J. Gruden, Das Soziale Wirken ..., str. 68.

V **okolici Ljubljane** je v bližini Rožnika od leta 1453 deloval špital, v katerega so pošiljali ljudi s kužnimi boleznimi. Imenovali so ga špital za posebno betežne (Sundersieche). Podoben špital je bil od leta 1499 tudi pri Kamniku, na poti v **Nevlje**; imenoval se je "das sunder Siechenhäusel".⁹⁴

V **Kranju** je špital listinsko izpričan leta 1415. Obstajal je v povezavi s kapelo sv. Leonharda. Sredi 15. stoletja je propadel. Ponovno je bil vzpostavljen leta 1483 pod mestnim sodnikom Johannom Slugo. V špitalsko hišo so sprejemali določeno število (največ 12) ubožcev, starčkov, bolnikov in slabotnih oseb ter jih oskrbovali s hrano, perilom in zdravili do njihove smrti. Poleg tega so iz špitala podpirali še nekaj revežev in bolnikov, ki so bivali v mestu. Z imovino špitala je upravljal špitalski mojster (oskrbnik), ki je bil tudi član notranjega mestnega sveta.⁹⁵ Škofovski vizitacijski zapisnik iz leta 1631 glede špitala v Kranju navaja, da je bila to nadstropna stavba, kjer so bile v pritličju nameščene ženske, v prvem nadstropju pa moški.⁹⁶ Komisija za dobrodelne ustanove je leta 1760 za upravo špitala postavila dva komisarja (župnika Kraškovića in dr. Jugovića). Tako mestni sodnik s svetom od tedaj dalje v zvezi s špitalom ni smel ukreniti ničesar več, ne da bi prej dobil njihovo privoljenje. Komisarja sta morala paziti, da so prejeli reveži vse, kar je bilo potrebno. Sestaviti sta morala natančen urbar in oceniti špitalsko premoženje. Leta 1769 se je vlada odločila za prodajo špitalske posesti. Upravitelj špitala je po letu 1773 z obrestmi 692 goldinarjev (od glavnice 17.300 goldinarjev) vzdrževal 12 revežev. Državna komisija je predpisala, da je smel za vsakega reveža dnevno potrošiti po 7 krajcarjev. Določeni so bili tudi jedilniki za posamezne dneve v tednu in priboljški ob praznikih. Špitalski upravitelj je moral poleg tega skrbeti tudi za potrebno obleko, perilo in zdravila. Leta 1787 pa je država kranjski špital ukinila. Sedem siromakov, ki niso bili bolni, so porazdelili po hišah v mestu in jim dali dnevno porcijo v denarju (6–7 krajcarjev) na roke, bolni pa naj bi našli prostor v bolnici, ki je bila ustanovljena v Ljubljani (deželna bolnica).⁹⁷

Glede špitala v **Novem mestu** se domneva, da je nastal kmalu po ustanovitvi mesta pod vojvodom Rudolfom IV. (1365). Med njegovimi glavnimi dobrotniki se omenja Josef Anton Langer (1679).⁹⁸ Po drugih podatkih pa naj bi v Novem mestu deloval špital sv. Martina. Omenja se leta 1428, ko mu je patriarh Ludovik Teck podelil odpustke.⁹⁹ Leta 1882 je v mestu deloval zasilni špital (Nothspital) s 7 posteljami.¹⁰⁰

V **Škofji Loki** je radovljiški župnik Nikolaj Škofič (Skofitsch) leta 1547 podaril hišo pod samostanom klaris z namenom, da se v njej uredi špital. Zavod je bil namenjen prenočevanju starih, onemoglih in pohabljenih meščanov. Hrano so dobivali pri dobrotnikih v mestu. Za vzdrževanje stavbe in red v njej je tako kot povsod drugod skrbel špitalski upravnik, odgovoren mestu. Konec 17. stoletja je stavbo uničil požar, toda v prvi polovici 18. stoletja je špital dobil nov prostor. Zapis o stavbi v zemljiški knjigi iz okoli 1840. leta ga izpričuje na Lontrgu (danes

⁹⁴ P. Radics, Zgodovina ..., str. 9.

⁹⁵ Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, ponatis Kranj 1982, str. 61–62.

⁹⁶ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 5.

⁹⁷ J. Žontar, Zgodovina ..., str. 237, 240.

⁹⁸ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 6.

⁹⁹ J. Gruden, Zgodovina ..., str. 520.

¹⁰⁰ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 50.

Spodnji trg). Pokrit je bil delno z opeko delno s škodlami, v pritličju sta bili klet in drvarnica, v prvem nadstropju spredaj predsoba ter velika in majhna soba, kuhinja, shramba, zadaj pa prostorna delovna soba z dvema kamrama, nato dve posebni sobi, prostorna kuhinja ter naprej deset spalnic. K stavbi so spadali še gozdni deleži.¹⁰¹ V 19. stoletju je izgubljal vlogo špitala in se preoblikoval v ubožno hišo.

V 15. stoletju je deloval tudi špital v **Krškem** (1478).¹⁰² Leta 1882 je tu pomembna ustanova špitalnih oskrbovancev grofa Antona Auersperga.¹⁰³

V **Metliki** zasledimo obstoj špitala že v 15. stoletju. Zanj je leta 1493 veliko prispeval Andrej pl. Hohenwart.¹⁰⁴

V **Ljubljani** sledimo obstoju in delovanju več špitalov. V leto 1280 seže podatek, da je nemški viteški red v Ljubljani zamenjal nekaj posesti z ljubljanskim meščanom Nikolajem Porgerjem ter zgradil špital za gobavce (Leprosen-Spital). Njegova ustanovitev naj bi bila posledica križarskih vojn.¹⁰⁵ Poimenovan je bil tudi kot križniški špital in je prvotno služil za osamitev gobavcev, pozneje pa so ga spremenili v ubožnico in sirotišnico.¹⁰⁶ Vanj so v drugi polovici 15. stoletja sprejemali predvsem otroke, katerih starše so Turki odpeljali v ujetništvo ali jih pobili.¹⁰⁷ Nato je kneginja Elizabeta, ogrska kraljica, hči poljskega kralja Vladislava I., ko je potovala v Neapelj leta 1345, v Ljubljani ustanovila špital skupaj s kapelo sv. Elizabete,¹⁰⁸ katerega delovanje kontinuirano sledimo skozi stoletja in je bil poznan kot meščanski špital. V njem so stari, betežni in brez svoje krivde obubožani ljubljanski meščani našli zatočišče in bili preskrbljeni z vsem potrebnim za življenje. Med njimi je bilo seveda več bolnih kot zdravih, vendar špital ni nikoli deloval kot bolnica. Razen starih ljudi so vanj sprejemali tudi otroke sirote. Stal je na Špitalski (danes Stritarjevi) ulici.¹⁰⁹ S prenekaterimi različnimi darovi si je pridobil dokaj premoženja. Ljudje so mu namenjali darove v denarju in blagu, premičninah in nepremičninah. Podarjali so mu tudi hiše, njive, vrtove, desetine in tudi cele kmetije. Špital je vodil svoje urbarje.¹¹⁰ Prihodke je dobival od njemu podložnih kmetij. Leta 1707 jih je na primer imel 165, ki so se nahajale v 42 različnih vaseh v ljubljanski okolici. Poleg denarja od kmetom naloženih davkov (zemljiški davek, odkupnina od tlake) je špital dobival tudi poljske pridelke. Glede na urbar iz leta 1725 naj bi špital dobival 1.034 jajc, 213 kokoši, 22 parov piščet, 10 rac, 4 kozličke, 6 prašičkov in 24 porcij rib ali namesto njih 15 rakov. Dohodek špitala so predstavljali tudi davki od meščanskih ali plemenitaških vrtov in njiv, ki so spadale pod špitalsko gosposko. Poleg tega je imel špital v lasti tudi nekaj hiš, kjer je pobiral stanarino, oddajal pa je tudi stanovanja v samem špitalskem posloplju, ker vseh niso

¹⁰¹ France Štukl, Občinska ubožna hiša in druge socialne zadeve, Loški razgledi, leto 1973, letnik XX, str. 48–50.

¹⁰² P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 6.

¹⁰³ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 49.

¹⁰⁴ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 6.

¹⁰⁵ P. Radics, Zgodovina ..., str. 8.

¹⁰⁶ Primerjaj tudi: J. Gruden, Zgodovina ..., str. 520.

¹⁰⁷ P. Borisov, Univerzitetni ..., str. 10.

¹⁰⁸ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 5.

¹⁰⁹ I. Vrhovec, Meščanski ..., str. 4.

¹¹⁰ Te urbarje danes hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana v fondu Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, SI ZAL LJU 488, Cod. XVI.

uporabljali za mestne reveže.¹¹¹ Za špitalsko gospodarstvo in cerkev je skrbel špitalski oskrbnik, ki je bil odgovoren ljubljanskemu magistratu in so ga volili na Novega leta dan na enak način kot sodnike in župane. Špitalska cerkev je imela svojega posebnega duhovnika, kaplana, ki je v njej opravljal službo božjo, sicer v prvi vrsti za ubožce v špitalu, toda tudi drugi meščani so prihajali vanjo v kar lepem številu. Razlikovali so več vrst ubožcev, za katere je skrbel špital: 1. mestni ubožci, ki so v bivali špitalu in bili tam stalno preskrbljeni, 2. zunaj špitala bivajoči ubožci, ki so od špitala dobivali redno podporo v denarju (to naj bi bile predvsem ženske, ki jih v 16. stoletju še niso sprejemali v špital – sprejemali so samo moške), 3. iz špitala so dobivali hrano jetniki, ki so bili zaprti na Tranči, 4. najdenčki – nekatere so hranili in oskrbovali v špitalu, druge pa oddajali v rejo na kmete. Zanje so skrbeli že v 17. stoletju. V tem času je bilo v špitalu oskrbovanih do 30 oseb. Odrasli ubožci so bili v špital sprejeti praviloma za ves čas svojega življenja. Bili so preskrbljeni s stanovanjem, hrano in obleko. Vendar pa se je dogajalo tudi, da so katerega izmed njih odslovili. To se je zgodilo, če je kdo rogovilil, se prepiral s špitalskim oskrbnikom ali sobivajočimi, bili pa so tudi primeri, ko je oskrbovanec podedoval kaj premoženja po katerem od svojih sorodnikov in tedaj je bil prav tako odslovljen iz špitala, če ga že sam ni prej zapustil.¹¹² Na zdravstvenem področju je bilo poskrbljeno tako, da sta bila v špitalu leta 1660 nastavljena dva ranocelnika, ki sta zdravila bolne starčke.¹¹³

V začetku 18. stoletja je preiskovalna komisija z Dunaja odkrila precej pomanjkljivosti pri upravljanju in vodenju špitala, zato je leta 1718 sledila izdaja instrukcije špitalskemu oskrbniku. Določeno je bilo, da mora vestno gospodariti s špitalskim premoženjem ter redno pisati vse izkaze, da je v špitalu potrebno nuditi oskrbo, neupoštevaje najdenčke in sirote, sedemnajstim osebah, in sicer dvanajstim špitalskim ubožcem (špitalarjem) in petim poslom: valptu, hlapcu, cerkovniku, kuharici in dekli. Brez vednosti magistrata ne sme biti nihče sprejet v špital. Podrobne so bile tudi določbe glede hrane v špitalu.¹¹⁴ Leta 1767 je bilo njegovo poslopje slabo, oskrboval je 4 moške in 12 žensk ter 24 najdenčkov. Cesarica Marija Terezija je za popravilo meščanskega špitala v Ljubljani 1773. leta prispevala 2.000 goldinarjev iz svoje zasebne blagajne.¹¹⁵ Pred uredbo o vzpostavitvi glavnega ubožnega sklada je meščanski špital vzdrževal 17 revežev, ki so vsi bivali v špitalu, in 17 najdenčkov, ki pa so bili vsi v reji na kmetih. Zaradi omenjene uredbe pa je oskrba v špitalu prenehala, reveži so se morali izseliti iz špitala in so namesto dotedanje popolne oskrbe dobivali podporo v denarju.¹¹⁶ Ko je leta 1787 pričela delovati civilna bolnica v bivšem samostanu bosih avguštincev (na Slovenski – bivši Dunajski – cesti), so se vanjo preselili bolniki in blazniki iz meščanskega špitala.¹¹⁷ Vendar je poslopje meščanskega špitala dejansko še kar nekaj časa dajalo zatočiše ubožnim meščanom.

Med šempetrsko cerkvijo in Ljublanico je ljubljanski magistrat s pomočjo kranjskih

¹¹¹ I. Vrhovec, Meščanski ..., str. 17, 19.

¹¹² I. Vrhovec, Meščanski ..., str. 1–60.

¹¹³ P. Borisov, Univerzitetni ..., str. 10.

¹¹⁴ I. Vrhovec, Meščanski ..., str. 72–81.

¹¹⁵ P. Radics, Zgodovina ..., str. 14.

¹¹⁶ I. Vrhovec, Meščanski ..., str. 93.

¹¹⁷ ZAL, SI ZAL LJU 346, Vladislav Fabjančič, Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov, knjiga III, str. 753.

Pogled s Prešernovega (nekdanj Marijinega) trga na stavbo nekdanjega meščanskega špitala na Stritarjevi (nekdanj Špitalski) ulici, okrog 1890 (ZAL, SI ZAL LJU 342, a. e. A1/606).

deželnih stanov in ljubljanskega škofa leta 1586 kupil dve hišici "Pri križu", kjer so uredili *lazaret* za okužene. Omenja se tudi kot bolnišnica za siromake. Tu so okužence negovali redovniki reda sv. Lazarja. Leta 1612 so šempetrski lazaret dozidali in razširili. Vanj so sprejemali tudi bolnike s "francosko boleznijo" (sifilisom). Lazaret se je v naslednjih letih še širil. Ljubljanski škof Tomaž Hren mu je podaril velik sadovnjak in nekaj njiv, s pomočjo magistrata pa se je leta 1635 še povečal in dosegel obseg kasnejše stavbe šempetrske vojašnice. Namenjen je bil zdravljenju siromakov in vojakov. Leta 1749 so ga preuredili v vojašnico.¹¹⁸

Z odredbo cesarja Ferdinanda I. (Gradec, 8. marec, Dunaj, 29. oktober 1553) je bil v Ljubljani ustanovljen *dvorni špital* (Hofspital), poimenovan tudi *cesarski špital*. Svojo dejavnost je opravljal najprej v prostorih avguštinskega samostana pri sv. Jakobu. V špitalu so oskrbovali rudarje iz rudnika živega srebra v Idriji, ki niso bili zmožni za delo. Fundacija je obstajala iz imenja 33 hub (tako imenovane dvorne hube), več posameznih njiv in travnikov,

¹¹⁸ P. Borisov, Univerzitetni ..., str. 9.

vicedomski urad pa je izplačeval letni znesek 1.000 goldinarjev. V njem so našli popolno oskrbo hiralci, nesposobni za delo in pohabljeni vojaki. Upravljal ga je špitalski oskrbnik, ki je bil podrejen cesarski vladi. Število oskrbovancev z vso potrebno oskrbo se je gibalo v povprečju 30 moških in 6 žensk. Ženske v stavbi niso stanovale, dobivale so denarni delež po 7 krajcarjev na dan. V špitalu je veljal določen red. Oskrbovanci so opravljali različna hišna dela, dnevno so morali petkrat zmoliti določene molitve (Oče naš, Zdravo Marijo...), zvečer pa rožni venec in litanije. Od 10. do 11. ure dopoldne so se morali udeležiti maše, od 4. do 5. ure popoldne pa litanij in pobožnosti. Oskrbovanci so bili v prostorih špitalskega poslopja nastanjeni v pritličju in prvem nadstropju, drugo nadstropje pa je bilo namenjeno stanovanju za sirote brez staršev, zato se je stavbe navzelo ime "otročka hiša". Kasneje so del sirot na stroške škofa poučevali v petju, da so postali cerkveni pevci v stolnici. Leta 1612 so oskrbovance dvornega špitala preselili v novo poslopje na Vodnikovem trgu, ki je stalo nasproti tedanjega frančiščanskega samostana in cerkve.¹¹⁹ Konec 17. stoletja je preiskovalna komisija preverjala stanje oskrbe ubožcev v cesarskem špitalu in ugotovila kar nekaj nepravilnosti. Takrat je cesarski špital oskrboval po 10 do 12 ubožcev. Le-ti so se pritoževali nad hrano (preredko naj bi dobivali meso, pa tudi kruha premalo, ki je bil včasih še plesniv za povrh), nastanitvijo in čistočo (nekateri naj tudi svoje postelje ne bi imeli, rjuh pa ne operejo tudi po pol leta).¹²⁰ Leta 1767 je v njem našlo oskrbo 30 ljudi, 22 moških in 8 ženskih ubožcev. V obligacijah je imel 17.560 goldinarjev in poleg tega dobival še vsako leto po 1.000 goldinarjev miloščine.¹²¹ Dvornemu dekretu z dne 6. aprila 1771, na podlagi katerega so bile v Ljubljani združene vse do tedaj obstoječe oskrbovalne ustanove pod eno administracijo v stavbi tako imenovanega meščanskega špitala, je sledila tudi izpraznitev stavbe dvornega oziroma cesarskega špitala.¹²² V njej se je po ukinitvi cesarskega špitala nahajal urad za tobak (k. k. Tobak – Administration) in kasneje c.-kr. okrajno glavarstvo za ljubljansko okolico.¹²³ Leta 1780 se je iz sklada cesarskega špitala oskrbovalo 21 oskrbovancev. Za prehrano vsakega od njih je določeni gostilničar dobival dnevno 8 krajcarjev (gostilničar za oskrbovance v mestni ubožnici pa le 5 3/4 krajcarja dnevno). Za ta denar je moral nuditi oskrbovancu tedensko 8 funtov sorzičnega kruha in vsako nedeljo in praznik maseljč (pribl. 3,5 dl) vina. Za kosilo je dajal ob nedeljah in torkih juho, pol funta mesa in zelje, ob ponedeljkih in četrtek ješprenj z mesom in zelje, ob sredah fižol in zelje, ob petkih žgance, jed iz ješprenja in maseljč vina, ob sobotah močnik in jed iz ješprenja ali zelje ali kašo. Za večerjo so dobili vsak dan močnik ali kašo.¹²⁴

Po vzpostavitvi glavnega ubožnega sklada na podlagi dvornega dekreta z dne 31. marca 1787, ko je bila popolnoma ukinjena vsa oskrba oskrbovancev v stavbi meščanskega špitala, so tudi oskrbovanci dvornega špitala pričeli dobivati ubožne deleže na roko. Tik pred tem je

¹¹⁹ Johann Steska, Die k.k. Hofspitals-Stiftung in Idria, Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, 1857, str. 14–15.

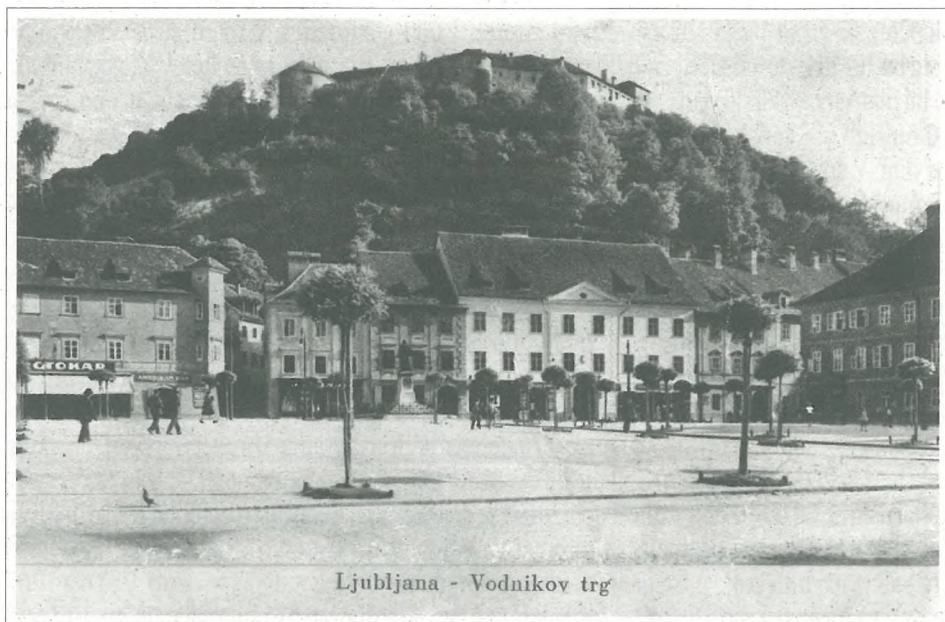
¹²⁰ I. Vrhovec, Meščanski ..., str. 73.

¹²¹ P. Radics, Zgodovina ..., str. 14.

¹²² J. Steska, Die k.k. Hofspitals- ..., str. 15–16.

¹²³ I. Vrhovec, Meščanski ..., str. 58.

¹²⁴ Ivan Slokar, Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do leta 1860, Razprave, zvezek 4, Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1977, str. 43–44.

Ljubljana - Vodnikov trg

Stavba nekdanjega cesarskega špitala na Vodnikovem trgu 5
(ZAL, SI ZAL LJU 342, POZ II/G1, a. e. G 1-016-011).

oskrboval 31 revežev, od katerih jih je 19 živelo v špitalu (meščanskem), 12 pa zunaj špitala. Prednost za sprejem so imeli v prvi vrsti še vedno onemogli idrijski rudarji, za njimi pa taki, ki so se pohabili ali onemogli pri železarskem delu, bodisi v Bohinjski Bistrici, v Stari Fužini, Kropi, Kamni Gorici itd.¹²⁵ Sredi 19. stoletja pa je bila uprava premoženja dvornega špitala prenesena na rudarski inšpektorat v Idrijo.¹²⁶

Cesar Jožef II. je 19. junija 1786 izdal odlok, ki je pomenil pričetek vzpostavitve civilne bolnice v Ljubljani, sprva imenovane tudi civilni špital. Upravljali so jo usmiljeni brati. Po nekaj razprtijah in dogovarjanjih glede samostanskega inventarja med vikarjem, ljubljanskim okrajnim uradom ter graškim gubernijem so v bolnico že novembra pričeli sprejemati posamezne betežnike.¹²⁷ Tako je na primer krčmarica Ana Marija Detela s posredovanjem okrajnega urada z dne 8. novembra predala usmiljenim bratom mladega človeka, ki je že "tri dni v največji siročini ležal pod njeno streho". Dne 29. novembra so po višjem ukazu usmiljenim bratom izročili blaznega frančiškanskega meniha Roka Wissiaka iz Pazna, za katerega je graški gubernij nakazal 150 goldinarjev letne oskrbnine.¹²⁸ V sklopu bolnišnice je pričela delovati

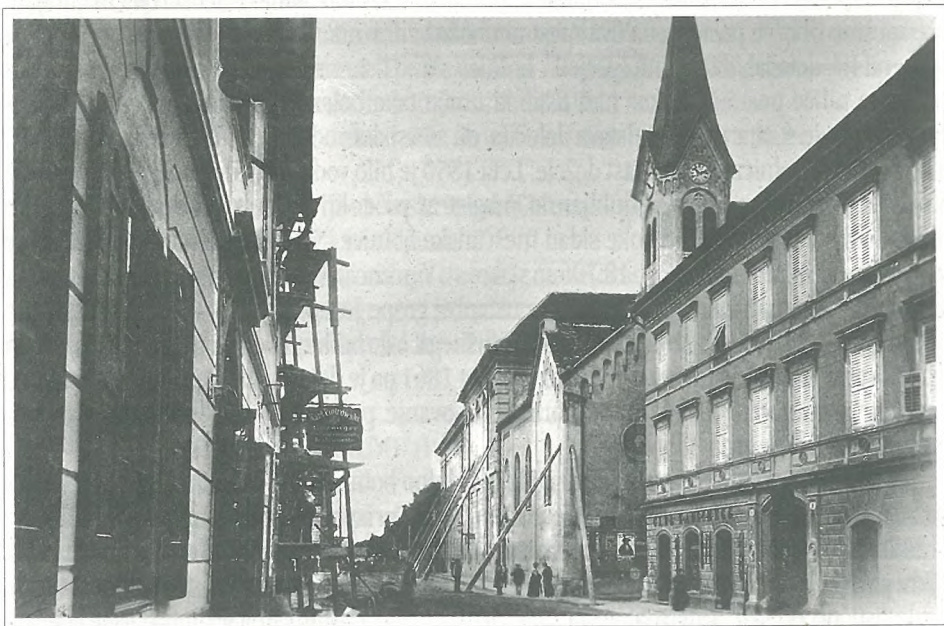
¹²⁵ I. Vrhovec, Meščanski ..., str. 92.

¹²⁶ J. Steska, Die k.k. Hofspitals- ..., str. 15-16.

¹²⁷ P. pl. Radics, Zgodovina..., str. 1, 25-30.

¹²⁸ P. pl. Radics, Zgodovina ..., str. 31-32.

tudi lekarna, ki se je 7. marca 1787 razglasila za javno, 12. decembra 1787 pa je dobila tudi dovoljenje za javno prodajo zdravil. Pri usmiljenih bratih je bilo 17. julija 1787 oskrbovanih 8 bolnikov in pripravljeni za sprejem še 4 betežniki. Okrajni urad je 23. avgusta 1787 poročal guberniju, da usmiljeni bratje resnično oskrbujejo 12 ubogih bolnikov brez plačila.¹²⁹ Po tem poročilu je gubernij odredil, da se jim plačuje za 12 postelj 360 goldinarjev na pol leta (ne glede na to, ali leže bolniki brez prestanka ali ne). Čeprav je bila bolnica usmiljenih bratov dolžna sprejemati samo bolnike iz Ljubljane (s Kranjskega), pa je okrožnica deželnega glavarstva, ki jo je podpisal Jurij Jakob grof Hohenwarth (namestnik deželnega glavarja) odredila, naj sprejemajo v oskrbovanje vse podložnike nemških dednih dežel, kot to delajo družbe usmiljenih bratov po Ogrskem in Hrvaškem. Delovno področje usmiljenih bratov v ljubljanski civilni bolnici se je iz leta v leto širilo. Od leta 1811 so v civilno bolnico, kjer je že deloval tudi

*Cerkev nekdanje civilne bolnice (civilnega špitala) na Ajdovščini, 1895
(ZAL, SI ZAL LJU 342, a. e. A1/164).*

zavod za blazne, prenesli še porodnišnico in najdeniški zavod. Poleg tega je bil del zavoda namenjen ubožcem in mesto Ljubljana je iz svojega proračuna od tedaj dalje plačevalo bolnici stroške za te dobredelne ustanove. Z ukrepom z dne 20. oktobra 1818 so bile bolnice avstrijskega cesarstva razglašene za krajevne zavode.¹³⁰ To je pomenilo, da so se primanjkljaji odtlej

¹²⁹ P. pl. Radics, Zgodovina ..., str. 36.

¹³⁰ P. pl. Radics, Zgodovina ..., str. 57.

krili iz lokalnih virov. Določeno je bilo tudi, da se morajo za osebe s kmetov ali iz drugih provinc lokalnim bolnicam popolnoma povrniti vsi stroški. Mesto naj bi po naznanilu c.-kr. vodstva civilne bolnice (pri okrajnem uradu) poiskalo hiralcem, dotlej bivajočim v civilni bolnici, primeren prostor v meščanskem špitalu. Dne 25. julija 1821 so potrdili načrte za širitev civilne bolnice in pričeli so zidati blaznico. Gradnja je trajala od leta 1821 do 1827. Načrtovali so tudi popravilo in razširitev hiralnice, preureditev in razširitev porodnišnice... Vendar je do uresničitve teh načrtov zaradi denarnih težav prihajalo zelo počasi. V tem času je skupni pojem zavodov, združenih pod imenom civilne bolnice, obsegal: blaznico, porodnišnico, najdenišnico, kliniko, bolnico, ustanovo ubožne hiše ter ustanovo grofa Lamberga, ustanovo dvornega (cesarskega) špitala, ustanovo meščanskega špitala.¹³¹ Vodstvo je bilo leta 1834 v rokah okrajnega glavarja, toda že naslednje leto ga je prevzela posebna gubernijska komisija. Ta je predpisala red, po katerem so sprejemali bolnike v civilno bolnico. Ker sta bila za ljubljanske mestne ubožce postavljena dva mestna ubožna zdravnik in dva mestna ranocelnika, je paragraf III. določal, da se sme sprejeti v bolnico samo tiste siromake betežnike, ki jim doma ne more nihče postreči, kakor tudi tiste, ki imajo take bolezni, za katere se je bati, da se razširijo. Ko je 4. marca 1849 ustava določila, da so vsi dobrodelni zavodi deželne institucije, je tudi civilna bolnica prešla v last dežele. Leta 1850 je bilo vodstvo civilne bolnice v rokah dr. Melzerja. Novembra 1854 je ljubljanski magistrat po c.-kr. vodstvu državnih in lokalnih dobrodelnih zavodov dobil v roke sklad meščanske bolnice. Na podlagi ukaza c.-kr. deželne vlade z dne 26. oktobra 1855 št. 18.706 so sestre sv. Vincencija Pavelskega prevzele 21. januarja 1856 postrežbo in hranjenje bolnikov. Po ustanovi gospe Josepine Jallnove (listina z dne 10. decembra 1855) je dobila civilna bolnica dušnega oskrbnika; prej so to službo opravljali frančiškani. Ministrski ukaz z dne 26. decembra 1861 pa je določil, da vodjo bolnice imenuje cesar na priporočilo deželnega odbora. Imenovanje primarijev in sekundarijev je bilo prepuščeno deželnemu odboru.¹³²

Že leta 1893 so pričeli graditi novo civilno deželno bolnišnico v Vodmatu. Zgrajena je bila na zdravi legi na stroške kranjske dežele kakor tudi s prispevki mesta Ljubljane in kranjske hranilnice. Zgrajena je bila v modernem paviljonskem slogu in je obsegala 15 objektov, med njimi paviljone: 1. medicinski oddelek, 2. kirurški oddelek, 3. pomoč pri rojstvu in ginekologija, 4. okulistični oddelek, 5. dermatološki oddelek, paviljoni za administracijo, infekcijske bolezni, hiralce, secirna in mrliška hala, kuhinja in pralnica, kotlovnica (za lastno električno razsvetljavo) itn.¹³³

Otroški zdravnik Viljem Kovač je z več damami ljubljanske družbe in s podporo splošne zasebne dobrotivosti leta 1864 v Ljubljani ustanovil *otroški špital* cesarice Elizabete, nad katerim je cesarica in kraljica Elizabeta prevzela protektorat.¹³⁴ Namen otroške bolnice je bil nuditi zdravstveno pomoč v začetku omejenemu številu otrok, pozneje pa vsakemu res

¹³¹ Wilhelm Lippich, Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt Laibach, in Bezug auf Natur= und Heilkunde, Medicinalordnung und Biostatik, Laibach 1834, str. 272.

¹³² P. Radics, Zgodovina ..., str. 30–68.

¹³³ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 46–47.

¹³⁴ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 39.

revnemu bolnemu otroku. Zgledovala se je po dunajski otroški bolnišnici Anna- in St. Josef-Kinderspital). Z bolnico naj bi bila združena tudi brezplačna ambulanta za revne otroke. Imenovala se je "Elizabetina otroška bolnica" in je bila sprva namenjena ljubljanskim otrokom. Ustanovljeno je bilo društvo za Elizabetino otroško bolnico; društvena pravila so bila potrjena 12. avgusta 1865. Za bolnico so kupili staro hišo na Poljanah št. 54, (kasnejše) Jožefišče. Dr. Kovač je že leta 1866 predlagal, da bi vanjo sprejemali tudi otroke, ki so uživali različne ustanove. V naslednjih letih se je tako vzdrževala s prispevki članov, volili, podporami in subvencijami. Leta 1889 se je preselila v novo hišo. Društvo je vsako leto nekaj otrok poslalo v morsko kopel v Gradež. Med prvo svetovno vojno so bolnico zasedli vojaki, glavnico premoženja pa so porabili za vojno posojilo. Leta 1920 je ustanovo prevzela državna uprava.¹³⁵

V prva petdeseta leta 19. stoletja sodi gradnja občinskega špitala v **Postojni**, za katerega je položil temelj zdravnik Karl Vessel (1846), medtem ko je vdova Franca von Winklerja posvetila dokajšnjo vsoto, ki je nato omogočila aktiviranje špitala.¹³⁶ Leta 1882 je občinski špital v Postojni razpolagal z 12 posteljami. Sprejemal je tudi nenadoma obolele domačine in tujce; iz špitalskega sklada so bili mesečno podpirani tudi za delo nezmožni revni.¹³⁷

Pri **Kočevju** je leta 1882 deloval tako imenovani okrajni špital, v katerem je bilo 12 postelj.¹³⁸

Leta 1882 zasledimo v **Idriji** občinski špital (Gemeindenothspital) z nekaj posteljami in delavski špital (Werkspital) s 14 posteljami.¹³⁹

Naj omenim tudi raziskovalno nalogo o obstoju in delovanju špitala v Celju.¹⁴⁰ Čeprav ne sodi v obravnavano teritorialno območje, prinaša zanimiv, podroben vpogled v upravljanje in vodenje špitala ter oskrbovanje špitalskih oskrbovancev.

Ubožne hiše ali ubožnice

To so bile ustanove ali zavodi, kjer so ljudje, ki si svojim delom niso mogli preskrbeti osnovnih življenjskih potrebščin, dobili primerno oskrbo. Prve pojavne oblike ubožnic sežejo v dobo nastanka, ustanavljanja in delovanja špitalov ali hospitalov. Tu so ubogi najprej našli prenočišče in včasih tudi hrano. V zgodnejšem obdobju se za isto ustanovo večkrat uporabljata tako izraz špital kot ubožnica, kar je bila seveda posledica večfunkcionalne dejavnosti špitalov. Konec 18. stoletja se z ustanovitvijo ubožnih inštitutov prične tudi nova doba na področju uprave in delovanja ubožnic. Ubožni inštituti so si namreč prizadevali, da bi si v krajih, kjer so delovali, pridobili vsaj eno primerno hišo, v kateri bi ubogi lahko dobili prenočišče, po možnosti tudi dnevne obroke hrane, tudi tisti, ki v hiši ne bi prebivali. Kot vse

¹³⁵ Evgen Jarc, Osnove sodobne zaščite otrok v Sloveniji, Kronika slovenskih mest, leto 1936, letnik III, št. 1, str. 6–7.

¹³⁶ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 38.

¹³⁷ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 49.

¹³⁸ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 49.

¹³⁹ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 50.

¹⁴⁰ Jerneja Vidmar, Celjski mestni špital sv. Elizabete v prvi polovici 18. stoletja, Ljubljana, 1995 (diplomsko delo na Inštitutu za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani).

Stavba nekdanje ubožnice na Karlovški cesti 5, pred 1895
(ZAL, SI ZAL LJU 342, a. e. A1/ 206).

stala v Karloškem predmestju (št. 4), nekoliko kasneje tudi za hišo št. 5.¹⁴⁴ Hiša je bila predana v uporabo ubožnemu inštitutu, ki je v njej upravičencem razdeljeval tudi podporne deleže. Bila je dokaj velika stavba, v kateri so bile v pritličju 4 sobe, 2 kuhinji, velika klet in shramba, v prvem nadstropju 7 sob, 4 kuhinje in 3 shrambe, v drugem nadstropju podobno in na podstrešju še ena velika soba. Že 2. januarja 1833 je v tej hiši našlo svoj dom 42 mestnih revežev (11 moških in 31 žensk).¹⁴⁵ V njej so imeli ubogi popolno oskrbo. Držati pa so se morali hišnega reda in zapovedanih pravil. Hišni red, ohranjen iz leta 1835, je določal, da se vrata ubožnice poleti zapirajo ob osmi, pozimi ob sedmi uri, da morajo ubogi v hiši živeti v miru in edinosti, si med seboj pomagati, sami opravljati določena hišna dela, prepovedano jim je bilo beračenje po hišah in trgovinah in če le niso bili hudo bolni, so morali iti vsak dan zjutraj v cerkev in tam moliti za vse dobrotnike mesta, ki jih oskrbujejo z živežem in streho nad glavo.¹⁴⁶ Proti koncu 19. stoletja je bilo v mestni ubožnici (obeh stavbah) prostora za 86 revežev, ki so dobivali v njej deloma samo brezplačno stanovanje deloma brezplačno stanovanje in hrano deloma brezplačno stanovanje in podporo na roko, bolniki pa zdravniško pomoč in zdravila.¹⁴⁷ Osebe v obeh mestnih ubožnicah so bili upravitelj (vratar), kurjač, strežnika,

¹⁴⁴ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 267, fol. 629–630.

¹⁴⁵ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 267, fol. 663–664.

¹⁴⁶ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 2054, fol. 782.

¹⁴⁷ Ljubljana 1895–1910, Ljubljana 1910, str. 55, tudi: Občinska uprava ..., Ljubljana 1906, str. 31.

kuharici, strežnica in dekla. Ubožnici sta imeli tudi nadzornika. Proti koncu 19. stoletja je bil to Karol Lachainer, ki ga je v letih 1897 do 1902 nasledil Ivan Robida.¹⁴⁸ Stavba je bila v slabem stanju in prenatrpana z ubožci. Leta 1904 jo je pregledal mestni fizikat in ugotovil precej pomanjkljivosti, tako da je mestnemu svetu predlagal, naj jo opusti in oskrbovance preseli v novo Jubilejno ubožnico. Vendar zaradi naraščajočega števila prosilcev, kar je bila posledica novih določil domovinskega zakona, preselitve niso izpeljali in je kljub neštetim pomanjkljivostim delovala še naprej.¹⁴⁹

Stavba iz zapuščine grofice Stubenberg, namenjena za ubožnico v predmestju Gradišče, po potresu 1895 (ZAL, SI ZAL LJU 342, a. e. A1/374).

Poleg te ubožnice je mesto Ljubljana leta 1868 z volilom grofice Franje Stubenbergove v predmestju Gradišče pridobilo še dve hiši (št. 11, 13), ki sta bili na podlagi omenjenega volila namenjeni za ubožnico. V njih so dobili ubožci, pristojni v Ljubljano, brezplačno stanovanje. Poleg tega pa je mesto oddajalo v najem dve stanovanji, da so z najemnino pokrivali stroške vzdrževanja. Do potresa 1895. leta je v obeh hišah, v katerih je bilo 37 sob, bivalo 90 oseb. Namenjena je bila predvsem ubožnim družinam. Potres leta 1895 je hiši tako poškodoval, da

¹⁴⁸ Občinska uprava ..., Ljubljana 1893, str. 10, Ljubljana 1896, str. 12, Ljubljana 1897, str. 20, Ljubljana 1898, str. 24, Ljubljana 1899, str. 31, Ljubljana 1900, str. 27, Ljubljana 1901, str. 31, Ljubljana 1902, str. 28.

¹⁴⁹ Ž. Lazarevič, Ubožna oskrba ..., str. 40–41.

so ju porušili in po raznih dogovarjanjih na istem mestu zgradili novo stavbo, ki je služila istemu namenu kot prej ena. Imela je 20 majhnih stanovanj; v 18 so živele ubožne družine, 2 pa so oddajali, da so s tem pokrili stroške vzdrževanja.¹⁵⁰

Zaradi že omenjenega izredno slabega stanja mestne ubožnice na Karlovški cesti konec 19. stoletja ter slutenih posledic sprememb domovinskega zakona so že leta 1896 na sejah mestnega sveta razpravljali o gradnji nove mestne ubožnice. Takratni župan Ivan Hribar je propagiral gradnjo; ubožnica naj bi bila urejena po elberfeldskem paviljonskem sistemu. Svoj predlog je utemeljeval tudi s tem, da bi z gradnjo ubožnice najlepše proslavili 50-letnico vladanja cesarja Franca Jožefa. Ubožnica naj bi se imenovala "Mestna ubožnica Franca Jožefa". Kupili so zemljišče v Vodmatu. Zgrajena je bila po načrtih Maksa Fabianija po najmodernejših higiensko-zdravstvenih načelih tedanje dobe. Spalni prostori so bili ločeni od bivalnih, imela je več kopalnic, centralno kurjavo, električno razsvetljavo in velik vrt okoli hiše. Dokončno so jo opremili konec decembra 1901 in slovesna otvoritev je bila 31. decembra istega leta. Imenovali so jo Jubilejna ubožnica in je bila v Japljevi ulici št. 2.¹⁵¹ V njej je 62 revežev dobivalo stanovanje in hrano. Za stanovalce je bil predpisan poseben domač hišni red, za nadzornika poslovnik, za upravitelja (vratarja) pa navodilo.¹⁵² Poslopje so po prvi svetovni vojni dvignili za nadstropje, tako da je lahko sprejelo 250 oseb. Preimenovali so jo v mestno zavetišče za onemogle. V njej so delovale tudi pralnica, likalnica, kuhinja in pekarna. Prostori v pritličju, kjer je bila tudi ordinacijska soba z lekarno, so bili namenjeni moškim, v prvem nadstropju pa so prebivale ženske. Drugo nadstropje je bilo namenjeno lažje in težje bolnim oskrbovancem obeh spolov, ki so jih negovale sestre redovnice. V zavetišču so vsak dan kuhali za približno 400 ljudi. Poleg hrane za oskrbovance, sestre, gospodinjske pomočnice in hlapca so v zavodu kuhali tudi za otroško zavetišče na Taboru. V zavetišču so dobivali brezplačno hrano tudi ubožni dijaki, brezposelni delavci in ubožne družine, ki so odnašale hrano na dom. Zavetiška pekarna je pekla kruh tudi za mestno otroško zavetišče v Ljubljani, zavetišče v Florjanski ulici ter Mestni dom in občinski dom na Barju pri Ljubljani, kjer so ga razdelili med ubožne in brezposelne. V zavetišče so sprejeli vsakega ljubljanskega meščana, ki s svojimi močmi in sredstvi ni bil zmožen pridobiti najnujnejšega sebi in svoji družini in ni imel nikogar, ki bi po zakonu moral skrbeti zanj. Če pa je bilo v zavetišču slučajno prazno mesto, so sprejeli tudi take, ki so želeli priti v zavod, ker niso imeli drugega doma in so sami plačali vso ali nekaj oskrbovalnine.¹⁵³

V **Kranju** je mesto sredi 19. stoletja kupilo hišo z vrtom na Pungertu, ki so jo namenili za ubožnico. Stavba je združevala več funkcij. V njej so razdeljevali podporne deleže ubožcem, v primerih razširitve kakšne nalezljive bolezni je služila tudi kot zasilna bolnišnica, onemogli pa so v njej dobili nujno zdravstveno pomoč. Rabila je za hiralnico, kjer so neozdravljivo bolni

¹⁵⁰ Ž. Lazarevič, Ubožna oskrba ..., str. 41–42 ter: Občinska uprava ..., Ljubljana 1906, str. 31–32.

¹⁵¹ Ž. Lazarevič, Ubožna oskrba ..., str. 43–46. Primerjaj tudi: Ljubljana 1895–1910 ..., str. 56 in Marjan Drnovšek, Oris odnosa ljubljanskega občinskega sveta do mestnega razvoja 1850–1914 s posebnim poudarkom na Hribarjevi dobi, Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo, Kronika – Ljubljana 1984, str. 231.

¹⁵² Občinska uprava ..., Ljubljana 1904, str. 29.

¹⁵³ L. Hočevvar-Meglič, Mestno zavetišče za onemogle na Japljevi cesti v Ljubljani, Kronika slovenskih mest, leto 1935, letnik II, str. 240.

PREVREDBA OKEN V STOPNIŠČU MESTNE VBOŽNICE V JAPLJEVI VLICI

Načrt preureditve oken na stopnišču nekdanje mestne ubožnice v Japljevi ulici (ZAL, SI ZAL LJU 334, mapa 12/1).

prebili zadnji del svojega življenja.¹⁵⁴ Tako je poročilo za leto 1882 navajalo, da je imelo v Kranju v ubožni hiši, ki je deloma služila kot špital, stanovanje 8 oseb. Premoženje ustanove je znašalo 1.400 goldinarjev.¹⁵⁵ Prvi hiši za ubožnico je do konca stoletja sledil nakup še dveh hiš v njeni bližini. Leta 1899 je bilo tako v kranjski ubožnici oskrbovanih 29 ubožcev, od tega 17 moških in 14 žensk. Imela je svojega hišnika, ki je skrbel za vzdrževanje, snažnost, red in mir v hiši. Vendar ubožci v njej niso dobivali toplega obroka hrane. Hranili so jih po hišah.¹⁵⁶

V **Škofji Loki** se je ubožna hiša razvila iz mestnega špitala in nadaljevala dejavnost oskrbovanja mestnih revežev. Leta 1882 je bilo v njej 16 stanovanj. Poleg stanovanja so bili ubogi deležni tudi kurjave. Hrano pa so si morali preskrbeti sami. V škofjeloški ubožnici so do konca 19. stoletja bivali tudi ubožci iz podobčine Zminec.¹⁵⁷

Poleg že navedenih ubožnic so na Kranjskem konec 19. stoletja delovale še ubožna hiša v **Tržiču**, kjer so imeli krajevni ubogi samo stanovanje, obstajala je majhna ubožna hiša v **Kropi**, prav tako v **Radovljici**. V **Kamniku** je bilo v oskrbovalni (ubožni) hiši, t. i. Pfründner-

¹⁵⁴ M. Rogelj, Skrb za revne ..., str. 55–75.

¹⁵⁵ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 50.

¹⁵⁶ M. Rogelj, Skrb za revne ..., str. 55–75.

¹⁵⁷ F. Štukl, Občinska ubožna hiša ..., str. 50.

haus, nastanjenih 37 oskrbovancev.¹⁵⁸ V letu 1895 so tudi v **Ribnici** sklenili, da bodo na vrtu hiše št. 118 zgradili novo ubožno hišo.¹⁵⁹

Najdenišnice

To so bile ustanove oziroma zavodi, kjer so organizirano skrbeli za zapuščene otroke in najdenčke. Preden so proti koncu 18. stoletja ti zavodi pričeli delovati samostojno, so zapuščene otroke oskrbeli bodisi v špitalih ali pa so jih oddajali rejniškim družinam. V špitalih so najdenčke oskrbovale najete dojilje. V zgodnejšem obdobju je bila usoda najdenčkov dokaj žalostna. Tako je bil leta 1548 ljubljanski mestni svet seznanjen s tem, da so našli več otrok v vodi in da so izginili. Mestni očetje so reagirali na to tako, da so imenovali ljudi, ki bi bili bolj pozorni na taka dejanja in bi posebej govorili z babicami, ki so to delale.¹⁶⁰ Dogajalo se je tudi, da so zakonske otroke podtaknili kot najdenčke in si tako pridobili podporo zanje. Vsaj tako je navajala okrožnica gubernija za Notranjo Avstrijo z dne 28. decembra 1787, ki je izrecno poudarila, da se to dogaja večkrat in posebej na Kranjskem. Zagrozila je s strogo kaznijo, ne samo za tistega, ki to naredi, temveč tudi za vse tiste, ki bi za to dejanje vedeli.¹⁶¹

V Ljubljani so najdenčke oskrbovali v meščanskem špitalu. Leta 1767 jih je tam dobivalo oskrbo 24.¹⁶² V deželi Kranjski je delovala samo ena najdenišnica, in to v letih 1788–1871 v Ljubljani. Sprva je bila tesno povezana s porodnišnico, ki je pričela delovati v Ljubljani decembra 1788. Prostor so ji namenili v meščanskem špitalu in je lahko sprejela 4 porodnice.¹⁶³ V njej je bila nastavljena babica Uršula Layerica in strežnica Alenka Lukan. Za zdravnika sta bila imenovana dr. Fandl in ranocelnik Makovec. Sprva so nameravali vzeti v službo tudi dve dojilji in pestunjo, ker pa je do 17. avgusta 1789 vanjo prišlo le 5 otročnic, tega niso izpeljali.¹⁶⁴ Omeniti je potrebno, da takratni izraz najdenček ni bil identičen današnjemu. Otroci, oddani v najdenišnico, so bili povečini nezakonski otroci in njihove matere jih zaradi raznih razlogov niso mogle obdržati. Pravih najdenčkov je bilo med njimi zanemarljivo malo.¹⁶⁵ V tistem času so ženske, ki so rodile zakonske otroke, in ženske, ki so imele namen obdržati nezakonskega otroka, večinoma in praviloma rojevale doma ob prisotnosti babice. V porodnišnico so prihajale rojevati samo ženske oziroma matere nezakonskih otrok in tiste, ki otroka niso želele obdržati. Tako so bili skoraj vsi otroci, ki so bili rojeni v porodnišnici, nezakonski, njihove matere pa služkinje, neporočena mestna dekleta, zapornice z ljubljanskega gradu, igralke ..., ki so morale ob rojstvu otroka izbirati med njim ali službo. Večina se jih je odločila za slednjo.¹⁶⁶ Najdenišnica

¹⁵⁸ P. Radics, *Die Wohlthätigkeit ...*, str. 50.

¹⁵⁹ ZAL, SI ZAL RIB 2, a. e. 279.

¹⁶⁰ E. Jarc, *Osnove ...*, str. 1–2.

¹⁶¹ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 48, fol. 372.

¹⁶² P. Radics, *Zgodovina ...*, str. 14.

¹⁶³ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 48, fol. 386.

¹⁶⁴ I. Vrhovec, *Meščanski ...*, str. 96.

¹⁶⁵ Boris Golec, *Tržaški in ljubljanski najdenčki v Kumljanskih hribih*, *Kronika*, časopis za slovensko krajevno zgodovino, leto 1989, letnik 37, št. 3, str. 192.

¹⁶⁶ B. Golec, *Tržaški ...*, str. 192.

↪ Skrb za otroka (ZAL, SI ZAL LJU 342, a. e. A5/1394).

ni imela svojih prostorov in razen sirotinskega očeta tudi svojega osebja ne. Kot je bilo že omenjeno, je bila deloma povezana s porodnišnico, njeni varovanci pa so bili povečini oddani na podeželje rejnikom, ki so iz kranjskega deželnega ali ljubljanskega najdenišničnega sklada dobivali denar za njihovo oskrbo. Prvo leto so rejniki prejeli za najdenčka po 24 goldinarjev, v naslednjih devetih letih pa po 15 goldinarjev na leto. Po prvem letu so dobili še dodatno plačilo 4 goldinarje. Poleg tega so dobili tudi povrnjene stroške za zdravila in druge potrebščine, kar je v povprečju zneslo 5 goldinarjev.¹⁶⁷

Leta 1811 so porodnišnico in najdenišnični zavod priključili civilni bolnišnici.¹⁶⁸ Nadalje sta bila leta 1822 iz glavnega ubožnega sklada izločena premoženje ustanove za sirotišnico in premoženje najdenišnice.¹⁶⁹ V letih 1820 do 1834 je bilo v najdenišnico oddanih 1.740 otrok. Direktno iz porodnišnice jih je prišlo 1.574 ali 90,46 %, pravih najdenčkov je bilo samo 36 oziroma malo več kot 2 %, od teh polovica iz Ljubljane in polovica s podeželja. Oddaja otrok je potekala tako, da so matere otroka oddale v najdenišnici in od uprave dobile potrdilo. Z njim so za plačilo predpisane takse otroka kasneje lahko dobile iz reje v lastno brezplačno oskrbo. Če niso zmoгле tega plačila, je najdenišnica izterjala oskrbnino za otroka od občine, v katero

¹⁶⁷ W. Lippich, *Topographie ...*, str. 288.

¹⁶⁸ P. Radics, *Zgodovina ...*, str. 49.

¹⁶⁹ P. Radics, *Die Wohlthätigkeit ...*, str. 33.

je bila mati pristojna. Najdenišnica je potem v najkrajšem času na podlagi rejniške pogodbe izročila otroka rejnikom. Rejniki so se sami odločili glede spola otroka. Izvedeli so samo njegovo ime in priimek matere, če je bil znan, ter dan rojstva in krsta. Rejniki so se morali izkazati z nrvstvenim spričevalom in potrdilom, da posedujejo toliko zemlje, da bodo otroka lahko hranili. Poleg prej navedene vsote denarja za oskrbo najdenčka so rejniki dobili tudi povijalno mizico, nekaj plenit in povojev. Nadzor nad rejniki, kako ravnajo z otroki, je bil zaupan župnikom in okrajni gosposki, tudi oče sirot naj bi dvakrat letno prišel na ogled k rejnikom. Ko je rejenec dopolnil osem let starosti, je bil rejnikom prepuščen v brezplačno oskrbo. Obveznosti najdenišnice so namreč z osmim letom starosti otroka prenehale. Najdenčki so bili samo oddani v rejo in njihove matere ali poročeni starši so jih lahko zahtevali nazaj. Vendar taki primeri niso bili pogosti; v letih 1831 do 1860 na primer deset odstotkov. Odraščajoči najdenčki so se največ selili kot posli od gospodarja do gospodarja.¹⁷⁰ Kako so gospodarji ravnali z njimi, je že drugo vprašanje. Našli so se tudi taki, ki so z njimi ravnali grdo in jih trpinčili. Koliko je bilo takih, bi bilo tudi zanimivo raziskati. Tukaj naj omenim samo primer. Leta 1861 se je na policijsko direkcijo v Ljubljani obrnila žena krojača iz Šempetrskega predmestja Ana Možina in naznanila, da krojaški mojster Franc Batzl, stanujoč Reber 51, z njegovo petletno rejenko Frančiško Ude neprenehoma grdo ravna. Frančiška Ude je bila nezakonska hči njegove svakinje (ženine sestre) Terezije Ude in jo je leto prej vzel iz najdenišnice v brezplačno oskrbo. Pritožbo je mestni magistrat upošteval in jo dodelil drugemu rejniku.¹⁷¹

Na osnovi državnih zakonov z dne 17. februarja 1864 in 29. februarja 1868 so bile najdenišnice prenesene v pristojnost dežele in določeno je bilo, da se povračilo stroškov za oskrbo žensk, ki rodijo v porodnišnici, in najdenčke, ki se oddajo v najdenišnico, črpa iz deželnega sklada.¹⁷² Prav tako so se iz deželnega sklada plačevali oskrbovalni stroški za porodnice in najdenčke iz dežele Kranjske, ki so rodile ali bile oskrbovane v porodnišnicah in najdenišnicah v drugih deželah. Kakšno finančno breme je oskrbovanje porodnic in najdenčkov predstavljalo za deželo Kranjsko v šestdesetih letih 19. stoletja, nam priča okrožnica z dne 9. marca 1869, ki jo je kranjski deželni odbor naslovil na vse kranjske župane.¹⁷³ V okrožnici je navedeno, da so znašali stroški za porodnice, ki so bile oskrbovane v drugih deželah, leto za letom 3.500 goldinarjev, oskrbovalni stroški za kranjske najdenčke pa samo v tržaški najdenišnici 35.527 goldinarjev. V letu 1868 jih je bilo tam namreč nič manj kot 782. Potem ko se je deželni odbor neuspešno obrnil na deželno vlado s prošnjo za spremembo omenjenih dveh zakonov glede plačevanja oskrbovalnih stroškov, se je obrnil na vse kranjske župane, naj storijo vse, da "se napačna navada, da se toliko kranjskih nosečih nezakonskih žensk v tržaško porodnišnico podaja in ondaj svoje otroke pušča, za trdno odpravi, in to zato, ker so dotični stroški v ljubljanski najdenišnici memo tržaške precej nižji".¹⁷⁴ Tudi od vodstva tržaške najdenišnice je kranjski deželni odbor dobil zagotovilo, da vanjo ne bo sprejeta nobena noseč-

¹⁷⁰ B. Golec, *Tržaški ...*, str. 192–202. Primerjaj tudi: W. Lippich, *Topographie ...*, str. 285–288.

¹⁷¹ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 715, fol. 177.

¹⁷² *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, 1868, VII. del, št. 15, str. 31–32.

¹⁷³ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 715, fol. 381–382.

¹⁷⁴ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 715, fol. 381'.

nica iz dežele Kranjske brez dovoljenja župana občine, iz katere je prihajala. Okrožnica nadalje navaja, da je "sploh na Kranjskem grda navada, da se skoraj vse noseče ženske silijo v javne porodišnice, namesti da bi, kakor se to po sosednih deželah, na primer, na Koroškem, Štajerskem in drugod godi, pri kakošni domači babici porodile, in potem skrb za otroka same obdržale; to posebno velicih stroškov ne zahteva, kristjanskemu nauku in materni ljubezni do otroka pa je vendar primernejše in tudi otroku bolj koristno; vrh tega pa se dežela velikih stroškov obvaruje. Po § 166, 167, 168, 1328 državljske občne postave je naj poprej oče nezakonskega otroka zavezan porodniške in rejenske stroške plačati. Saj gotovo tudi najslabejši hlapec kakor vsak fant na deželi si toliko zasluži, da more te stroške plačati. Lepše bode, da tako svojo pregreho popravi, kakor da denar zapije, in stroške dež. zakladu, to je, prav za prav že tako preobloženim davkoplačevalcem naklada." Deželni odbor se je obrnil tudi na duhovnike, naj bi poučili ljudi v tem smislu, da bi se rojevalo čim manj nezakonskih otrok.

Do 1. novembra 1867 je pri tržaški najdenišnici delovala tudi t. i. zibelka, kjer so oskrbovali res prave najdenčke v današnjem pomenu besede. Ob njeni ukinitvi je deželni odbor vojvodine kranjske na babice naslovil razglas, s katerim jih je opominjal, da morajo glede na svojo prisego "ob pravem času in na vso moč odvracati vse to, da bi kaka ženska, ki je v drugem stanu, izpostavila svojega novorojenega otroka" in jih morajo opozoriti na hude posledice kazenskih zakonov, ki sledijo izpostavitvi otroka. Po kazenskih zakonih se je dejanje kaznovalo kot hudodelstvo. Babicam je bilo priporočeno, da svoj sum izpostave otroka naznanijo sodniški gosposki.¹⁷⁵

Leta 1871 je deželna vlada za Kranjsko na podlagi sklepa o odpravi najdenišnice, ki je bil sprejet že 24. avgusta 1870 na tretji seji kranjskega deželnega zbora, razglasila odpravo najdenišnice v Ljubljani.¹⁷⁶ To je pomenilo, da od 1. julija 1871 nobenega otroka niso več prevzeli v najdenišnico v Ljubljani. Najdenčki, ki so se tedaj nahajali v deželni oskrbi, so ostali v njej toliko časa, kot so predpisovala pravila. Porodnišnica in učilnica za babice pa sta delovali še naprej.

Javnost so o stroških, ki jih je deželna vlada namenjala za najdenčke, obveščale tudi Novice, ki so leta 1871 navajale, da je bilo tedaj v Spodnji Avstriji okoli 30.000 najdenčkov (nezakonskih otrok), za katere je bilo na leto izplačanih 600.000 goldinarjev. Stroški so presegali višino sredstev, ki so se zbirala v najdenišničnem skladu. Novice so posredovale prošnjo vodstva najdenišničnega sklada, naj milostljivi dobrotniki primaknejo kaj svojega denarja v ta namen in zapisali, da so "ti ubogi otroci, ki so nedolžni pregrehe svojih roditeljev, deželnemu zakladu velika nadloga, te nadloge pa je veliko kriva naprava nekdanjega cesarja Jožefa, po kateri se skrivajo večkrat zelo bogati očetje tacih otrok, dežela pa mora potem zanje plačevati".¹⁷⁷ Kranjski deželni odbor je 18. junija 1871 (še preden je bila odpravljena najdenišnica v Ljubljani) poslal vsem županom okrožnico, v kateri je sporočal, da je bila najdenišnica zavod in ustanova,

¹⁷⁵ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 715, fol. 292, 293.

¹⁷⁶ Deželni zakonik za vojvodstvo kranjsko, leto 1871, X. del, št. 33, Razglas c.k. deželne vlade na Kranjskem od 20. decembra 1871, št. 8663, str. 63.

¹⁷⁷ Novice, 1871, št. 3, str. 20.

v kateri so nezakonske otroke (najdenčke) oskrbovali do dopolnjenega desetega leta starosti na deželne stroške. Apeliral je na župane, naj poučijo svoje občane, da je bolje, če mati otroka obdrži, "saj kar ona porabi za otroka, nadomesti z večjo pridnostjo. Ponavadi boljše skrbijo zanje kot rejniki. Po naravnem in državnem pravu mora za izrejo skrbeti pred drugim žlahta. Vrh tega ima veliko nezakonskih otrok premožne starše."¹⁷⁸ To besedilo je razumljivo v luči vedno hitrejši industrializacije in zaposlovanja žensk v tistem času ter "racionalizacije" stroškov na nivoju dežele.

Leta 1876 je bilo na deželne stroške oskrbovanih še 459 najdenčkov.¹⁷⁹ Poslednji najdenčki, za katere je skrbela dežela, so bili oskrbovani leta 1881. Takrat so bili namreč stari deset let.

Sirotišnice

To so bile ustanove oziroma zavodi, namenjeni popolni oskrbi osirotelih ali zapuščenih otrok. Pred samostojnim delovanjem teh ustanov so sirote našle oskrbo v drugih dobredelnih zavodih, kot špitalih, ubožnicah ali pri rejniških družinah.

Prvo omembo sirotišnice najdemo v Slavi vojvodine Kranjske, kjer Janez Vajkard Valvasor navaja, da je leta 1041 bogati meščan in trgovec Peter Berlach, ker ni imel svojih potomcev, v Ljubljani ustanovil sirotišnico (ein Pupillen = oder Weisen = Haus) in ji zapustil vse svoje imetje. Otroke naj bi v tej hiši vzgajali k dobremu in vsak, ko bo odrasel, naj bi se ukvarjal s kakšno obrtjo.¹⁸⁰ Več podatkov o obstoju in delovanju te sirotišnice ni zaslediti. V srednjem in novem veku je za sirote v Ljubljani skrbel magistrat, ki jih je oskrboval v meščanskem špitalu ali pa jih je oddajal v rejo na kmete.¹⁸¹

Konec 16. stoletja so sirote našle zatočišče v drugem nadstropju dvornega (cesarskega) špitala v Ljubljani. Leta 1702 je bil položen prvi temelj novemu skladu za sirotišnico. Hans Josef Mugerle je namreč z volilom določil znesek 1.000 goldinarjev v korist bodoče sirotišnice. Do njene ustanovitve je bil kapital prenesen na konvikt klaris v Ljubljani.¹⁸² Leta 1752 so se iz obresti te zapuščine štiri deklice oskrbovale z obleko, posteljnim perilom in drugimi potrebščinami.¹⁸³ Volilu so se pridružili še drugi prispevki. C.-kr. reprezentančni in komorni svetnik Josef Johann von Hofmann je ustanovil poseben sirotinski sklad, kjer se je zbiral denar za izgradnjo nove sirotišnice.¹⁸⁴ S tem je odprl nove vire dohodkov s prostovoljnimi prispevki in nabirkami. Dne 18. septembra 1757 se je glede nove sirotišnice obrnil na cesarico Marijo Terezijo, ki je 15. oktobra istega leta zagotovila svojo podporo. Tiskani letak z dne 13. februarja

¹⁷⁸ Novice, 1871, št. 27, str. 214.

¹⁷⁹ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, 1876, str. 174.

¹⁸⁰ Johann Weichard Freiherrn von Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, Laibach-Nürnberg 1689, ponatis Rudolfswerth 1877, Knjiga XI, str. 709.

¹⁸¹ I. Vrhovec, Meščanski ..., str. 85.

¹⁸² P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 19.

¹⁸³ I. Vrhovec, Meščanski ..., str. 85.

¹⁸⁴ Primerjaj tudi: Nataša Strlič, Življenje ljubljanskih sirot v drugi polovici 18. stoletja, Zgodovina za vse, leto 2002, letnik IX, št. 1, str. 5–25.

1758 je pozival ljudi, naj prispevajo za vzpostavitev sirotišnice v Ljubljani, in istočasno v kratkih orisih navajal njen organizacijski načrt.¹⁸⁵ Posebno v večjih mestih ali deželnih glavnih mestih je priporočal, da bi ustanovili sirotišnice oziroma zavode, v katerih bi bili osiroteli in revni otroci obeh spolov deležni take vzgoje, ki bi bila v njihovo dobro, v dobro cele družbe in v čast bogu. Tako javno ustanovo naj bi vzpostavili tudi v Ljubljani, narekovala pa naj bi jo velika potreba. Omenja, da je pravi začetek sirotišnice oziroma organizirane skrbi za sirote že zaznamovalo sprejetje štirih revnih deklic septembra 1757. Deklice so bile preskrbljene z obleko, perilom, spalno obleko ter oddane civilnim ljudem v oskrbo (prehrana, dobra vzgoja). Prosil je za prispevanje miloščin, da bi lahko, tako kot v drugih deželah, v Ljubljani postavili sirotišnico za deželo Kranjsko, kamor ne bi sprejemali samo revnih sirot iz glavnega mesta Ljubljane, ampak tudi iz drugih mest, trgov in vasi. Dečki naj bi se v njih poleg krščanskega nauka naučili predvsem nemškega branja, pisanja in računanja, da bi bili primerni za službo pri njihovi gospodi, opravljanja obrti pri trgovcih in obrtnikih ali tudi drugih poklicev in obrtne dejavnosti, pač glede na obstoječe okoliščine pri učenju. Pri deklicah naj bi bila vzgoja prav tako usmerjena predvsem v učenje nemškega branja in pisanja kakor tudi v šivanje, pletenje in predenje ter druga potrebna ženska dela, s katerimi bi pri gospodi, meščanih in drugih prebivalcih dežele lahko opravljale potrebno službo.¹⁸⁶ Za prve štiri sirote, omenjene v letaku, ki so bile oddane v oskrbo, naj bi poskrbel poštar c.-kr. pošte v Ljubljani Johann David Lochner, ki je v Rukhovi hiši na Trgu najel stanovanje in tam sirotam nudil oskrbo. Za vsako je dobil plačilo 7 krajcarjev na dan.¹⁸⁷ Leta 1761 je ustanovna komisija napravila osnutek statuta nove sirotišnice, in sicer po vzoru sirotišnice v Gradcu. Osnutek je vlada sprejela v vseh točkah. Na podlagi statuta so bili v sirotišnico sprejeti tudi nezakonski otroci. Za povečanje sirotinskega sklada je vlada leta 1763 zapovedala izvesti nabirke, in sicer deset let štirikrat na leto v vseh cerkvah dežele. Po kar nekaj pogajanjih je 12. februarja 1763 sledil "strokovni izpit" za sirotišnico. Sprejem vanjo je bil prepuščen dedičem ustanovnikov, sprejemali pa naj ne bi otrok, mlajših od šestih in starejših od šestnajstih let starosti. Sirotišnica je pričela delovati 1. novembra 1763. Prostora je imela najprej v dvornem (cesarskem) špitalu na Vodnikovem trgu, kasneje pa v meščanskem špitalu v Špitalskih ulicah (današnja Stritarjeva ulica).¹⁸⁸ Johann R. Seitz in njegova žena sta bila prva starša sirot. Za oskrbo je skrbel duhovnik Johann Siegmund Reich, ki je za to dobival nagrado 42 goldinarjev.¹⁸⁹ Že leta 1761 (16. decembra) je bilo določeno, naj otroke v sirotišnici razglasijo za zakonske.¹⁹⁰ To je bilo pomembno določilo, posebej v primeru izučitve kakega poklica oziroma obrti in vključitve v cehovsko organizacijo, ki so v svojih določilih nemalokrat vsebovale člen, da se v ceh lahko vključujejo le zakonski otroci. Leta 1767 je sirotišnica v Ljubljani oskrbovala 6 dečkov in 4 deklice. V obligacijah je imela 10.490 goldinarjev in 26 krajcarjev ter dobivala od posestev in miloščine po 1.564 goldinarjev in 52 krajcarjev na

185 P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 20: objavljeno je besedilo letaka: "Kurze Nachricht Wegen Errichtung eines Waisel = Hauses in Laibach im Herzogthum Crain".

186 Primerjaj tudi: E. Jarc, Osnove ..., str. 1.

187 N. Strlič, Življenje ..., str. 8.

188 ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 723, fol. 230.

189 P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 19–23.

190 ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 48, fol. 298.

leto.¹⁹¹ Glavne vire stalnih prihodkov sirotišnice so tvorili tisti prispevki in dotoki, ki jih je predpisala cesarica Marija Terezija, in sicer z namenom čvrste utemeljitve (ustanovitve) in razvoja te ustanove, in so jih zbirali po vsej deželi.¹⁹² Prihodki so bili naslednji:

1. Politične globe, katerih polovica zneska se je stekala za sirotišnico.
2. Davek oziroma znesek kazni, ki so jo na podlagi patenta iz leta 1749 morali plačevati posestniki hube.
3. Letni donosi s patentom z dne 30. marca 1763 dovoljene tako imenovane naklade na sladkor, kavo, čaj, kako in čokolado za reveže (Armenleutauschlag).¹⁹³
4. Dohodek dovoljenih deležev od bonifikacij rekrutov na podlagi dvornega dekreta z dne 30. marca 1765.
5. Vsote od nabirk na podlagi najvišje odločbe z dne 30. aprila 1763 v prid te sirotišnice za dobo desetih let v vseh župnijskih cerkvah dežele.

Odločba, da morajo v župnijskih cerkvah po deželi na leto narediti štiri nabirke, verjetno ni bila zadosti upoštevana, saj je bila že 1768. leta ponovljena in je vsebovala tudi kazensko sankcijo.¹⁹⁴

Oskrbovanje in vzgojo sirot v sirotišnici sta predpisovala statut in pravila o ureditvi sirotišnice. Vanjo so praviloma sprejemali najmanj sedem let stare otroke, ki so bili brez staršev, če pa so finančne možnosti dopuščale, pa tudi tiste, ki so sicer še imeli enega od staršev, a jih le-ta ni mogel vzdrževati. Razen reda in lepega vedenja so jih poučevali v branju, pisanju, računanju in ročnih spretnostih, katerih znanje bi jim po odpustu iz sirotišnice (ko so bili stari štirinajst let) prišlo prav, da bi se lahko sami preživljali.¹⁹⁵

Ko je leta 1787 vlada osnovala glavni ubožni sklad (Hauptarmenfond) in tako združila ves kakorkoli in kjerkoli v deželi naloženi denar, namenjen za podporo revežev, je vzporedno ukazala tudi ukinitve oskrbe v špitalih¹⁹⁶ (kar je veljalo tudi za sirote). V tem letu je sirotišnica, ki je bila ustanovljena za 24 otrok, hranila 43 otrok, z rednim dotokom naklade za reveže (1.350 goldinarjev) pa bi jih lahko 50.¹⁹⁷ Do leta 1788 se je namreč sklad z že naštetimi prihodki zvišal na 27.640 goldinarjev. K fondu so bile prištete tudi ustanove, ki so do leta 1788 nanesele 35.260 goldinarjev, in darilo 1.100 goldinarjev, tako da je imela konec leta 1788 sirotišnica na voljo 64.000 goldinarjev kapitala v erarskih in domestikálnih obligacijah.¹⁹⁸ Ob ukinitvi sirotišnice kot samostojnega zavoda je bilo izdano cesarsko oznanilo, ki je določalo

¹⁹¹ P. Radics, *Zgodovina ...*, str. 14.

¹⁹² ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 723, fol. 230.

¹⁹³ Te naklade oz. pristojbine (Gefälle) je 1. januarja 1775 prevzel v zakup bankalni urad in jih je v znesku 1.350 goldinarjev letno odvajal sirotišnici. Leta 1784 je bil pribitek na reveže ukinjen, zato je z dvornim dekretom z dne 19. januarja 1785 njegovo visočanstvo dovolilo odškodnino v letnem znesku 1.350 goldinarjev iz državnega sklada. Z opustitvijo ljubljanske sirotišnice 1788 so ti prejemki prešli na kranjski glavni ubožni in najdeniški sklad. Sredi 19. stoletja pa se je ta kameralni znesek spet stekal v kranjski sirotinski sklad.

¹⁹⁴ P. Radics, *Zgodovina ...*, str. 27.

¹⁹⁵ N. Strlič, *Življenje ...*, str. 13–25. Avtorica v članku podaja poskus rekonstrukcije videza sirotišnice, opisuje sirotišnični vsakdan ter obleko in vzgojo sirot.

¹⁹⁶ I. Vrhovec, *Meščanski ...*, str. 92, 93.

¹⁹⁷ I. Vrhovec, *Meščanski ...*, str. 92.

¹⁹⁸ P. Radics, *Die Wohlthätigkeit ...*, str. 23.

način in pravila nadaljnje oskrbe otrok.¹⁹⁹ Določalo je, naj bi vsak otrok v sirotišnici v starosti med enim in desetim letom dobival prispevek 15 goldinarjev, stari med deset in petnajst let 12 goldinarjev in vsak vsako leto še 4 goldinarje za obleko. Otroci naj bi bili dodeljeni bodisi obrtnikom bodisi drugim dobrim meščanom in poštenim ljudem, ki bi se izkazali s potrdilom krajevnih oblasti in župnika, da so primerni za dodelitev otroka. Z rejniki so sklenili pogodbo, s katero so se le-ti obvezali, da bodo od deželnega kneza jim zaupanim otrokom namenjali vso zvestobo in skrb, ki jo pravi starši posvečajo svojim otrokom, da jih bodo pošiljali v šolo in pri tem pazili, da jo bodo redno obiskovali. V primeru bolezni bodo to naznanili dušnemu pastirju ali oblasti in prav tako javili, če bi otrok umrl. Če je otrok umrl že v prvem letu oskrbe, je bilo določeno, da so morali rejniki vrniti sirotišnici vso obleko, ki so jo dobili ob dodelitvi otroka. Sirotišnica pa je bila s to pogodbo obvezana, da je zagotavljala predpisana plačila, da je uredila, da otroci v šoli niso plačevali. Pridržala pa si je pravico, da je lahko otroka kadarkoli iz rejniške družine vzela nazaj. Oznanilo je pozivalo vse, ki bi bili pripravljeni sprejeti otroke sirote v oskrbo, naj se zglasijo pri špitalskem administratorju, kjer bodo uredili vse potrebno. Konec marca leta 1788 naj bi oddali zadnjega otroka iz špitala.²⁰⁰ V času francoske vlade je bilo v sirotišnici (iz sirotišničnega sklada) oskrbovanih 38 sirot.²⁰¹

V drugi polovici 19. stoletja se je zopet pričelo razpravljati o postavitvi sirotišnice v Ljubljani. Ustanovljen je bil komite (odbor) za njeno ustanovitev, ki je pričel delovati 24. junija 1865.²⁰² Sestavljen je bil iz zastopnikov mestne občine ljubljanske (župan dr. Etbin Henrik Costa ter občinski svetniki vitez – Ritter – dr. von Kaltenegger, Edvard von Strahl in V. C. Supan), zastopnika deželnega odbora (dr. Janez Bleiweis) in zastopnika deželne vlade (c.-kr. pomožni uradnik okrajnega urada Janez Hočevan). Proučili so stanje sirotišničnega sklada in različnih ustanov, namenjenih sirotam. Že na prvi seji so sprejeli sklep, da zaprosijo uprave sirotišnic v Salzburgu, Pragi, Brünnu in Celovcu kakor tudi direkcije inštituta za gluhoneme v Linzu in Gorici ter inštituta za slepe v Linzu, da jim pošljejo statute, letna poročila in druga primerna oziroma koristna obvestila o delovanju teh ustanov. Januarja 1866 je bilo že podano prvo poročilo o njegovi dejavnosti glede vzpostavitve sirotišnice za deželo Kranjsko.²⁰³ Vsebovalo je tudi tri priloge. V prvih dveh je bilo navedeno finančno stanje oziroma premoženje, ki je bilo na voljo za vzpostavitev sirotišnice, v tretji pa je Edvard Strahl predlagal, kako naj bi bila osnovana sirotišnica in natančno določil naloge komiteja (odbora). Denarna sredstva za ustanovitev sirotišnice so se nabirala oziroma so se upravljala na dveh mestih oziroma ravneh. Na eni strani so bile to ustanove (Stiftungen), s katerimi je upravljal ljubljanski mestni magistrat, na drugi pa kranjski sirotinski sklad, ki je obsegal dve veji premoženja: premoženje od ustanov in neobremenjeno tako imenovano prosto premoženje. Ljubljanski mestni magistrat je upravljal z naslednjimi ustanovami za sirote: sirotinsko ustanovo Franca Metelka v znesku 54.400 goldinarjev, sirotinsko ustanovo Ignaca Födererja v znesku 5.000 goldinarjev, sirotinsko

¹⁹⁹ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 48, fol. 329.

²⁰⁰ I. Vrhovec, *Meščanski ...*, str. 94.

²⁰¹ E. Jarc, *Osnove ...*, str. 2.

²⁰² ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 723, fol. 210, 230.

²⁰³ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 723, fol. 230.

ustanovo Helene Valentin ter z ustanovo za ubožne otroke Jožefe Jallen v nominalnem znesku 2.600 goldinarjev. Premoženje kranjskega ubožnega sklada pa so sestavljale naslednje ustanove za sirote: sirotinska ustanova Hannsa Josefa Mugerleta von Edelhaimba, sirotinska ustanova Johanna Gregorja von Thalberga, sirotinska ustanova Johanna Jakoba Schillinga, sirotinska ustanova grofa Franza Karla von Lichtenberga, sirotinska ustanova grofa Franza Bernharda von Lamberga, sirotinska ustanova Marije Anne von Rastern in sirotinska ustanova Friedricha Weitenhüllerja. Leta 1864 je znašalo premoženje kranjskega sirotinskega sklada 116.000 goldinarjev. Komite (odbor) je glede na akte, ki jih je dobil tudi od drugih ustanov, podal tudi glavne smernice ustroja sirotišnice: vanjo naj bi sprejemali sirote, stare od 6 do 15 let, nadalje naj bi bili že na podlagi dvornega dekreta iz leta 1763 vanjo sprejeti tudi nezakonski otroci in pri sprejemu ne bi delali razlik med dečki in deklicami. Oskrbovanje ene sirote naj bi letno znašalo najmanj 60 goldinarjev. Poleg učenja branja, pisanja in računanja naj bi se deklice učile še šivanja, pletenja in predenja, odrasle dečke pa naj bi za plačilo šolnine oddali v šolo mojstrom (obrtnikom).

V tretji prilogi omenjenega poročila, ki jo je spisal Edvard von Strahl, so najprej navedene ugotovitve, ki so bile podane na prvi seji komiteja (odbora) za vzpostavitev sirotišnice. Ugotovili so, da premoženje sirotinskega sklada pravzaprav ni obremenjeno z nobeno specialno ustanovo in znaša v 5-odstotnih oblicacijah 68.000 goldinarjev, pri čemer lahko računajo letno še z 1.417 goldinarji 50 krajcarji dovoljenega državnega zneska od c.-kr. kameralnega sklada, da za specialne sirotinske ustanove podeljeno premoženje znaša okroglo 48.000 goldinarje, da se tudi v kameralni upravi nahajajo sirotinske ustanove s pokritim kapitalom 65.000 goldinarjev, da premoženje posameznih sirotinskih ustanov skupaj zneso letno okroglo vsoto 10.000 goldinarjev. Pretehtavali so dve različici, ali je bolje, da sirote oddajo v rejo nadomestnim staršem ali da jih vzgajajo v sirotišnici (tudi glede na finančno stanje). Sklenili so, da je vzgojni namen daleč lažje doseči v sirotišnici in da so z vzgojo v sirotišnici rezultati običajno ugodnejši in bolj sigurni, kakor pri oskrbi sirot zunaj hiše. Poučevanje in krščanska vzgoja, naj bi bila pri skrbnikih marsikdaj zelo pomanjkljiva. Poleg tega naj bi bilo dokazano, da se v tej deželi le revnejši kmetje odločajo vzeti v oskrbo sirote. Sprejemajo jih samo zaradi povrnitve stroškov za prehrano (zaradi denarja) in za delo ali zaslužek in ne iz pravih človekoljubnih namenov. Prevladalo je mnenje, da je bolje vzpostaviti sirotišnico. Seveda so se zaradi te odločitve takoj zastavila vprašanja o obsegu, nahajališču, stroških gradnje in notranje ureditve take sirotišnice. Glede obsega se je bilo potrebno odločiti, ali bo sirotišnica sprejemala oba spola ali začasno samo za dečke. Če bi namreč sprejemali oba spola, bi dejansko morali vzpostaviti dva zavoda, saj naj bi bila spola ločena. Lahko pa bi, kot je bilo običajno že po drugih mestih, oskrbo in vzgojo sirot deklic predali redovniški kongregaciji (uršulinkam, sestram usmiljenkam), ki bi v ta namen uporabljale večji ali manjši prostor samostanske lokacije, stroški oskrbe in vzgoje pa bi se pokrivali iz ubožnega sklada. Tak je bil primer v Celovcu, kjer so sirotišnico za deklice vodile uršulinke, in tudi v Salzburgu, kjer so jo kot deželno ustanovo vodile sestre usmiljenke. Komite (odbor) je predlagal, da bi tudi v Ljubljani izbrali tako pot in naj bi bila sirotišnica za deklice vzpostavljena pri uršulinkah. Seveda pa bi se bilo potrebno glede tega dogovoriti z ordinariatom. Če pa ta možnost ne bi prišla v poštev, bi zgradili dva popolnoma ločena oddelka sirotišnice. Komite (odbor) je predlagal tudi obseg prostorov, ki naj bi jih imela deška sirotišnica

za 50 dečkov. Vsebovala naj bi 3 spalnice, 3 učilnice, bolniško sobo, igralnico, ki bi bila obenem (hkrati) skupno bivališče, delavnico, 3 ali 4 sobe za stanovanje direktorja, ki bi moral biti hkrati tudi glavni učitelj v zavodu, kuhinji s shrambama, 1 ali 2 skladišči, 2 sobi kot stanovanje za hišne posle, veliki drvarnici, kleti ter dvoriščni in vrtni prostor z vodnjakom. Če bi sirotišnico gradili na novo, je komite (odbor) opozoril, da je potrebno upoštevati možnost njene širitve in biti že ob gradnji pozoren na to. Glede širše lokacije sirotišnice je komite (odbor) menil, da bi jo bilo najbolje postaviti v Ljubljani kot deželnem glavnem mestu in to zagovarjal s tem, da bi bila po eni strani kontrola državnih in deželnih organov bistveno lažja, po drugi strani pa je v deželnem glavnem mestu veliko lažje zbrati (dobiti) učno osebje in učne pripomočke. Glede konkretnega kraja oziroma hiše je bilo predlaganih kar nekaj variant. Na splošno so predvidevali, da bi gradbeni stroški znašali od 50 do 60 tisoč goldinarjev. Ta gradbeni sklad naj bi sestavljali zneski oziroma volila posameznikov, ki so v ustanovah za sirote izrecno navedli, naj se voljeni znesek porabi za sirotišnico oziroma njeno vzpostavitev. Tako je Franc Metelko v svoji oporoki zapustil 54.400 goldinarjev za sirote v sirotišnici, Hanns Mugerle von Edelhaimb je že leta 1702 posvetil volilo za "bodočo" sirotišnico, sirotinska ustanova iz oporoke Johanna Gregorja von Thalberga iz 1715. leta je določala vso zapuščino sirotišnici v Ljubljani, ustanova Johanna Jakoba Schillinga je bila posvečena v Ljubljani ustanovljeni sirotišnici, v ustanovah grofa Franza Karla Lichtenberga, Marije Anne von Rastern in Friedricha Waitenhüllerja so bili določeni zneski za sirotišnico. Poleg navedenih in že zbranih denarnih sredstev je komite (odbor) videl možnosti novih virov dohodkov, in sicer, da bi prosili cesarja, če bi jim odmeril (poklonil) znesek državne loterije ali del gradbenega sklada za vzpostavitev sirotišnice, da bi se obrnili na kranjski deželni zbor, da bi jim odobrili stalen dotacijski znesek, saj bi bila sirotišnica deželna ustanova ter apelirali na dobrotljivost in dobrodelnost privatnikov in se obrnili na duhovščino, ki naj bi vpeljala preudarno obliko nabirk. Zavedali so se, da bo potrebno določiti tudi notranjo organizacijo sirotišnice. Predlagali so, naj bi imel pravico sprejemati sirote v sirotišnico deželni odbor, poleg tega naj bi imel tudi pravico imenovanja direktorja sirotišnice in njegovega pomožnega osebja. Pri sprejemu sirot bi razlikovali dve kategoriji ustanovnih mest: splošne, to bi bili taki, katerih stroški oskrbovanja v sirotišnici bi se krili iz splošno neobremenjenega sirotinskega premoženja, in specialne, to bi bili taki, ki bi bili sprejeti v sirotišnico po posebnih volilih ustanoviteljev z upoštevanjem v volilu navedenih pogojev in bi bili tako dotirani iz specialnih ustanov. Lahko bi sprejemali sirote tudi za plačilo, ako bi prostorske razmere to dopuščale. Osnovni pogoji za sprejem bi bili naslednji: izvor od kranjskih katoliških staršev, rojeni na Kranjskem ter pomanjkanje ali revščina svojcev. Nezakonsko rojstvo pri sprejemu v sirotišnico ne bi bilo ovira. Za sprejem bi moral biti otrok star vsaj 6 let, najdalje pa bi smel ostati v sirotišnici do dopolnjenega 14. leta. Vzgoja dečkov naj bi bila usmerjena tako, da bi po izstopu lahko služili kot pomožni delavci pri rokodelcih ali obrtnikih, deklice pa kot dobre služkinje (posli). Pretehtavali so tudi vprašanje, ali bi v povezavi s sirotišnico vzpostavili tudi zavod za gluhoneme in slepe otroke. Vendar jim je bilo glede na poročila direktij zavodov za gluhoneme v Gorici in Linzu in inštituta za slepe v Linzu to odsvetovano, ker je delo s takimi otroki precej drugačno od dela s sirotami. Na podlagi vseh navedenih razpravljanj in razlag je predlagal sprejem naslednjih sklepov:

1. Zgradi (ustanovi) se lastna sirotišnica.

2. Ustanova bo sestavljena iz dveh, glede na spol sirot, ločenih delov.
3. Dekliški oddelek ustanove bi bil, če bo seveda možno, predan v skrb ženski redovni kongregaciji, predvsem uršulinskemu samostanu v Ljubljani, medtem ko bodo pripadajoči stroški pokriti iz sirotinskega premoženja. V zvezi s tem se je potrebno dogovoriti z ordinariatom.
4. Deški oddelek naj bi bil načrtovan za najmanj 50 dečkov. Pri gradnji ali nakupu hiše je potrebno upoštevati, da mora imeti minimalno toliko prostorov, kot je bilo navedeno že prej in pri tem vzeti v obzir možnost nadaljnje širitve.
5. Nova stavba sirotišnice bo zgrajena samo, če ne bodo našli primerne hiše, v kateri bi z adaptacijo uredili sirotišnico; locirana pa bo v deželnem glavnem mestu.
6. Takoj se je potrebno obrniti na deželno vlado in občinski svet, jim predstaviti stanje in jih prositi za soglasje.
7. Obrniti se je potrebno tudi na deželni odbor, da bo naredil primerne korake glede prevzema sirotinskega premoženja v upravo deželnega zastopstva, saj bo imel zavod značaj deželnega zavoda.
8. Glede refundacij predujma bi se bilo potrebno takoj sporazumeti o primernih ukrepih. Obrnili naj bi se na cesarja za denarno pomoč pri prispevkih državne loterije, pozivali na dobrodelnost posamezne privatnike, društva, denarne ustanove (ljublanske hranilnice), deželni odbor pa naj bi omogočal dotacije iz deželnih sredstev.
9. Osnovo sirotišničnega statuta in hišnega reda bi sestavljala naslednja pravila: sprejemali bodo otroke brez obeh ali enega od staršev obeh spolov, ki izvirajo od kranjskih staršev, rojene na Kranjskem in katoliške vere, ki nimajo nobenega ali samo v globoki revščini živeče svojce in ki so poučljivi ter nimajo nobenih telesnih hib. Nezakonsko rojstvo otroka kljub prej navedenemu pogoju ni ovira za njegov sprejem. Sprejeta sirota mora biti stara najmanj šest in ne več kot deset let, v oskrbi in vzgoji v sirotišnici pa je lahko najdlje do štirinajstega leta starosti. Pod posebnimi, kasneje določenimi okoliščinami, bo posebno nadarjena sirota za nadaljnjo izobrazbo še naprej dobivala štipendijo iz sirotinskega sklada tudi po izstopu iz ustanove. Glavni namen sirotišnice je sprejetim otrokom poleg osnovnega poučevanja učne snovi (kot je predpisana za normalke, mogoče tudi za nižjo realno šolo) nuditi vzgojo, da bodo dečki uporabni kot pomožni delavci pri obrtnikih in rokodelcih, deklince pa kot poštene služkinje. Nadzor, uprava in pravica sprejema bi bila v pristojnosti deželnega zastopstva in deželnega odbora.

Ti predlogi so bili obravnavani na 2. seji komiteja (odbora) 18. januarja 1866. Sprejeti so bili predlogi pod točkami 1, 2, 3, 5, 6 in 8, pri točki 4 so vnesli pripombo, da je treba pri sirotišnici vzeti v obzir tudi obstoječi dekliški oddelek, če pri točki 3 navedenega predloga ne bi mogli doseči ugodnega rezultata. Predlog pod št. 7 je bil zavrjen, sklenjeno pa je bilo, da se bo odbor posvetoval z deželno vlado, deželnim odborom in ljubljanskim občinskim svetom o obliki in načinu upravljanja sirotišničnega premoženja. Tudi predlog pod točko 9 je bil sprejet z dopolnitvami: kjer ustanovno pismo kot pogoj predpisuje zakonsko rojstvo, je pri ustanovnih mestih to potrebno upoštevati. Sprejeta sirota mora imeti dopolnjenih pet let. Zavrjen je bil tudi predlog, da so nadzor, uprava in pravica sprejema v sirotišnico v pristojnosti deželnega zastopstva in deželnega odbora. Septembra istega leta (1866) je na podlagi tega poročila in nazadnje navedenih sklepov komiteja (odbora) deželno predsedstvo v Ljubljani poslalo na

Čelna stran stavbe nekdanjega Marijanišča na Poljanski cesti, okrog 1905
(ZAL, SI ZAL LJU 342, a. e. A2/b. št.).

kranjski deželni odbor v Ljubljani noto, v kateri se opredeljuje do opisanega poročila in izpostavlja vprašanja, na katera bi bilo glede vzpostavitve sirotišnice še potrebno odgovoriti.²⁰⁴

Potem ko so leta 1866 na seji deželnega zbora 28. decembra sprejeli sklep o ustanovitvi sirotišnice kot deželnega zavoda, se je o tem leta 1868 zopet zvrstilo precejšnje število mnenj in stališč.²⁰⁵ Težko je bilo najti primeren prostor (stavbo) za novo sirotišnico. Pretehtavali so različne možnosti. Sredi osemdesetih let je bila na voljo po Mariji Svetina zapuščena hiša št. 73 v takratnem Kapucinskem predmestju, vendar je moral o pravnih pogojih predaje hiše za deželno sirotišnico, glede na zapuščino, odločiti škofijski ordinariat.²⁰⁶ Le-ta pa je naslednje leto jasno odgovoril, da Marija Svetina ni nameravala ustanoviti deželne, ampak cerkveno sirotišnico in iz tega sledi cerkvi pravica, da vodi in nadzoruje sirotišnico ter odloča tudi o oddaji ustanovnih mest in imetju sirotišnice. Ordinariat bi tudi najemnino določeval po svoji volji. To je pomenilo, da bi dežela lahko uporabljala omenjeno hišo za deželno sirotišnico, vendar bi bil zavod pod nadzorstvom cerkve in tudi vodstvo bi bilo cerkveno. S tem se dežela ni strinjala in zato ustanovitev sirotišnice ni bila realizirana.²⁰⁷

²⁰⁴ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 723, fol. 210–215.

²⁰⁵ Obravnave ..., leto 1868, str. 270–286.

²⁰⁶ Obravnave ..., leto 1876, 17. zvezek, Priloga 10, str. 212.

²⁰⁷ Obravnave ..., leto 1877, 18. zvezek, Priloga 34, str. 352–354.

K rešitvi problema oskrbe sirot v Ljubljani je prispevala leta 1876 (24. aprila) v Ljubljani ustanovljena "Prva konferenca sv. Nikolaja družbe sv. Vincencija Paveljanskega za prostovoljno oskrbovanje siromakov in za varstvo mladine" (pri sv. Nikolaju). Ustanovitelj družbe in njen prvi predsednik do leta 1884 je bil teolog in profesor dr. Janez Gogala.²⁰⁸ Z njenim delovanjem so bili položeni temelji organiziranemu karitativnemu delu z otroki sirotami. Ideja in začetek ustanavljanja konferenc seže v 17. stoletje, ko je Vincencij Pavelski, župnik v kraju Chatillon les Dambes (Francija) ustanovil Kongregacijo usmiljenk sv. Vincencija Pavelskega in dobrodelnih društev za moške. V prvi polovici 19. stoletja je Friderik Ozanam konference prilagodil karitativnemu delu v modernem svetu in jih poimenoval konference sv. Vincencija.²⁰⁹ Po pravih konference je bil glavni namen družbe, "da dejansko izvršuje krščansko ljubezen do bližnjega, podpira ubožne družine, bolnike, vdove, sirote in zlasti tudi zanemarjeno mladino (otroke), posreduje brezposelnim delo ter se sploh za vse zavzame za duhovni in telesni blagor pomoči potrebnim in revnim".²¹⁰ Še posebej se je posvetila osirotelim otrokom, saj so le-ti "gotovo brez lastne krivde ubogi in si sami ne vedo in ne znajo pomagati, pri katerih tedaj pomoč tudi največ koristi, največ izda".²¹¹ V Ljubljani ustanovljena "Prva konferenca sv. Vincencija Pavljanskega je kmalu na začetku že ustanovila "Mladiški dom". Njegova otvoritev in prvi sprejem otrok sirot je bil 24. septembra 1876. Omenjeni dom je predstavljal le dnevno zavetišče ali azil, kjer je 40 dečkov dobivalo kosilo, potrebne šolske potrebščine in pomoč pri učenju. Oskrbovale so ga sestre (nune) usmiljenke. Izkazalo se je, da to zavetišče ni zadoščalo potrebam in da bi poleg njega potrebovali še sirotišnico, "da zamore čisto zapuščene dečke vzeti tudi v stanovanje in popolno skrb ter iz njih vzgojiti delovne, poštene ljudi".²¹² Leta 1876 je bila nato v Ljubljani ustanovljena še "Druga konferenca sv. Vincencija Pavljanskega" (pri sv. Jakobu) ter kasneje tudi Centralni svet Vincencijeve družbe, ki ji je načeloval ljubljanski škof dr. Janez Pogačar, in je na svoji glavni seji leta 1877, ki se je je udeležilo tudi večje število trgovcev, obrtnikov in uglednih meščanov mesta Ljubljane, sprejela sklep, da se prične z veliko akcijo, katere rezultat naj bi bila izgradnja primerne doma za osirotele in zanemarjene otroke v Ljubljani. Za ta namen so istega leta ustanovili tudi stavbni sklad. Deželni odbor Kranjske pa je sklenil, da se sirotinski sklad porabi za ustanove, ki bi jih uživale sirote.²¹³ Tako je bila dana tudi finančna podlaga za ustanovitev sirotišnice. Vincencijeva družba si je poleg tega pridobila tudi veliko novih dobrotnikov in članov. Ko sta leta 1880 Terezija in Marija Jager na Spodnjih Poljanah ponudili zgradbo sirotišnice na svojem posestvu po zelo ugodni ceni (12.500 goldinarjev) in je družba poleg nje kupila še sosednjo Vernikovo hišo (za 15.000 goldinarjev) in ko je mestni župnik Gustav Köstel določil sirote za svoje dediče ter v ta namen zapustil zapuščino 20.000 goldinarjev, je bila podana osnova za pričetek delovanja deške siroti-

²⁰⁸ Slovenski šolski muzej (v nadaljevanju SŠM), Arhivska zbirka, fasc. 313, Kronika dijaškega doma Ivana Cankarja, str. 10, 11.

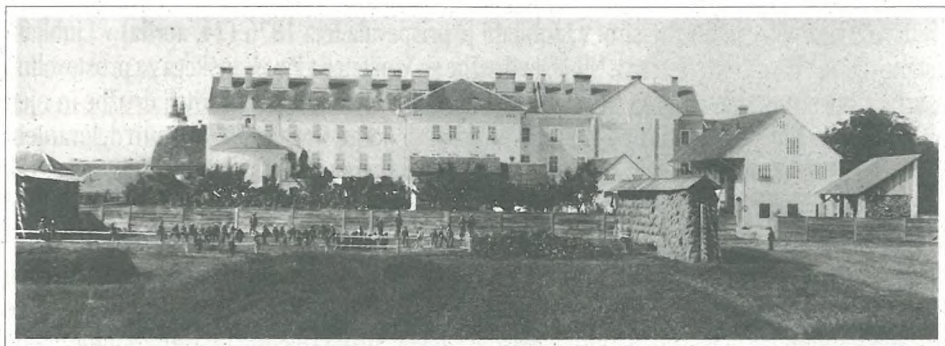
²⁰⁹ E. Jarc, Oslove ..., str. 2, tudi: Frančišek Lampe, Družba sv. Vincencija, Drobtinice, letnik XXX, Ljubljana 1898, str. 158–168.

²¹⁰ SŠM, Arhivska zbirka, fasc. 313, Kronika ..., str. 11, tudi: E. Jarc, Oslove ..., str. 3.

²¹¹ ZAL, SI ZAL LJU 239, t. e. 1, a. e. 1.

²¹² ZAL, SI ZAL LJU 239, t. e. 1, a. e. 1.

²¹³ SŠM, Arhivska zbirka, fasc. 313, Kronika ..., str. 11, 12.

Zadnja stran Marijanišča z vrtom, okrog 1900 (ZAL, SI ZAL LJU 342, a. e. A2/b. št.).

šnice.²¹⁴ Toda hiši je bilo potrebno temeljito prenoviti. Zaradi nujnih potreb so sirotišnico odprli že 15. novembra 1880. Za dnevno zavetišče so najprej prezidali dvoriščno delavnico. V njem je našlo zavetje 11 dečkov, ki so hodili v javne šole v mesto, doma pa so jih nadzirale sestre usmiljenke. Obnovev hiš je bila do dveh tretjin izvedena do jeseni 1882 in 12. novembra 1882 je škof dr. Krizostom Pogačar blagoslovil zavod v navzočnosti deželnega predsednika barona Winklerja, deželnega glavarja grofa Thurna in mestnega župana Grassellija. Zavod je dobil ime Collegium Marianum – Marijanišče.²¹⁵ Že ob ustanovitvi je bilo v njem 60 gojencev. Dečki z deželnimi ustanovami so prišli v zavod leta 1883.²¹⁶ V šolo so nekaj časa še hodili izven zavoda, ko pa so ga leta 1884 prevzele šolske sestre iz Maribora, so se te obvezale, da bodo za ljudsko šolo preskrbele lastne učiteljice. Dolgoletni vodja zavoda je bil dr. France Lampe, ki je glede vzgoje otrok v Marijanišču postavil pet vzgojnih načel:²¹⁷ 1. Gojence je potrebno vzgajati in poučevati vseskozi po nauku svete vere, ker je verski duh tista moč, ki stori največ za pravi napredek otrok v umu in srcu. Izpolnjevanje tega vzgojnega načela se je vsakodnevno kazalo tako, da so gojenci že zjutraj odšli v kapelo, ki je bila v sklopu zavoda zgrajena že leta 1885, k jutranji maši in obhajilu. Sodelovati so morali pri cerkvenih opravilih ter pred in po vsakem obedu obvezno moliti. Obiskovali so razne cerkvene pobožnosti zunaj Marijanišča, zlasti pomembna je bila udeležba na procesiji sv. rešnjega telesa župnije sv. Nikolaja, kamor je spadal sedež družbe sv. Vincencija Pavelskega, nadalje praznovanje sv. Alojzija, Marije Pomočnice in še vrsta drugih cerkvenih praznikov.²¹⁸ 2. Vse otroke naj bi vzgajali tako, kakor bi jih vzgajali v domači družini pri očetu in materi. Gojenci naj spoznajo, da jim predstojniki hočejo prav in dobro tudi takrat, kadar jih kaznujejo. 3. Gojence naj bi

²¹⁴ E. Jarc, *Osnove ...*, str. 3, tudi: ZAL, SI ZAL LJU 239, t.e. 1.

²¹⁵ SŠM, Arhivska zbirka, fasc. 313, *Kronika ...*, str. 13.

²¹⁶ E. Jarc, *Osnove ...*, str. 3, tudi: SŠM, Arhivska zbirka, fasc. 313, *Kronika ...*, str. 13.

²¹⁷ Frančišek Lampe, *Marijanišče v Ljubljani, Drobtnice*, letnik XXX, Ljubljana 1898, str. 188–191.

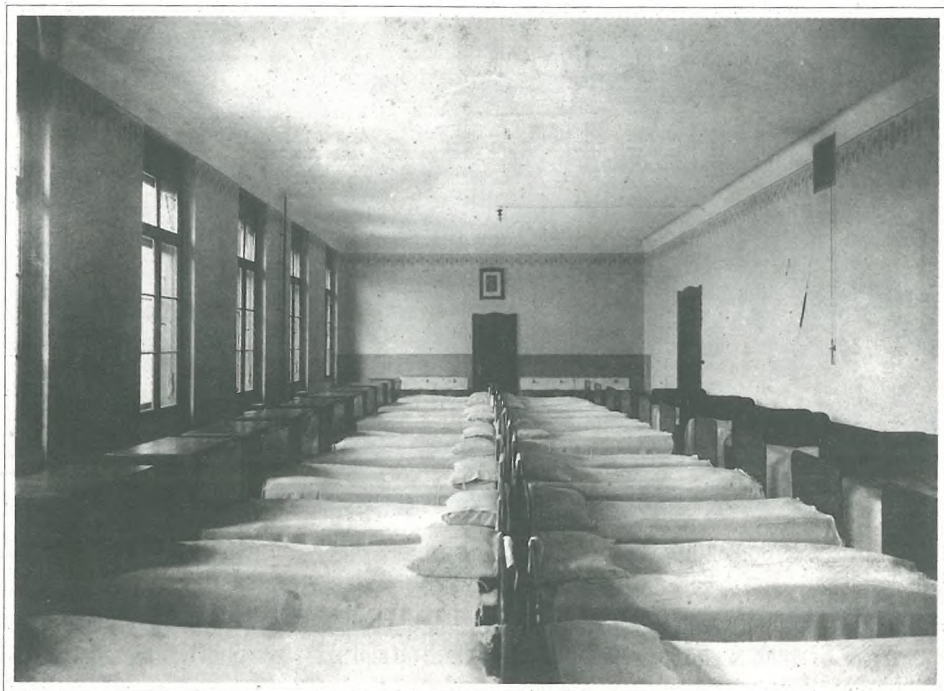
²¹⁸ SŠM, Arhivska zbirka, fasc. 313, *Kronika ...*, str. 20.

*Skupinska slika gojencev Marijanišča in šolskih sester, okrog 1910
(ZAL, SI ZAL LJU 342, a. e. A2/b. št.).*

vzgajali po navodilu "Jarem Gospodov nositi". Vzgoja naj ne bi bila mehkužna, ampak krepka, moška, saj se morajo utrditi, da bodo lahko prenašali težave življenja. S tem namenom naj se mnogo gibljejo in vadijo v delu in trpljenju. F. Lampe je naštel tudi dela, ki naj bi jih gojenci opravljali v zavodu: prinašanje drv za kurjavo iz drvarnice v kuhinjo, pometanje in pomivanje sob, snaženje dvorišča, čiščenje posode ali orodja za šolo, prinašanje vode ipd. V prostih urah naj bi delali tudi molek in si s tem prislužili nekaj denarja za posebne potrebe. Načelno gojenci pri sebi niso smeli imeti denarja. Če so si kaj prislužili, ali ga dobili od sorodnikov, so ga morali izročiti sestri (nuni), ki je vsoto denarja vpisala v za to namenjeno knjigo in denar spravila. Gojenec ga je lahko dobil, če je nameraval kupiti kako potrebno stvar. Gojenci so uprizarjali tudi igre za dobrotnike. S tem, da so se je naučili in jo predstavili ljudem, so se v majhni meri oddolžili dobrotnikom. 4. Otroci naj ne bi bili nikoli sami, vedno naj bi bil kdo izmed predstojnikov pri njih in pazil nanje. S tem naj bi preprečevali prestopke in napake. 5. Prestopke in pregreške gojencev je potrebno bolj preprečevati kot pa zasledovati in preiskovati (don Boskovo načelo). Pravila zavoda so določala, da je Marijanišče zasebni zavod, v katerega so sprejemali otroke sirote, polsirote ali brez lastne krivde zapuščene otroke, ki so imeli domovinsko pravico v deželi Kranjski. Če je ostalo še kaj prostih mest, so za plačilo sprejemali tudi druge dečke (ne samo sirote), katerih starši so želeli, da jih tu vzgajajo. Za sprejem v zavod so morali biti stari najmanj šest let, v zavodu pa so ostali do štirinajstega leta starosti oziroma toliko časa, kolikor je trajala šolska obveznost.²¹⁹ Z vso imovino je upravljal ravnatelj Marijanišča. Najštevilnejši dobrotniki so bili duhovniki, ki so poleg tega, da so sami darovali,

²¹⁹ ZAL, SI ZAL LJU 239, t. e. 1, a. e. 3.

Spalnica v Marijanišču, okrog 1905 (ZAL, SI ZAL LJU 342, a. e. E1/142).

tudi priporočali sirote vernikom, tako da so prinašali v zavod raznovrstne darove, od denarja, živeža do oblek, perila in blaga za obleke. Našli so se tudi dobri kmetje in posestniki, ki so vsako leto zavodu darovali živež, npr. krompir, repo, zelje. Nadalje je zavod dobival denar tudi od dobrodelnih ustanov kranjske dežele. Deželni odbor je dajal podporo za 50 sirot. Tretji vir dohodkov zavoda je bila pridnost, umno gospodarstvo in skrbnost predstojnikov. Zavod je namreč imel v lasti nekaj zemljišča, nekaj tudi v najemu, in to mu je omogočilo, da je s pomočjo zavodovih hlapcev in dekel pridelal veliko pridelkov, npr. krompirja, solate, sena za živino itd. Poleg zemljišča je imel v lasti tudi nekaj gozda, v katerem je dobil ves potreben material.²²⁰ Leta 1881 je bilo v sirotišnici 17 otrok, naslednjega leta 54, leta 1884 pa 95. Število otrok je iz leta v leto naraščalo, tako da je leta 1912 naraslo na 184 gojencev.²²¹

Konference Vincencijeve družbe so ustanavljali široko po deželi in so delovale razen v Ljubljani tudi v okolici Ljubljane: od leta 1898 je delovala konferenca Marijinega oznanjenja pri frančiškanih v Ljubljani, od leta 1910 konferenca za Vodmat, Selo in Moste, od leta 1911 na Viču, od leta 1912 v Spodnji Šiški ter od istega leta tudi v Trnovem, od leta 1889 v Trziču (tu

²²⁰ F. Lampe, *Marijanišče ...*, str. 181–185.

²²¹ ZAL, SI ZAL LJU 239, t.e. 2.

Stavba nekdanjega Lichtenthurnovega zavoda, 1910
(ZAL, SI ZAL LJU 342, a. e. A3/545).

je leta 1913 ustanovila otroško zavetišče sv. Jožefa za blizu 100 otrok), od leta 1910 na Jesenicah in od leta 1913 tudi v Kamniku. Tako je imela Vincencijeva družba (s konferenco v Loškem Potoku) v začetku svetovne vojne v ljubljanski škofiji 12 konferenc (največ v Ljubljani in njeni okolici).²²²

Usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega so 10. decembra 1878 prevzele tudi zavod za deklice sirote ali deklinško sirotišče baronice Lichtenthurnove (Lichtenthurnov zavod), ki so ga pridobile z zapuščino. V na novo ustanovljenem zavodu, ki je prvotno imel dve stavbi ob takratni Poljanski cesti, kasneje Ambroževem trgu, v Ljubljani, je dobilo dom 7 deklic sirot. Število sirot je z vsakim letom raslo. Prva leta obstoja je zavodovo predstojništvo dajalo oskrbo in pouk le deklicam – zavodovim sirotam, in sicer vse brezplačno. Ker se je število zelo povečalo in zavod ni zmožal bremena, mu je deželni odbor oddajal v oskrbo sirote, ki so uživale deželno podporo z letno pristojbino 90 goldinarjev za vsako deklico, letno je bilo 64 sirot. V vojnem in povojnem času je število sirot z deželno podporo naraslo do 107. Za sirotišče se je takratni deželni odbor zelo zanimal in ga je vsestransko podpiral ves čas do prve svetovne vojne. Poleg tega je veliko prispevala bivša "Kranjska hranilnica", ki je ob svoji 75-letnici zavodu izbrisala in krila posojilo 10.000 goldinarjev za novo šolsko poslopje. Med svoje dobrotnike je zavod

²²² E. Jarc, Osnove ..., str. 4.

štel tudi mestno občino ljubljansko in "Odbor narodnih gospa", ki so revnim gojenkam pomagale z obleko in obutvijo.²²³

Deželni sirotinski ustanovni sklad je po poročilu deželnega odbora iz leta 1913 št. 10324 ob zopetni združitvi vseh zakladov leta 1912 znašal 836.335 kron. Ta vsota je izginila kot vojno posojilo.²²⁴

Leta 1888 se je pričela akcija za ustanovitev sirotišnice v Kočevju. V Ljubljani se je namreč osnovalo društvo, katerega namen je bil, da bi v spomin 40-letnice vladanja cesarja Franca Jožefa v Kočevju napravili sirotišnico, in sicer izključno za nemške otroke. Pobuda je, podprta s prošnjo, da bi dobila primerno finančno podporo, prišla tudi na sejo deželnega zbornice.²²⁵ Sirotišnica je bila ustanovljena v začetku naslednjega stoletja.

Blaznice

Pred vzpostavitvijo samostojnih blazničnih ustanov oziroma zavodov so umobolne oziroma blazneže sprejemali v obstoječe špitale. V razvoju specializacije posameznih funkcijskih dejavnosti špitalov pa so se od njih ločili sprva oddelki za umobolne, ki so običajno delovali v nastajajočih bolnicah, in kasneje samostojne ustanove, namenjene umobolnim. Tako so na primer ob ustanovitvi civilnega špitala oziroma civilne bolnice v Ljubljani leta 1786 v njej uredili tudi oddelek za blazne.²²⁶ Vanj so preselili blaznike iz ljubljanskega meščanskega špitala.²²⁷

Odnos oziroma postopanje z umobolnimi se je razvijal in spreminjal z razvojem zdravstvene znanosti. Od prvotnih metod, ko so umobolne enostavno samo zapirali v sobe (jih izolirali) z namenom, da bi druge obvarovali pred njimi oziroma jih naredili neškodljive, je mogoče v 19. stoletju zaslediti že drugačno obravnavanje, ki je vodilo v zdravljenje. Blaznike so v blazničnih oddelkih in kasneje v blaznicah nadzirali pazniki, ki so se morali ravnati po predpisanih navodilih. Navodila za paznike blaznice iz leta 1815,²²⁸ ki jih je izdal graški gubernij in jih zaradi prilagoditve tamkajšnji upravi civilnega špitala (bolnice) naslovil na okrožni urad v Ljubljani, so narekovala obnašanje paznikov. Zahtevala so naj pazniki živijo neoporečno in trezno, naj bodo v dobrih medsebojnih odnosih in pri negovanju blaznežev podpirajo drug drugega. Vsem blaznežem naj bi kazali dobroto in zaupljivost in tudi hujših prestopkov naj ne bi zdravili z udarci. Odstranili naj bi vse ostre in druge predmete, s katerimi bi blaznež lahko sebi ali drugemu povzročil škodo. Vsakega, ki bi bil nasilen (besnečega), naj vedno strogo nadzorujejo. Zapirajo naj jih v sobe, ali naj jih umirijo na druge načine. Pazniki naj se zato ne oddaljujejo od službe. Če je potrebno, da gre eden ali drugi za pol ure ven, mora biti

²²³ E. Jarc, *Osnove ...*, str. 5.

²²⁴ E. Jarc, *Osnove ...*, str. 2.

²²⁵ *Obravnave ...*, leto 1888, str. 82–84.

²²⁶ P. Radics, *Zgodovina ...*, str. 36.

²²⁷ ZAL, SI ZAL LJU 346, Vladislav Fabjančič, *Ljubljanski sodniki in župani*, III. knjiga, str. 753.

²²⁸ *Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Gouvernement* = Gebiet im Königreiche Illyrien, leto 1815, št. 64, str. 216.

medtem navzoč hišni hlapec, da bi pri morebitnih primerih lahko priskočil na pomoč. Tudi če bi hotel biti paznik odsoten dlje kot dve ali tri ure, mora pri ordinariju ali kakšnem drugem predpostavljene vedno prositi za dovoljenje. Vsak pripetljaj v blaznici naj takoj prijavijo praktikantu ali asistentu in potem ordinariatu. Pazniki naj bolnikom redno dajejo predpisana zdravila, gledajo na čistočo in odstanjujejo vse, kar bi lahko kvarilo zrak na hodnikih. Tudi v zimskem času naj vsak dan pogosto odpirajo okna. V blaznico naj ne spuščajo nikogar, ki nima dovoljenja. Skrbijo naj tudi za čistočo blaznežev; tako naj se mirni blazneži sami češejo dvakrat na teden druge in slabotnejše naj počesejo pazniki, ali naj na kakšen drug način odstranijo mrčes. Mirni blazneži naj opravljajo tudi manjša dela v hiši (po teoriji, da zaposleni ne morejo tako zelo obremenjevati svojih blaznih misli).

Oddelek za blazne v okviru civilne bolnice v Ljubljani so v dvajsetih letih 19. stoletja preuredili in prezidali v blaznico, ki je še vedno delovala v okviru bolnice. Načrti za širitev civilne bolnice, s katero se je pričela zidati tudi blaznica, so bili odobreni 25. julija 1821, gradnja pa je bila končana leta 1827.²²⁹ Novi zavod za blazne – blaznica – je imela obliko paralelograma, imela je dve nadstropji in je bila obdana z dovolj visokim zidom.²³⁰ Zid je imel dvoje vrat, ene proti glavni stavbi (poslopju) in druge – navaden (običajen) vhod – proti skupnemu vrtu nasproti glavnega pročelja ustanove. Oba vhoda sta bila zaprta (zaklenjena) in opremljena z zvonci na poteg. Med prednjim zidom in glavnim pročeljem je bila peščena terasa z drevesi, za blaznico, proti ozki Ulici usmiljenih bratov, pa je bil vrt, razdeljen na dva dela, ločen z leseno ograjo, za moške in ženske blazne. Obeh spolov blaznih niso nikoli puščali na vrtu istočasno. Tako v pritličju kot v zgornjem nadstropju se je desno in levo prišlo v pazniško sobo po širokem in dolgem, z opeko tlakovanem hodniku. Sredi hodnika so okna gledala na teraso. Na hodniku je bila tudi peč. Nasproti oknom proti jugu je bilo na vsaki strani zgoraj in spodaj po šest (skupaj štiriindvajset) majhnih sob za blazne. Moški in ženske so bili ločeni po stavbnih krilih; proti vzhodu so bivale ženske, proti zahodu moški. Okna blazniških sob so bila obrnjena na vrt in zgornja so nudila pogled na hišo Kapucinsko predmestje št. 2. Na vzhodu je blaznica mejila na vrt hiše Šempetrsko predmestje št. 30. Vsa okna so bila zavarovana z železnimi palicami (rešetkami). Blazni s hodnika niso imeli drugega izhoda kakor skozi pazniško sobo. V vsakem krilu so bile še delovna soba za mirne blazne, garderoba in kopalnica s potrebno opremo. V blazničnih sobah je bila vsaka postelja opremljena s slamljačo, žimnico, blazino, odejo (kocom) in dvema lanenima rjuhama. Poleg posteljnega perila so blazni dobili brisače, prtičke, jutranje halje ter srajce. Pazniško osebje je štelu dva moška in dve ženski. Vsak od njih je dobival po 12 goldinarjev mesečne plače.²³¹ Glede sprejema blaznega v blaznico je gubernijska uredba št. 15825 z dne 10. avgusta 1826²³² določala, da so za sprejem v blaznico primerni predvsem taki blazneži, pri katerih so z gotovostjo lahko pričakovali ozdravitev. Blazne so sprejeli v blaznico na posredovanje lokalnih oblasti ali stranke

²²⁹ P. Radics, *Zgodovina ...*, str. 58.

²³⁰ Opis povzet po: Dr. Fr. Wilhelm Lippich, *Topographie ...*, str. 282–284.

²³¹ Primerjaj tudi: Helena Prelec, *K zgodovini blaznosti na Slovenskem v prejšnjem stoletju*, *Kronika*, časopis za slovensko krajevno zgodovino, leto 1995, letnik 43, št. 1–2, str. 53.

²³² *Sammlung der politischen Gesetze ...*, leto 1826, št. 124, str. 162.

pri deželnem glavarstvu. Prošnji za sprejem so morali biti priloženi osebni podatki blazneža in zapis o dotedanjem poteku bolezni, ki ga je sestavil zdravnik. Brez teh dokumentov je bil mogoč sprejem samo, če so zanj prosile policijske oblasti. Seveda pa je moral biti na razpolago tudi prostor v blaznici. Oskrba je bila za tiste, ki so predložili ubožno spričevalo, brezplačna, za tiste brez ubožnega spričevala pa je oskrbovalna pristojbina znašala dnevno 30 krajcarjev in se je običajno plačevala za tri mesece vnaprej. Nekaj statistike:²³³ v blaznico je bilo leta 1828 sprejetih 9, odpuščeni 3, umrla sta 2; leta 1829 je bilo sprejetih 12, odpuščenih 8, umrl je 1 blaznež, leta 1830 so bili sprejeti 4, odpuščen nobeden, umrla sta 2 blazna, leta 1831 je bilo sprejetih 8, odpuščen 1, umrli so 3 blazni, leta 1832 so bili sprejeti 3, odpuščen nobeden in tudi umrl ni nobeden. Več kot polovica sprejetih od leta 1828 dalje (19), je bolehalo za manijo (norost; nenormalno duševno stanje s simptomi samoveličja, usmerjenosti na eno idejo, napadi besnosti, sle za čim ali kom).²³⁴

Ker je bila blaznica namenjena sprejemu bolnikov s področja cele dežele Kranjske, se je kmalu pričela otepati s prostorsko stisko. Le-to so poskušali omiliti tako, da so v delovne sobe nameščali mirne blazneže.²³⁵ Leta 1841, 9. novembra, je izšel dvorni dekret, ki je določal gradnjo z dobredelnimi zavodi združene blaznice v bližini Ljubljane. Najprej je bilo potrebno kupiti zemljišče, veliko 6 oralov.²³⁶ Ugodne ponudbe je zbiral ljubljanski mestni magistrat.²³⁷ Zaradi viharjih dogodkov leta 1848 pa je gradnja nekoliko zastala.²³⁸ Vprašanje prezidave, dozidave ali nove gradnje blaznice za deželo Kranjsko so pretresali tudi na 13. seji kranjskega deželnega zbora 18. septembra 1868.²³⁹ Nato je bilo 22. oktobra 1869 sklenjeno in naročeno deželnemu odboru, naj stori vse potrebno za ustanovitev nove deželne bolnice za blazne (norišnice).²⁴⁰ Ko se je februarja 1872 70 prisilnih delavcev s Štajerske preselilo iz ljubljanske prisilne delavnice v novo v Messendorf, je deželni odbor predlagal, da bi v izpraznjene sobe namestili mirne blazneže, kar je bilo tudi sprejeto.²⁴¹ Tako je v prisilni delavnici na Poljanskem nasipu pričel delovati oddelek za mirne blazne. Gostovanje v prisilni delavnici je bilo na osnovi ministrskega ukaza z dne 29. maja 1873 omejeno na pet let, se pravi do novembra 1878. Zato so o gradnji nove blaznice pred deželnim zborom zopet potekali živahni pogovori leta 1875, ko je deželni odbor, vpoštevaje poročilo dr. Karla Bleiweisa, podal poročilo glede zidanja nove bolnišnice za blazne.²⁴² Deželni zbor je odločil, da za to kupi posestvo Valentina Krisperja na Studencu. Zemljišče je bilo le pet kilometrov iz mesta in je bilo zelo primerno za blaznico, saj so bile na njem že potrebne hiše za stanovanja in gospodarska poslopja. Toda obstoječa poslopja je bilo potrebno prilagoditi namenu blaznice. Leta 1878 je bil potrjen osnutek načrta

²³³ F. Lippich, *Topographie ...*, str. 284–285.

²³⁴ Razlaga: France Verbinc, *Slovar tujk*, Ljubljana 1976, str. 432.

²³⁵ F. Lippich, *Topographie ...*, str. 285.

²³⁶ Oral je stara ploščinska mera in je znašala 57,55 a.

²³⁷ H. Prelec, *K zgodovini blaznosti ...*, str. 54.

²³⁸ P. Radics, *Zgodovina ...*, str. 62.

²³⁹ *Obravnave ...*, leto 1868, str. 258–264.

²⁴⁰ *Obravnave ...*, leto 1869, Priloga 112, str. 394.

²⁴¹ *Obravnave ...*, leto 1872, str. 105–112; Priloga 37, str. 434; Priloga 53, str. 528–530.

²⁴² *Obravnave ...*, leto 1875, Priloga 18, str. 179. Primerjaj tudi: Karol Bleiweis, *Blaznice, norišnice, kakoršne morajo biti*, in kaj je njih namen, Ljubljana 1878.

nove stavbe, ki ga je predložil Karel Bleiweis, in je predvideval pet oddelkov za 152 bolnikov. Gradnja je bila v skromnem obsegu končana leta 1880 in decembra so premestili vanjo že 22 moških in 26 žensk. Slovesna otvoritev deželne blaznice na Studencu je bila 3. januarja 1881. Udeležil se je tudi deželni glavar vitez pl. Kaltenegger. Na dan otvoritve je bilo v zavodu na Studencu 77 duševno bolnih. Dne 30. julija 1883. leta je blaznico obiskal cesar Franc Jožef in se zelo pohvalno izrazil o njej.²⁴³ Čez tri leta je kranjska deželna blaznica dobila tudi svoj statut, potrjen od deželnega zbora vojvodine Kranjske, ki je urejal njen namen, upravo in delovanje.²⁴⁴ Blaznica je bila sestavljena iz oddelkov za blazne na Studencu in v Ljubljani.

Sprejem in odpust: Na Studenec so sprejemali samo ozdravljive in oskrbovali splošno nevarne, v deželo Kranjsko pristojne umobolne, v ljubljanski oddelek pa božjastne in polmirne neozdravljive umobolne. Druge, ki niso bili pristojni v kranjsko deželo, so sprejemali le za odškodnino in če je bil prostor. Za sprejem je bil zadolžen primarij, postopek pa je potekal po določbah, ki jih je izdalo ministrstvo za notranje zadeve v sporazumu z ministrstvom za pravosodje 14. maja 1874 (drž. zak. št. 71). Ni bilo dovoljeno sprejemati bolnikov, ki so bili samo božjastni ali bebcji. Vsak sprejem bolnika je moral biti v štiriindvajsetih urah javljen deželnemu sodišču. Ob sprejemu so morali spisati sprejemni zapisnik. Prošnjo za sprejem umobolnega so morali vložiti sorodniki, njegovi zastopniki, občina ali gosposka. Priložen ji je moral biti obširen zdravnikov popis bolezni. Če pa bolnik ni imel svojega zdravnika, je popis bolezni sestavil okrajni ali občinski zdravnik. Nadalje je bilo potrebno priložiti dokazilo o domovinstvu (domovinski list) in izjavo, kdo bo plačeval stroške zdravljenja in v katerem oskrbovalnem razredu naj sprejetega oskrbujejo. Če bolnik sam ali njegovi sorodniki niso bili zmožni plačevati stroškov, je bilo potrebno priložiti ubožni list. Oskrbovalne stroške je bilo potrebno plačevati najmanj za mesec naprej. Prošnji za sprejem inozemca je bilo potrebno priložiti pisno poročstvo avstrijskega državljana, ki bo poskrbel za pokritje stroškov in bo na zahtevo zavoda vzel bolnika iz blaznice. Kakor za sprejem je bil tudi za odpust zadolžen primarij. Vsakega ozdravljenega oskrbovanca so morali takoj izpustiti iz zavoda. Izpust oseb, ki so bile sprejete v blaznico kot splošno nevarne, je bilo potrebno javiti ustrezni gosposki (okrajnemu glavarstvu), izpust tistih, ki so bili pod varstvom, pa sodišču.

Plačilo stroškov: Stroške delovanja blaznice, če niso bili pokriti iz sredstev lastnih prihodkov iz zapuščin, ustanov in podaritev, je kril kranjski deželni zaklad.

Uprava v širšem pomenu: Zaupana je bila deželnemu odboru, deželna vlada pa je nadzorovala njeno delovanje. Zdravniki in uradniki, zaposleni v blaznici, so bili glede službe, discipline in pokojnine izenačeni z drugimi deželnimi uradniki. Blaznico je pred deželnim odborom zastopalo ravnateljstvo, ravnatelj je bil s primarijem odgovoren deželnemu odboru. Primarij je bil neposredni vodja blaznice v vseh zdravstvenih in administrativnih zadevah. Zadolžen je bil za sprejem bolnih, skrbel je, da so bili primerno oskrbovani in jih je tudi odpuščal. Neozdravljive bolnike so smeli oddati samo zakonitemu zastopniku ali pooblaščenim osebi. Pri zdravljenju bolnih in zdravstvenih opravilih na Studencu je primariju pomagal

²⁴³ P. Radics, *Zgodovina ...*, str. 74–76. Primerjaj tudi: Die Eröffnung der neuen Irrenanstalt in Studenz, *Laibacher Zeitung*, leto 1881, št. 6 (10. januar).

²⁴⁴ Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, 1886, str. 30.

1450 ✓

Vpraševalna pola

za sprejem umobolnih v deželno blaznico na Studencu
pri Ljubljani.

Fragebogen

zur Aufnahme von Geisteskranken in die Irrenanstalt zu Studenz
bei Laibach.

Vprašanja: — Fragen:	Odgovori: — Antworten:
1.) Ime — Name, opravilo — Beschäftigung, stan — Stand, domovinska občina — Zuständigkeitsgemeinde, starost — Alter, zadnje bivališče — letzter Wohnort, vera? — Religion?	
2.) Obširno poročilo o tem, ali so starši, stari oče in stara mati, bratje in sestre ali stranski sorodniki umobolni, udani pijančevanju, ali se je kdo izmed njih sam usmrtil, ali je kdo podvržen grehotam, ali zločinec? — Ausführlicher Bericht darüber, ob bei Eltern, Großeltern, Ge- schwistern oder Seitenverwandten Geisteskrankheiten, Trunksucht, Selbstmord, Raub oder Verbrechen vor- kommen?	
3.) Prestane bolezni, poškodba lobanje, pre- strašenje ali kakov padec zlasti v otročjih letih ali v mladosti je natančno popisati? — Ueber- standene Krankheiten, Schädelverletzungen, Schred oder Sturz, besonders in der Kindheit oder Jugend, sind genau zu beschreiben?	

*Prva stran zapisnika za sprejem v blaznico na Studencu
(ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 1081, fol. 1450).*

zdravnik asistent, ki je tudi zastopal primarija v njegovi odsotnosti. V Ljubljani je funkcijo zdravniškega asistenta opravljal sekundarij.

Oskrbovanje bolnikov: Potekalo je v smeri, da bi pri ozdravljivih dosegli ozdravljenje, neozdravljivim pa olajšali trpljenje in jih varovali pred njihovo lastno nevarnostjo in nevarnostjo okolice. V blaznici so bili bolniki razdeljeni v tri razrede: v prvem razredu so imeli bolniki vsak svojo sobo, posebnega strežnika in na izbiro njihovi bolezn primerno hrano, v drugem razredu sta bila v eni sobi dva bolnika, imela skupnega strežnika in na izbiro svoji bolezn primerno hrano. Bolnike tretjega razreda pa so glede na njihovo bolezen, cilje zdravljenja in izobraženost delili na skupine, različne po številu. Vsaka taka skupina se je nahajala v eni sobi in imela enega strežnika. Oskrbovanci prvega in drugega razreda so morali imeti svojo obleko in perilo, pri bolnikih tretjega razreda pa, če niso prinesli teh potrebščin s seboj, jim jih je preskrbel zavod.

Delo bolnikov: Bolniki so glede na svoje zmožnosti in uspešnost zdravljenja opravljali določena dela, ki jim jih je določal primarij.

Stiki z zunanjim svetom: Z osebami zunaj zavoda je imel bolnik lahko stike samo s primarijevim dovoljenjem in še takrat pod strogim nadzorom. Tudi za obisk bolnikov je bilo potrebno primarijevo dovoljenje. Zunanji obiskovalci so lahko vstopili v zavod samo z izrecnim dovoljenjem ravnateljstva ali primarija.

Pokopavanje umrlih: Pokopavali so na stroške tistih, ki so bili zadolženi za plačevanje oskrbovalnih stroškov.

Hirajoči umbolni so bili nastanjeni in oskrbovani v hiralnici sv. Jožefa (v Ljubljani). Leta 1888 je bilo takih oskrbovancev 36. Blaznica se je nenehno soočala s prostorsko stisko in že leta 1887 je deželni zbor odobril dozidavo še dveh poslopij.²⁴⁵

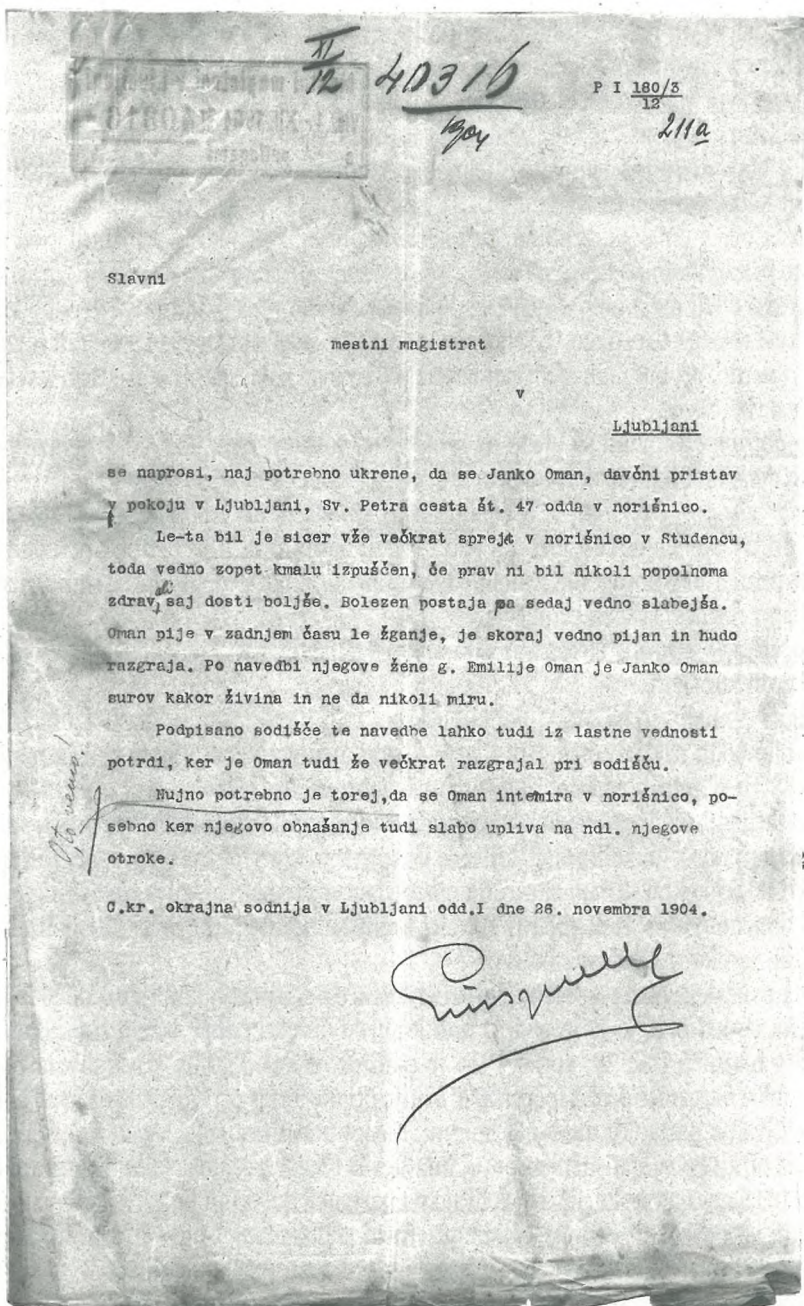
Kako različni so bili razlogi in obnašanje, zaradi katerih je bila določena oseba poslana v blaznico, nam razkrivajo ohranjeni arhivski dokumenti, ki so nastali ob prošnjah za sprejem v blaznico.²⁴⁶ Velikokrat se med njimi omenja predanost alkoholu in kot posledica, neprimerno vedenje dotične osebe. Tudi med prebivalci kranjske dežele je bil prav alkoholizem eden pogostejših vzrokov za duševne bolezni.²⁴⁷

Preventivna dejavnost z osveščanjem prebivalstva o nevarnostih razširjanja umskih bolezni je bila ena izmed poti, ki jo je podprl tudi kranjski deželni odbor v želji zmanjšati število bolnikov v blaznici. Dne 29. aprila 1914 je namreč na vsa okrajna glavarstva in politične občine v obliki okrožnice poslal spomenico, ki jo je pripravila zveza psihiatrov, da bi vsi poklicani ljudi poučevali o nastanku duševnih bolezni. Naslov okrožnice se je glasil: Proti razširjanju bolezni na umu! Poleg statističnega povečanja števila obolelih za duševnimi boleznimi od leta 1880 do 1913 navaja vzroke, ki zelo vplivajo na nastanek duševnih bolezni. Kot najpogostejši med njimi so navedeni: dednost, alkoholizem in sifilis. Sledijo nasveti oziroma navodila, kako se boriti proti tem vzrokom, in priporočila za vzdrževanje telesnega in duševnega zdravja, kot so zmernost v pijači, še boljše popolna vzdržnost, pravilna razporeditev dnevnega dela, da

²⁴⁵ Obravnave ..., leto 1888, 6. seja z dne 27. septembra 1888, str. 81

²⁴⁶ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 965, 1081, 1420, 1707.

²⁴⁷ Primerjaj tudi: Fr. Göstl, Pijanost in blaznost, Letopis matice slovenske za leto 1893, Ljubljana 1893, str. 164–172.

Prošnja sodišča za sprejem bolnika v blaznico, 26. 11. 1904
(ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 1420, fol. 211).

delu vedno sledi počitek in dovolj spanja, redna, vestno opravljena dnevna opravila, dovolj gibanja na prostem ter nedeljski počitek.

Po prvi svetovni vojni je blaznica delovala naprej, dozidali so še nove oddelke, tako da je pred 2. svetovno vojno razpolagala s 472 posteljami.

Prisilne delavnice in kaznilnice

Med dobrodelne ustanove oziroma zavode so v preteklosti uvrščali tudi prisilne delavnice in kaznilnice. To so bile namreč mešane institucije, kjer so se združevale izvrševanje kazni, socialna kontrola in socialno skrbstvo.²⁴⁸ Tesno povezavo med uboštvom in korekcijo lahko namreč sledimo vse do 20. stoletja.

Že stari Rimljani so poznali odvzem osebne prostosti s prisilnim delom v rudnikih, ki so ga uporabljali predvsem za delomrzneže. Ta oblika je bila kasneje opuščena. Ob koncu srednjega veka pa se je s pojavom renesanse in upoštevanjem humanitarnih načel pričelo uveljavljati stališče, da kazen ne sme biti sama sebi namen, ampak naj bo s kaznijo združen še drugi namen, in sicer, da se bodo prestopniki poboljšali, drugi ljudje pa prestrašili. Obsojence so prisilili, da so pometali ceste, delali na galejah, utrdbah itd.²⁴⁹

Kaznilnice in prisilne delavnice so bile najprej združene v isti ustanovi. V njih so se največkrat znašli nesocializirani posebneži, namreč klateži, potepuhi in cipe. Prav te ustanove so imele pri poskusih države v boju proti beračenju in zadržanju navedenih oseb v namenskih institucijah velik pomen.²⁵⁰ Vanje so spravljali zločince in zapirali delomrzneže, ki jih nihče ni uspel pripraviti do dela, poštenja in reda.²⁵¹ Tako so služile kot zavodi za prestajanje kazni ljudi, ki jim je bila naložena zaradi kakega prekrška. Ker so jih privedli v take zavode, so družbo "obvarovali" pred njimi in jih naredili neškodljive. Po drugi strani pa so ti zavodi ljudi privajali k delu in redu. Odkazali so jim delo in izkoristili njihovo delovno moč. Nadaljnja razvojna linija je privedla do preobrazbe teh institucij v prave ustanove za izvrševanje kazni ter prisilne delavnice, ki so imele poboljševalni namen. Brezdelje naj bi bilo namreč splošen vzrok za večino zločinov in ena prvih raziskav s srede 18. stoletja je pokazala, da hudodelci niso bili obrtniki in kmetje, temveč brezdelneži, ki so se pečali z beračenjem. Iz takega pojmovanja je nastala zamisel za ustanovitev zavoda, ki bi izvajal univerzalno delovno pedagogiko za tiste, ki so se izkazali za nepokorne. Tak zavod bi imel več prednosti: zmanjšal bi število kriminalnih pregonov, ki so za državo dragi, nastala bi množica novih delavcev, kar posledično pomeni porenitev delovne sile, nazadnje pa bi resničnim revežem omogočil, da sami uživajo potrebno miloščino.²⁵² V njej bi dobili mesto prestopniki, ki so se v marsičem razlikovali od kršilcev. Da je nekdo postal prestopnik, je bil po navadi "kriv" njegov način življenja in ne

²⁴⁸ H. Stekl, Oesterreichs ..., str. 7.

²⁴⁹ Metod Dolenc, "Usoda" ljubljanske prisilne delavnice, Kronika slovenskih mest, leto 1937, letnik IV, št. 2, str. 72.

²⁵⁰ H. Stekl, Oesterreichs ..., str. 9.

²⁵¹ M. Dolenc, "Usoda" ..., str. 72.

²⁵² M. Foucault, Nadzorovanje ..., str. 121, 122.

dejanje, kar je značilno za kršitelja. Poleg tega se prestopnik od kršilca razlikuje tudi po tem, da ni zgolj storilec dejanja, temveč je na njegov prestop ek vplivalo več kompleksnih stvari (nagoni, težnje, značaj).²⁵³

Pri sedanjem izvrševanju kazni tip starejših kaznilnic in prisilnih delavnic nima več mesta.²⁵⁴

Prve kaznilnice in prisilne delavnice so pričele nastajati v 16. stoletju v tesni povezavi s korenitimi ekonomskimi in socialnimi spremembami in novimi temeljnimi določitvami vprašanja ubogih skozi humanizem.²⁵⁵ V Angliji je Edvard VI. v drugi polovici 16. stoletja predal v last mestu staro kraljevo palačo Bridewell, ki je služila za zadrževanje klatežev, cip in brezdelnežev. Bridewell je postal zgled za druge kaznilnice v Angliji.²⁵⁶ Na celini pa se je širil model kaznilnice iz Amsterdama, in sicer najprej v severnonemški prostor in potem še v druge dežele.²⁵⁷ Amsterdamsko kaznilnico, imenovano Rasphuis, so odprli leta 1596 in je bila načelno namenjena beračem ali mladim hudodelcem. Za njene jetnike (zapornike) je bilo delo obvezno, delali so skupaj, za opravljeno delo pa so prejeli plačilo. V njej je bil s tem, da so morali upoštevati prepovedi in naložene obveznosti, da so bili pod nenehnim nadzorom, da so jih opominjali, če so naredili kaj narobe, da so se vadili v duhovnih branjih, vzpostavljen sistem, ki je zapornike dan za dnem usmerjal k dobremu in jih odvrčal od zla.²⁵⁸

Temeljni kamen za prvo kaznilnico v habsburški monarhiji so položili leta 1668 v Vroclavu. Pri njeni ustanovitvi naj bi šlo za mestno ustanovo, "v kateri se tako bogu, oblasti, staršem in gospodi neposlušni ljudje, močni berači in nemarna sodrga privedejo do njihovega poboljšanja, se rešijo iz njihove večne nevarnosti pogube in kjer si morejo naučiti pošteno pridobiti dnevni kruh s pripadajočim delom". Vse močnejše se je pri vzpostavitvi kaznilnic krepil vpliv državnih upravnih organov.²⁵⁹ Z odredbo z dne 20. julija 1717 je cesar Karel VI. odredil ustanovitev prisilne delavnice na Dunaju. Namenjena naj bi bila sprejemanju delomrznih beračev, ki bi si v njej sami morali prislužiti potrebni živež. Vendar je zaživela šele čez deset let (1727. leta).²⁶⁰ Sledilo je pospešeno uvajanje kaznilnic in prisilnih delavnic v vsej habsburški monarhiji.

Kazenski zakonik iz leta 1803 je odklanjal stališče, naj sodišča skrbijo za oddajo ljudi v prisilno delavnico. Odredil je, naj ta pristojnost spada v delovno področje politično-upravnih oblastev.²⁶¹ Tako so bile v prvi polovici 19. stoletja te ustanove proglašene za provincialne, njihova postavitve pa je bila povezana z reševanjem strukturnih in varnostnih problemov.²⁶²

Vzpostavitev kaznilnice in prisilne delavnice v Ljubljani seže v leto 1754. Reprezentanca in komora za Kranjsko je 10. julija 1754 po privoljenju cesarice Marije Terezije izdala akt o

²⁵³ M. Foucault, Nadzorovanje ..., str. 245, 246.

²⁵⁴ H. Stekl, Oesterreichs ..., str. 22.

²⁵⁵ H. Stekl, Oesterreichs ..., str. 53.

²⁵⁶ H. Stekl, Oesterreichs ..., str. 54.

²⁵⁷ H. Stekl, Oesterreichs ..., str. 56.

²⁵⁸ M. Foucault, Nadzorovanje ..., str. 121.

²⁵⁹ H. Stekl, Oesterreichs ..., str. 63.

²⁶⁰ M. Dolenc, "Usoda" ..., str. 72 in ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 55, fol. 1–10, kjer se nahajajo navodila za pri oskrbovanju dunajske kaznilnice in prisilne delavnice pooblaščenega superintendenta z dne 1. aprila 1727.

²⁶¹ M. Dolenc, "Usoda" ..., str. 72.

²⁶² H. Stekl, Oesterreichs ..., str. 73.

155

In demselben Land: Sais: in Formaniers, Hingart, in
 demselben König: Aug: Separation und Cant
 in Crim wegen dem seligen Part Magistat sein
 zutreffen;

In demselben Land: Sais: in Formaniers, Hingart, in
 demselben König: Aug: Separation und Cant
 in Crim wegen dem seligen Part Magistat sein
 zutreffen;

In demselben Land: Sais: in Formaniers, Hingart, in
 demselben König: Aug: Separation und Cant
 in Crim wegen dem seligen Part Magistat sein
 zutreffen;

In demselben Land: Sais: in Formaniers, Hingart, in
 demselben König: Aug: Separation und Cant
 in Crim wegen dem seligen Part Magistat sein
 zutreffen;

In demselben Land: Sais: in Formaniers, Hingart, in
 demselben König: Aug: Separation und Cant
 in Crim wegen dem seligen Part Magistat sein
 zutreffen;

In demselben Land: Sais: in Formaniers, Hingart, in
 demselben König: Aug: Separation und Cant
 in Crim wegen dem seligen Part Magistat sein
 zutreffen;

In demselben Land: Sais: in Formaniers, Hingart, in
 demselben König: Aug: Separation und Cant
 in Crim wegen dem seligen Part Magistat sein
 zutreffen;

In demselben Land: Sais: in Formaniers, Hingart, in
 demselben König: Aug: Separation und Cant
 in Crim wegen dem seligen Part Magistat sein
 zutreffen;

In demselben Land: Sais: in Formaniers, Hingart, in
 demselben König: Aug: Separation und Cant
 in Crim wegen dem seligen Part Magistat sein
 zutreffen;

In demselben Land: Sais: in Formaniers, Hingart, in
 demselben König: Aug: Separation und Cant
 in Crim wegen dem seligen Part Magistat sein
 zutreffen;

In demselben Land: Sais: in Formaniers, Hingart, in
 demselben König: Aug: Separation und Cant
 in Crim wegen dem seligen Part Magistat sein
 zutreffen;

Akt o ustanovitvi skladov za kaznilnico in prisilno delavnico v Ljubljani, 1754 (ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 55, fol. 155).

ustanovitvi skladov za ureditev in vzdrževanje kaznilnice (jetnišnice) in prisilne delavnice ("Zucht- und Arbeit Haus") v Ljubljani.²⁶³ Prostore je dobila na Žabjaku (Frosch Platz) v takratni kasarni in je spadala pod pristojnost mestnega sveta, ki je bil v vseh zadevah kaznilnice in prisilne delavnice odgovoren reprezentanci in komori za Kranjsko. Zaupano mu je bilo vse upravljanje zavoda, za njegovo financiranje pa dovoljeno pobirati različne prispevke. V septembru istega leta je magistrat v Ljubljani sestavil navodila za upravljanje kaznilniško-predilniške in prisilne delavnice.²⁶⁴ Ustanovo so namreč nazivali kot "Zucht= Spün= und Arbeithaus". Navodila so opredeljevala upravo, financiranje, vodenje, red in naloge upravnika zavoda. Določala so, da je zavod postavljen pod direkcijo (upravo) reprezentance in komore, mestnega magistrata in od njega postavljenega oskrbnika, da magistrat skrbi za opremo in sredstva, ki so potrebna pri delu in za notranjo ureditev stavbe. Določeno je bilo, da se pobirajo prispevki od vstopnin pri izvedbah komedij, od vsake biljardne in igralne mize v kavarnah (mesečno po 1 goldinar), od kegljišč v gostilnah in gostilniških vrtovih (od 1. maja do konca oktobra mesečno po 30 krajcarjev²⁶⁵), od predstav vrhovodcev, marionet in podobnih iger, od prodanih kart na vsaki igri, znesek od prirejenih plesov in nekaterih nabirk v celi deželi (Kranjski). Magistratu je bilo določeno, da mora natančno voditi register prejemkov in izdatkov. Za upravnika so nastavili špitalskega učitelja, ki bi civilne oskrbovance istočasno poučeval v branju, pisanju in računanju ter dobival za to plačilo po 4 goldinarje na mesec in stanovanje. Poleg njega bi bili glede na potrebe nastavljeni še paznik, hišni hlapec in ključar. Določeno je bilo, naj se uvede manufakturno delo, predvsem predenje volne in lanu. Hišni upravnik je bil dolžan o vsakem sprejetem v prisilno delavnico napisati zapisnik, kjer je bilo navedeno krstno ime, priimek, starost, rojstni kraj in prekršek ali vzrok, zaradi katerega je bila oseba predana v ustanovo ter čas kazni. Popisali so tudi morebitni denar, ki ga je kdo prinesel s seboj. V posebno knjižico so za vsakogar vpisovali dodeljeno delo, vrsto materiala in čas, ki ga je porabil za dokončanje dela. Glede reda je bilo določeno, da je morala biti hiša zaklenjena in vanjo ni smel brez dovoljenja magistrata vstopiti noben tujec. Upravnik je moral vsak dan večkrat pregledati tako delovne sobe kot sobe oskrbovancev. V izogib požara oskrbovanci pri sebi niso smeli imeti svetil, vžigalnikov in podobnih stvari. Določeno je bilo tudi redno menjavanje in pranje perila, prehrana in postopek v primeru smrti oskrbovanca, ko je bilo potrebno narediti natančen oskrbovančev opis. Magistratu je bilo tudi naloženo, da skrbi za dobavo materiala in vsega potrebnega v ustanovi. Določbe so dopolnjevala tudi podrobno izdelana navodila za upravnika prisilne delavnice.²⁶⁶ Vendar navodila in določila magistrata verjetno niso padla na plodna tla, saj je moral dvorni svetnik grof Vilana-Perlas v okviru svoje inšpekcijske vožnje skozi Notranjo Avstrijo že leta 1761 ugotoviti, da je ustanova zašla v popolni propad. Slabe sanitarne razmere, neurejene finance in pomanjkanje kontrole so bile izstopajoča pomanjkljivost ljubljanske kaznilnice.²⁶⁷ Leta 1765 so v stavbi ločili sobe oziroma prostore za kaznjence, od prostora za

²⁶³ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 55, fol. 155–156.

²⁶⁴ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 55, fol. 164–171.

²⁶⁵ 1 goldinar je bil vreden 60 krajcarjev.

²⁶⁶ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 55, fol. 172–175.

²⁶⁷ H. Stekl, Oesterreichs ..., str. 65.

164

Institutum

Die Stadt Ljuborgerischen Zunft-Hin- und
Lubriff-Saup.

Es istlichen, erwidelt über solcham,
sind zunft-Hin- und Lubriff-
Saup unter der Direction
eines Lufungs- Raths
König: Representation,
und Samer alda der al.
Sigen Rath Magistral,
und respective der oder
der von ihm nach der
forderniß anstehender
Geporgen, und Sabaltrung
in obgriff, und in Voll:
ge Manipulationen haben,
Zustuffe auf der Rath
Magistral von Keiner
andern Instanz, außer
von Lufungs- Raths
König: Representation,
und Samer Exerzieren,
nach außer seiner Lufungs
Willen, oder anstehendlich,
und Königen Raths: König:
Representation, und Samer
Lufungs jemanden alda ein
einzunehmen, noch gelten
werden.

Navodila za upravljanje kaznilnice in prisilne delavnice v Ljubljani, 1754
(ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 55, fol. 164).

prisilne delavce.²⁶⁸ Po navedbah naj bi imeli kaznilnica in prisilna delavnica v Ljubljani leta 1767 slabo poslopje in sta dobivali vsako leto po 409 goldinarjev in 21 krajcarjev miloščine.²⁶⁹ Delovanje zavoda v dvojni funkciji (kot mesto kaznovanja in prisilna delavnica za berače in klateže) se je vlekle še do leta 1773. Približno desetletje kasneje si je ustanova prislužila ponovno krepko kritiko, tokrat s spremenjenim predznakom: ko se je Jožef II. leta 1784 mudil v Ljubljani, je grajal udobno namestitev in majhno zahtevnost dela.²⁷⁰ Njegove pripombe so bile, da tako imenovana kaznilnica ni niti zadostno urejena, kaznjenci v njej niso vzdrževani tako, kot si zaslužijo, saj spijo na posteljah, v ogrevanih sobah, dobijo za 4 krajcarje hrane in samo predejo ter pometajo ulice. To bi moralo biti urejeno popolnoma drugače, saj ne bi smeli spat na posteljah, ampak samo na slamnjačah, živeti bi morali ob vodi in kruhu in samo s pridnostjo pri predenju in delu lahko dobijo približno 4 krajcarje in ne veliko več.²⁷¹

Leta 1788 je dal bogati suknarski tovarnar Desselprunner pobudo za postavitve prostovoljne prisilne delavnice v Ljubljani, uvodni postopki za postavitve te institucije so stekli, vendar do realizacije ni prišlo.²⁷²

Leta 1815 (24. oktobra) so bila na upravo kaznilnice z odredbo naslovljena podrobna navodila glede vodenja denarnih in materialnih računov, inventarja v provincialni kaznilnici in prisilni delavnici v Ljubljani, ki je imela takrat prostore na gradu.²⁷³

Še pred sredo 19. stoletja lahko sledimo živahnemu delovanju za vzpostavitev nove, samostojne prisilne delavnice za celo deželo Kranjsko, ki ne bi bila združena s kaznilnico. Knezoškofijski ordinariat v Ljubljani oziroma škof Anton Alojzij Wolf je že 29. decembra 1839 predlagal ilirskemu guberniju, naj bo v Ljubljani ustanovljena prisilna delavnica, da se zaposlijo postopachi, vandrovc in rokovnjači, ki so takrat ogrožali javno varnost po deželi.²⁷⁴ K ustanovitvi je veliko pripomogel Lovrenc pl. Schluderbach (1756–1835), ki je v oporoki zapustil vso svojo imovino za izgradnjo prisilne delavnice, ki naj bi jo sezidali v desetih letih po njegovi smrti. Mestna občina ljubljanska je nato kupila in prepustila za izgradnjo prisilne delavnice t. i. Gadnerjev mlin ob Ljubljani s precej velikim zemljiščem. Leta 1844 je tudi cesar Ferdinand z odlokom z dne 30. novembra dovolil vzpostavitev prisilne delavnice za Kranjsko v Ljubljani in namenil za njeno izgradnjo 50.000 goldinarjev iz državne blagajne kot predujem, ki naj bi bil vrnjen v desetih letnih obrokih. Določeno je bilo, da se bodo stroški za vzdrževanje zavoda pokrivali z deželnimi dokladami na direktne davke. Zgrajena je bila leta 1847 in 15. oktobra istega leta odprta.²⁷⁵ Pred tem so bila že junija izdana določila poskusne vzpostavitve prisilne delavnice za kranjsko provinco v Ljubljani.²⁷⁶ V dvanajstih delih in šestdesetih paragrafi so

²⁶⁸ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 55, fol. 570.

²⁶⁹ P. Radics, Zgodovina ..., str. 14.

²⁷⁰ H. Stekl, Oesterreichs ..., str. 65.

²⁷¹ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 27–28.

²⁷² P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 30.

²⁷³ Sammlung der politischen Gesetze ..., leto 1815, str. 749–787.

²⁷⁴ E. Jarc, Osnove ..., str. 11.

²⁷⁵ M. Dolenc, "Usoda" ..., str. 73.

²⁷⁶ Sammlung der politischen Gesetze ..., leto 1847, str. 273–292. Primerjaj: Sonja Anžič, Postlana je postelja kranjskim lenuhom in potepuhom! Prisilna delavnica v Ljubljani, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, leto 2002, letnik 50, št.3, str. 313–326.

določala: *namen ustanove*: tja pripeljane ljudi navaditi na delo na podlagi religioznega in moralnega nauka; to je kraj policijske poboljševalne ustanove in ne kaznovanja; *osebje*: upravnik, dušni pastir, delovodja, višji nadzornik, čuvaj, zdravnik in ranocelnik; *delo*: predenje lanu in volne, krtačenje, tkanje platna, volne in svile, šivanje, pletenje in druga domača dela; *delovni čas*: od 1. aprila do 30. septembra od 5.30 zjutraj do 8. ure zvečer; v ostalih mesecih od 6.30 zjutraj do 8. ure zvečer; *kdo je primeren za sprejem*: predvsem tisti, ki se pregrešijo po § 455 kazenskega zakona, tisti, ki razuzdano živijo in delajo nemir, ter postopači, lenuhi in zanikrneži, ki se izogibajo dela; ne smejo pa vanje sprejemati otrok, mlajših od 14 let, blaznih, slepih, gluhih in nemih, doječih mater z otroki, bolnih; *kdo lahko pošilja ljudi v ustanovo*: pripoznanje ("Notion"), da je nekdo primeren za prisilno delavnico, je bilo v pristojnosti kresijskega urada (kresije) ter na drugi in zadnji stopnji deželnega urada; *potek sprejema*: zdravniški pregled, odvzem obleke; *delitev na razrede in ravnanje z oskrbovanci*: imenujejo se delavci in ne prisiljenci ali kaznjenci, razdeljeni so v tri razrede glede na obnašanje; *oskrba in oblačila*: hrano dobijo glede na določeni razred, prepovedano je kajenje tobaka, oblačila, posteljno perilo, razsvetljavo in kurjavo preskrbi ustanova; *hišni red*: človeško, mirno ravnanje, delavci se med seboj ne smejo pogovarjati, dovoljene so kazni, kot opomini, graje, dodelitev težjega dela, odbitek pri hrani, določene so kazni za manjše in večje prekrške; *služba božja in pouk*: po navodilih dušnega pastirja, delavce so poučevali v branju, pisanju in računanju; *ravnanje z bolnimi*: za bolne sta bili na voljo dve sobi, ena za moške in ena za ženske; če je šlo za resno bolezen, so oskrbovanca oddali v špital; *odpust iz prisilne delavnice*: prisiljenec mora biti v najboljšem razredu, dušni pastir mora izpričati, da je v veri in svojih dolžnostih dovolj dobro poučen, odpustitev predlagata uprava (v dogovoru z dušnim pastirjem) in ravnateljstvo s strani deželnega urada. V prisilni delavnici je bil predpisan tudi podroben hišni red za nemoten potek vsakdanjega življenja in dela v njej.²⁷⁷

Ženske so v prisilno delavnico sprejemali le do leta 1855, od tedaj dalje pa so jih pošiljali v prisilno delavnico v Lankovice pri Gradcu. V ljubljansko prisilno delavnico pa so pričeli sprejemati moške tudi iz drugih dežel (Koroške, Štajerske, Primorske ...). Leta 1866 je uprava zavoda prešla z deželne vlade na kranjski deželni odbor.²⁷⁸

Prej navedena določila poskusne prisilne delavnice so prenehala veljati 15. julija 1870, ko je izšel deželni zakon, ki je predpisoval, koga se lahko sprejme v prisilno delavnico.²⁷⁹ Novi deželni zakon je v nasprotju s prejšnjimi določil, da je mogoče sprejeti samo osebe z domovinsko pravico na teritoriju kranjske dežele, da je odločitev, koga poslati v prisilno delavnico, v pristojnosti okrajnih glavarstev po posvetu z občinami, v Ljubljani pa mestnega sveta, da stroške za oskrbovanje krije deželni sklad, če ni drugih zavezancev, ki bi morali plačevati oskrbovalne stroške, da nihče ni smel biti v prisilni delavnici manj kot šest mesecev ali nepretrgoma več kot dve leti, z dovoljenjem deželne vlade pa tri leta, uvedena je bila hišna komisija, ki so jo sestavljali poročevalec deželne vlade, oskrbovalni uradniki, domači duhovnik in zdravnik. Komisija je vsak mesec pregledala prisilno delavnico ter sprejemala prošnje in

²⁷⁷ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 503, fol. 16. Primerjaj: S. Anžič, Postlana je postelja ..., str. 322.

²⁷⁸ M. Dolenc, "Usoda" ..., str. 75.

²⁷⁹ Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, leto 1870, št. 24, str. 194.

Hausordnung

Hišni red

für
die Zwangsarbeiter im Provinzial-
Zwangsarbeitsause zu Laibach.

pokornike v deshélni pokorivni
delavnizi v Ljubljani.

§. 1.

Die Zwangsarbeiter in der Arbeitsanstalt werden in drei Classen eingetheilt, und haben die über sie verhängte Anhaltung mit Ruhe zu dulden, und sich zu solchen Menschen umzubilden, welche nach Wiedererhaltung ihrer Freiheit als nützliche Glieder des Staates behandelt werden können. Sie werden zuerst in die unterste Classe eingewiesen, und können nach Maßgabe ihres sittlichen Wohlverhaltens in die besseren, d. i. in die zweite und erste Classe vorrücken, wo dann sie nach an Tag gelegten Beweisen ihrer Besserung wieder in Freiheit gesetzt werden.

§. 2.

Sie haben sich genau und pünktlich nach der ihnen beim Eintritte vorgelesenen Hausordnung und nach den bestehenden übrigen Satzungen um so mehr zu benehmen, als die geringste Verletzung derselben ihnen die unvermeidliche Bestrafung als Folge ihres Ungehorsams oder Widerspenstigkeit zuziehen würde, abgesehen davon, daß sonach auch ihre Entlassung aus dem Hause um so später erfolgt.

§. 3.

Die Arbeiter haben nicht allein dem Verwalter und dessen Stellvertreter, sondern auch allen übrigen im Hause Angestellten, als dem kontrollirenden Beamten, Seelsorger, Ärzte, Wundärzte, dem Werk- und Oberaufseher, so wie dem gesammten Aufsichtspersonale mit gebührender Achtung zu begegnen, und ihnen

§. 1.

Pokorniki so v delavnizi v tri klate ali verste rasdeljeni; vsi imajo sebi odloženo pokoro voljno terpeti in se takó spreoberniti, de, kadar bojo izpuhjeni, bojo sa deshelo sopet koristni ljudje postali. Vlak pokornik bo pervo v sadnji klas djan in se samore po meri svojiga dobriga sadershanja v boljshi, to je, v drugi in v prvi klas prestaviti, potem pa, ako refnizhno poboljšhanje pokasho, is pokorivne delavnize ispuhiti.

§. 2.

Natánko in svešto se morajo po hišnim redú, ki jim bo o prihodu v delavnizi osnanjen, in po drugih obhtojézhnih poňavah tim bolj sadershati, ker bi jim nar manjši pregréha soper njé gotovo ojitro kasin ali slufrafinjo savoljo nepokórkine ali nevrétnosti naklonila, verh tega bi pa potém tudi she delj zhafa v pokorivshi mogli óstati.

§. 3.

Pokorniki morajo ne le gosпода oskerbnika (serbaltarja) in njegoviga namestnika, ampak tudi vse druge v delavnizi v slushbi stojézhe gosпода, namrezh gosпода kontrolorja, duhovna, sdpravnilkiga dohtarja, ranozelnika, ravno tako tudi delovodja in vélkiga zhuvaja in vse druge zhuvaje spodobno posthovatí in

Hišni red prisilne delavnice v Ljubljani, 1846
(ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 503, fol. 16).

pritožbe oskrbovancev. Letno poročilo upravnništva deželne prisilne delavnice za leto 1871 med drugim navaja, da so poslopja v dobrem stanju, delavce nadzorujeta 2 nadpaznika, 12 paznikov, pomožni pazniki (1 do 4) in pomožna paznica za ženski oddelek. Povprečno je bilo leta 1871 v prisilni delavnici 197 moških in 27 žensk. Delavci so se ukvarjali s tkanjem, krojaštvom, čevljarstvom in mizarstvom, z izdelovanjem papirnatih zavitkov in škatlic za vžigalice ter drugimi pomožnimi deli, tudi hišnimi opravili, delavke pa s šivanjem, predenjem, pletenjem. S hrano jih je preskrboval (že od leta 1866) Aleksander Jessernig in je stala 13 krajcarjev za osebo na dan, kruh pa je v delavnico pošiljal Anton Perme. V začetku leta 1872 je bilo iz ljubljanske prisilne delavnice v novo prisilno delavnico v Messendorf premeščeno 70 štajerskih prisilnih delavcev. V izpraznjene sobe so po predlogu deželnega odbora naselili mirne blazne.²⁸⁰ Le-ti so ostali v teh prostorih do 20. oktobra 1881. Po njihovi izselitvi so ta prostor preuredili in tu uredili oddelek za mlade prisilne delavce.²⁸¹

Spremembo na področju delovanja prisilnih delavnic je prinesel državni zakon z dne 10. maja 1873,²⁸² ki je obenem pomenil tudi podlago za ustanavljanje **poboljševalnic**, v katere bi sprejemali osebe, mlajše od 18 let. Predpisoval je policijsko-kazenske določbe proti lenuhom in potepuhom in določal, da oseb, ki so zagrešile kaznivo dejanje in še niso dopolnile 18 let starosti, ne smejo oddati v prisilne delavnice, ampak v poboljševalnice. Če te še ne delujejo, so jih smeli oddati v posebne oddelke prisilnih delavnic, ki so bili namenjeni samo mladim. Leta 1885 sta zakon z dne 24. maja,²⁸³ ki je določneje predpisoval kazensko-pravna določila o tem, koga se sme oddati v prisilno delavnico ali poboljševalnico (popravljalnico), in istega dne izdani zakon o prisilnih delavnicah in popravnih²⁸⁴ določala nadaljnji razvoj teh ustanov. V prvem zakonu je bilo določeno, da sme sodišče v sodbi določiti, da se obsojenca napoti v prisilno delavnico. Prav tako je bila kazenskemu sodišču prepuščena odreditev oddaje v popravnico oziroma poboljševalnico za mladoletno osebo, ki je storila kaznivo dejanje. Ker je bil storilec mladoleten, se mu kaznivo dejanje ni štelo za hudodelstvo, ampak kot prestopok. Oddaja v popravnico naj bi se po tem zakonu izvršila, če je bila mladoletna oseba popolnoma zanemarjena (zapuščena) in ni bilo nobene druge možnosti primerne vzgoje in nadzorstva. Drugi zakon je predpisoval, da morajo za prisilne delavnice in poboljševalnice skrbeti dežele, ki morajo poskrbeti tudi za to, da jih bo toliko, kolikor jih pač zahteva javna varnost. Lahko se dežele združijo med seboj in ustanovijo skupno prisilno delavnico. V pristojnosti dežele je bila tudi odločitev, ali dopustijo ustanavljati prisilne delavnice tudi okrajem in občinam. Država se je zavezala, da bo v primeru ustanovitve takšnih zavodov prispevala delež "po meri njihove neogibne potrebnosti in primernosti". Stroške oskrbovanja v prisilni delavnici je krila dežela, v kateri je imel prisiljenec domovinsko pravico. Med stroške oskrbovanja so bili vštetí stroški za hrano, ležišče, kurjavo, luč, za pranje perila in obleke, bolezen in porod, kadar se kaj takega primerilo. V prisilne delavnice so sprejemali ljudi ne glede na to, kje so imeli domovinsko pravico. Za prisiljenca, ki niso imeli domovinske pravice v deželi, kjer je bila prisilna delavnica,

²⁸⁰ Obravnave ..., leto 1872, Priloga 37, str. 434–441.

²⁸¹ Obravnave ..., leto 1882, letno poročilo o deželnih zavodih in zakladih, str. 128.

²⁸² Državni zakonik za kraljevine ..., leto 1873, št. 108, str. 385–388.

²⁸³ Državni zakonik za kraljevine ..., leto 1885, št. 89, str. 208–210.

²⁸⁴ Državni zakonik za kraljevine ..., leto 1885, št. 90, str. 210–214.

je njegove oskrbovalne stroške morala plačevati dežela, ki ji je prisiljenec pripadal glede na domovinstvo. Praviloma so jih oddajali v prisilno delavnico tiste dežele, kjer so imeli tudi domovinsko pravico. Drugam so jih pošiljali večinoma samo, če tista dežela ni imela prisilne delavnice. Kot je bilo določeno v že prej omenjenem zakonu, so v prisilno delavnico sprejemali samo osebe, ki jim je to določilo sodišče. Vanje pa niso smeli sprejemati oseb, ki niso bile sposobne opravljati niti lažjih del, umobolnih (slaboumnih, blaznih), oseb, ki so imele kako nalezljivo bolezen, dokler niso ozdravele, ter nosečih in doječih žensk. Osebe, ki še niso dopolnile osemnajst let, pa jim je bila odrejena oddaja v prisilno delavnico, so smeli oddati samo v popravilnice oziroma poboljševalnice, ki so jih ustanavljali kot posebne oddelke pri prisilnih delavnicah. Vanje so bile mladoletne osebe oddane za dobo, ki jo je določilo sodišče, vendar le do starosti dvajset let. Kljub odreditvi kazenskega sodišča, da je nekoga dovoljeno oddati v prisilno delavnico, je deželno politično oblastvo dokončno odredilo oddajo. Nihče ni smel biti v prisilni delavnici več kot tri leta. Disciplinsko nadzorstvo so v prisilnih delavnicah izvrševali po zanje veljavnih predpisih. Ustanovna pravila in hišne rede je morala odobriti državna uprava. Pravila so določala način opravljanja dela prisiljencev, njihovo klasifikacijo po razredih kakor tudi previdnosti v primerih, ko so prisiljenci delali zunaj zavoda. Imenovanje načelnikov in ostalega osebja v prisilni delavnici je bilo v pristojnosti deželne vlade. Kadar se je več dežel zedinilo o ustanovitvi skupne prisilne delavnice, je imel pravico imenovanja deželni odbor tiste dežele, v kateri je imela prisilna delavnica svoj sedež. Tudi imenovanje načelnikov je morala potrditi državna uprava. Tudi vrhovni policijski nadzor in pregled prisilnih delavnic sta bila pridržana državni upravi.

Namen poboljševalnic, imenovanih popravnice, je bil v tem, da bi bili mladi ljudje, ki še niso dopolnili 18 let in so že zagrešili kaznivo dejanje, v njih deležni moralne in pobožne vzgoje, da bi se izučili v delu, ki bi bilo primerno njihovim sposobnostim in s katerim bi se kasneje lahko tudi preživljali. V Ljubljani so v zvezi s tem zakonom uredili poseben oddelek prisilne delavnice kot poboljševalnico za mladoletne moške osebe. Sprva se je v njem nahajalo 40 mladoletnikov in polovica se jih je učila krojaške ali čevljarске obrti, druga polovica pa je delala na polju ali na vrtu. Na podlagi sklepa kranjskega deželnega zbora z dne 16. januarja 1909 pa je deželni odbor preuredil oddelek poboljševalnice v "posebno vzgajališče za zanemarjeno mladino". Vanj so sprejemali tudi take, za katere je sodišče menilo, da je koristna in potrebna vzgoja v takem zavodu.

Med prvo svetovno vojno je vojska izpraznila prisilno delavnico in vanjo naselila duševno zaostale osebe, oddelek za zanemarjeno mladino pa je deloval dalje. Po vojni uprava ni več pošiljala ljudi v prisilno delavnico in to je bil konec njenega delovanja.²⁸⁵

Hiralnice

V hiralnicah so našli svoj dom onemogli ljudje in ljudje, ki so bili neozdravljivo bolni. Pred samostojnim delovanjem teh zavodov so bili hiralci povečini nastanjeni v špitalih

²⁸⁵ M. Dolenc, "Usoda" ..., str. 75.

ali ubožnih hišah. Proti koncu 18. stoletja se je oblikovala ideja, da bi zgradili veliko hiralnico v Gradcu, v kateri bi bilo prostora za hiralce iz Štajerske, Koroške in Kranjske. Do realizacije te ideje pa ni prišlo. Tako so imeli tudi hiralci v Ljubljani do leta 1811 zatočišče v meščanskem špitalu. Tega leta pa so jih premestili v civilno bolnico na Dunajski cesti.²⁸⁶ Vendar so se hiralcev po bolnicah zelo otepali, ker so zasedali prostor bolnikom, ki jih je bilo mogoče pozdraviti. V tem smislu je bilo z naznanilom c.-kr. vodstva civilne bolnice (pri okrajnem uradu) mestu Ljubljani leta 1820 naročeno, da poišče hiralcem, dotlej bivajočim v civilni bolnici, primeren prostor v poslopu meščanskega špitala.²⁸⁷

S sklepom z dne 1. oktobra 1881 je deželni odbor naročil vodstvu deželnih dobrodelnih zavodov, naj vse bolnike, ki niso primerni za nadaljnje bolnišnično oskrbovanje in ki imajo neozdravljive bolezni, kakor hitro se pokaže, da je bolezen neozdravljiva, oddajo mestnemu magistratu ljubljanskemu v nadaljnje ravnanje in se sklicujejo na § 28 in 30 domovinske postave in ukaz ministrstva notranjih zadev z dne 17. junija 1869 (št. 1713). Vodstvo mora paziti tudi na to, da neozdravljive bolnike oskrbujejo v bolnišnici le takrat, ko se njihova bolezen hitro slabša. Upravništvo hiralnice sv. Jožefa so seznanili, da bodo iz deželnega zaklada pokrivali hiralnične oskrbovalne stroške edino še za tiste hiralce, ki so že v hiralnici. Ljubljanski mestni magistrat so zaprosili, naj vselej, kadar bo mestna občina hirajoče, na Kranjsko pristojne osebe z neozdravljivimi boleznimi prevzela iz bolnišnice in jih oddala v hiralnico sv. Jožefa, to naznani ustreznim domovinskim občinam. Deželni odbor pa je pooblaščen, da sme del hiralničnih oskrbovalnih stroškov, s katerimi bi bila kaka revna občina preobložena, vendar pa le največ do polovice, prevzeti deželni sklad.²⁸⁸

Leta 1882 je hiralnica pri sv. Jožefu v Ljubljani razpolagala z 80 posteljami. Vanjo so prihajali hiralci iz raznih krajev dežele.²⁸⁹ V hiralnici so oskrbovali tudi hirajoče umobolne. Leta 1888 jih je bilo 36.²⁹⁰

Zaradi praznovanja vladanja cesarja Franca Jožefa je dežela Kranjska leta 1888 v podporo onemoglim ubožcem ustanovila glavnico 20.000 goldinarjev. Namenjena je bila občinam kranjske dežele, ki so imele takrat pri oskrbi ubožcev najmanj sredstev. Uživanje oziroma razdeljevanje obresti od glavnice je potekalo na podlagi statuta cesarja Franca Josipa deželnih hiralniških ustanovah na Kranjskem.²⁹¹

V osemdesetih letih 19. stoletja je razen v Ljubljani obstajala tudi hiralnica Glavarjeve ustanove v **Komendi** za 40 hiralcev.²⁹²

²⁸⁶ I. Vrhovec, Meščanski ..., str. 95–99.

²⁸⁷ P. Radics, Zgodovina ..., str. 58.

²⁸⁸ Obravnave ..., leto 1882, letno poročilo deželnih zavodov in zakladov, str. 126.

²⁸⁹ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 51.

²⁹⁰ Obravnave ..., leto 1888, str. 81.

²⁹¹ Obravnave ..., leto 1888, Priloga 29, str. 39.

²⁹² P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 50.

Zavodi za gluhoneme

Že leta 1830 je Francišek Schmid pod psevdonomim Francišek Holdheim z ustanovnim pismom vložil osem delnic Avstrijske nacionalne banke z namenom, da bi začeli vzgajati gluhoneme otroke iz dežel Kranjske in Koroške.²⁹³ Na podlagi te ustanove so gluhoneme vzgajali v vzgojevališču za gluhoneme v Linzu. Po ustanovnih pravilih so bila tri mesta v zavodu namenjena gluhonemim zakonskim otrokom obeh spolov krščanske veroizpovedi iz dežele Kranjske, otrokom luteranske veroizpovedi pa le, če so starši z reverzom privolili, da smejo njihove otroke vzgajati v katoliški veri. Sprejemali so gluhoneme brez drugih telesnih hib; stari so morali biti najmanj sedem in ne več kot dvanajst let. Otroci brez staršev, ki so bili popolnoma ubogi in zapuščeni, a dobrega zdravja, ter sploh gluhonemi moškega spola, so imeli prednost. V Ljubljani so bila v začetku šolskega leta 1883/84 razpisana tri prosta mesta v okviru ustanove Franca Holdheima za gluhoneme v c.-kr. deželnem vzgojevališču za gluhoneme v Linzu. Predpisano je bilo, da mora vsakdo, sprejet v vzgojevališče, prinesiti s seboj najmanj po eno vsakdanjo in praznično obleko, poleg tega pa dečki po 4 srajce, 4 spodnje hlače, 3 pare nogavic, 2 para čevljev in 4 žepne robce, deklice pa po 4 srajce, 2 para čevljev, 3 pare spodnjih hlač, 3 pare nogavic in 4 žepne robce. Starši ali njihovi namestniki, ki so prosili za sprejem v to ustanovo, so morali prošnjo, ki so ji morali priložiti otrokov krstni list, spričevalo o cepljenju proti kozam, ubožni list ter od župnijskega urada podpisano in od okrajnega zdravnika potrjeno zdravniško spričevalo o otrokovi izobraževalni sposobnosti in njegovem zdravju, oddati na okrajno glavarstvo, v Ljubljani pa na mestni magistrat.²⁹⁴ Ustanovi so se pridružila še nekatera druga volila: leta 1830 volilo Jožefa Skuška, kaplana v Železnikih, leta 1836 Benjamina Jelovška pl. Fichtenaua in leta 1861 Franciška Hafnerja, duhovnika na Dunaju. Ljubljanski škof Anton Alojzij Wolf je v svoji oporoki leta 1858 namenil 8.000 goldinarjev za gluhoneme, grofica Franciška Stubenberg z oporoko leta 1866 in ribniški dekan Ignacij Holzapfel.²⁹⁵ Slednji je vse svoje premoženje zapustil za ustanovitev zavoda za gluhoneme na Kranjskem, katerega del so v začetku, ko še ni deloval samostojni zavod za gluhoneme na Kranjskem, na predlog deželnega odbora uporabljali za kritje stroškov oskrbe gluhonemih iz Kranjske v zavodih v Linzu in Gorici.²⁹⁶ Že omenjena ustanova grofice Franciške Stubenberg za gluhoneme je tudi razpisovala prosto mesto v vzgojevališču za gluhoneme v Linzu. Po pravilih ustanoviteljice je bilo to mesto namenjeno gluhonemim otrokom obeh spolov iz dežele Kranjske, če niso bili neumni ali niso imeli drugih telesnih hib in so bili stari manj kot sedem in ne več kot dvanajst let. Prošnjam je bilo potrebno predložiti enaka dokazila, otroci pa so morali prinesiti s seboj enako količino obleke kot je bila predpisana za ustanovo Franca Holdheima.²⁹⁷ K oskrbovanju gluhonemih deklic je veliko pripomogla Holzapfelova zapuščina, za katero se je deželni odbor že leta 1887 zavzemal, da bi prešla v oskrbovanje dežele.²⁹⁸

²⁹³ E. Jarc, *Osnove ...*, str. 7.

²⁹⁴ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 975, fol. 41.

²⁹⁵ E. Jarc *Osnove ...*, str. 7.

²⁹⁶ *Obravnave ...*, leto 1876, 17. zvezek, Priloga 19, str. 210.

²⁹⁷ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 975, fol. 60.

Navedene ustanove so v precejšnji meri zadoščale potrebam mesta Ljubljane. To lahko sklepamo iz odgovora mestnega magistrata ljubljanskega g. Ivanu Boštjančiču, učitelju gluhonemih v Blanci pri Sevnici, ki je magistrat leta 1889 povprašal, koliko je v Ljubljani gluhonemih, starih med šest in štirinajst let, ki niso v nobenem zavodu. Odgovor je bil, da se v ljubljanski mestni občini nahaja le en gluhonemi deček, ki ne obiskuje nikakršnega zavoda.²⁹⁹ Vendar so v Ljubljani že v osemdesetih letih 19. stoletja pričeli razpravljati o gradnji zavoda za gluhoneme. Ravnateljstvo zavoda za gluhoneme v Linzu je namreč kranjskemu deželnemu odboru naznanilo, da je priliv tamkajšnjih gluhonemih otrok v zavod vedno večji in že se je postavljalo vprašanje sprejemanja gluhonemih iz dežele Kranjske. Tako je bilo tudi v enakem zavodu v Gorici, ki je bil že precej zaseden.³⁰⁰ Samostojni zavod so gluhonemi dobili leta 1900 (na Zaloški cesti). Slovesno ga je odprl takratni deželni predsednik baron Viktor Hein. Pred prvo svetovno vojno je imel nad 600.000 kron lastnega premoženja, ki pa je bilo izčrpano za vojna posojila.³⁰¹

V zadnjem desetletju 19. stoletja je bil na osnovni šoli v Šmihelu pri Novem mestu ustanovljen oddelek za gluhoneme deklice. Ustanovile so ga šolske sestre de Notre Dame.³⁰² Za gluhoneme so obstajale ustanove družin Holdheim, Wolf, Dasner in Schuschek.³⁰³

Ostale ustanove

Poleg do sedaj navedenih in opisanih ustanov oziroma zavodov na področju socialne politike zasledimo še celo vrsto raznih drugih ustanov za pomoč ubogim. Običajno so ustanove natančno opredeljevale namen, za katerega je darovalec zapustil denar. Z ustanovami so upravljali župniki, politična oblast ali razna dobrodelna društva, ponavadi ustanovljena prav s tem namenom.

Med pomembnejše in dalj časa delujoče ustanove sodi tudi *Knafljeva ustanova za štipendiranje študentov iz kranjske dežele na dunajski univerzi*.³⁰⁴

Na začetku 18. stoletja sta Jakob Schell von Schellenburg in njegova žena ustanovila številne ustanove, poimenovane po njima *Schellenburgove ustanove*. Ustanovni kapital je z obrestnim vložkom znašal 240.000 goldinarjev in je bil razdeljen v plemiško "ustanovo za gospodične", ustanovo za 100 invalidnih vojakov, ustanovo za vzgojo osmih kranjskih plemiških mladeničev na c.-kr. terezijanski viteški akademiji na Dunaju, ustanovo za podpiranje dvanajstih oficirskih vdov kranjske nacije in ustanovo za dvanajst študentskih štipendij. Poleg tega sta Schellenburgova zapustila lepo vsoto za pobožne namene za samostane, cerkve in revne.³⁰⁵

²⁹⁸ Obravnave ..., leto 1888, letno poročilo, str. 170.

²⁹⁹ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 975, fol. 95, 96.

³⁰⁰ Obravnave ..., leto 1876, 17. zvezek, Priloga 19, str. 210.

³⁰¹ E. Jarc, Osnove ..., str. 7–8.

³⁰² E. Jarc, Osnove ..., str. 7–8.

³⁰³ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 39.

³⁰⁴ Peter Vodopivec, Luka Knafelj in štipendisti njegove ustanove, Ljubljana 1971.

³⁰⁵ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 17.

Že omenjena *ustanova grofa Lamberga* je imela v drugi polovici 18. stoletja glavnico z 20.000 goldinarji. Iz nje so delili podporo večinoma revnim ženskam, včasih tudi moškim meščanskega stanu. Iz nje je dobivala podporo tudi ostarela, bolna služinčad, kasneje pa tudi posamezne dame iz plemstva.³⁰⁶

Glede ustanov je gubernijska uredba z dne 12. avgusta 1817 (št. 8513), ki je bila naslovljena na c.-kr. okrožni urad in ordinariat, predpisovala, da morajo biti listine za ustanovitev in pokrivanje pobožnih ustanov preko okrožnega urada predložene najprej guberniju, gubernij nato preveri stanje pri fiskalnem uradu in preda pravilno sklenjeno listino ordinariatu v namen podelitve svetne potrditve. Če ordinariat ne najde nobenega dvoma, vrne listino s svojo potrditvijo guberniju, ki izda deželnoknežje pismo. Zaradi takega postopka je bilo predpisano določeno število prepisov ustanovne listine.³⁰⁷

Gospodarske okoliščine prvih tridesetih let 19. stoletja so v okrožju ljubljanske okolice pripeljale do ustanovitve *varčevalne kašče za žito*, katere statut in pravilnik je potrdila vlada z odredbo gubernija z dne 7. marca 1833.³⁰⁸

V 19. stoletju, zlasti v drugi polovici, se je posebej živahno razmahnilo ustanavljanje in delovanja *dobrodelnih društev*. Pogosto sta tudi država ali dežela prispevali znesek denarja za delovanje društev, ali pa sta jim deželne sklade v nekaterih primerih kar predali v upravljanje.

Z uveljavljanjem industrializacije se je vedno bolj pojavljal problem, kako varovati majhne otroke, katerih starši so delali v tovarnah ali služili kot ddninarji. Pri takratnih nizkih mezdah je namreč morala tudi mati poiskati kako zaposlitev, otroci pa so ostali popolnoma prepuščeni sami sebi. V Ljubljani je že leta 1834 nastala ustanova za varovanje majhnih otrok v ulici sv. Florijana (otroški vrtec).³⁰⁹ Prvo otroško zavetišče je leta 1779 v Alzaciji ustanovil Janez Friderik Oberlin. Namen zavetišča je bil zaščititi otroke v predšolskih letih pred zanemarjanjem. V avstrijski državi je cesarski odlok z dne 21. februarja 1832 dovolil ustanavljanje društev za zavetišča majhnih otrok, ki pa so morala biti pod nadzorom škofijskega konzistorija. V zavetišča so sprejemali otroke, stare do pet let, finančno pa so se vzdrževala s prostovoljnimi prispevki. Leta 1835 je bilo ustanovljeno dobrodelno društvo v Ljubljani. Pravila so bila potrjena 14. avgusta 1835. Odbor je sestavljalo 24 žensk vseh stanov. Načelovala mu je soproga vsakokratnega deželnega guvernerja. Direktor je bil šentjakobski župnik Janez Krizostom Pohlin. Nad delom društva pa si je pridržal vrhovno nadzorstvo gubernij. Novembra 1835 je bilo zavetišče odprto in je devet let delovalo v Rožni ulici 108, kasneje 21. Sprejemalo je otroke v starosti od dveh do šestih, pozneje sedmih let. Starši so oddajali otroke v zavetišče zjutraj ob šesti oziroma sedmi uri in jih prišli iskat med šesto in sedmo uro zvečer. Najrevnejši otroci so v zavodu dobivali tudi brezplačno kosilo. Leta 1840 je obiskovalo zavetišče 63 dečkov in 65 deklic, leta 1841 pa 66 dečkov in 75 deklic. Leta 1843 je društvo kupilo hišo v Florjanski ulici, kasnejšem Gornjem trgu 27 in otroško zavetišče se je preselilo tja. Ker prostovoljni prispevki za vzdrževanje zavoda niso zadoščali je društvo vsako leto prirejalo razkošne zabave in uporabljalo dobičke v

³⁰⁶ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 24.

³⁰⁷ Sammlung der politischen Gesetze ..., leto 1817, št. 112.

³⁰⁸ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 35.

³⁰⁹ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 34.

prid zavetišča. Niti občina, dežela in država niso prispevale ničesar. Usoda otrok, starih do dveh let pa je bila bolj žalostna. Zanje ni bilo nobenega zavetišča in umrljivost je bila zelo velika. Za varstvo otrok do drugega leta starosti so v tujini ustanavljali jasli. Prve jasli so nastale v Parizu leta 1844, v Avstriji pa leta 1849 na Dunaju. Tudi v Ljubljani so na sejah občinskega sveta živahno razpravljali o potrebnosti takega zavoda. Vendar so na koncu razpravljanj sklenili, da jasli v Ljubljani niso zažele, ker bi bile lahko posledice lahkomišelnih poroke in s tem pomnožitve proletariata.³¹⁰

Pri reševanju problema delavskih stanovanj je veliko pripomoglo v letu 1820 pričeto delovanje *društva kranjske branilnice*. Z njegovo pomočjo je bilo zgrajenih veliko cenejših in bolj zdravih delavskih stanovanj.³¹¹

Tudi ustanovitev *rokodelsko-bolniškega in pokojninskega društva v Ljubljani* seže v leto 1835.³¹²

Ljubljanski knezoškof Anton Alojzij Wolf je leta 1846 v Ljubljani ustanovil "*Collegium Aloisianum*", imenovan tudi Alojzijevišče, kot zavod za revne in spodobne študente ljubljanske gimnazije, ki je služil tudi kot pripravljalna ustanova za poznejši študij teologije v knezoškofijskem semenišču.³¹³

Leta 1848 je bil ustanovljen tudi *kranjski invalidni fond* za tiste na Kranjskem rojene in v vojaških domovinskih telesih nastale invalide.³¹⁴

Revnim, posebno osirotelim slepim iz dežele Kranjske, zlasti iz župnije Smlednik, je bila namenjena zapuščina v letu 1857 umrlega gubernialnega svetnika barona Karola Jožefa Flödnigga. Tudi na ljubljanski mestni magistrat so vsako leto pošiljali oznanila o prostih mestih v "odgojilnici" za slepe v Linzu, katerih stroški bi bili pokriti iz *ustanove Karola Flödnigga*. Za to ustanovo so smeli prositi ubogi, na Kranjskem rojeni slepi otroci, posebno sirote obeh spolov, sicer primerni za učenje. Morali so biti stari najmanj sedem in ne več kot dvanajst let. Otroci, ki jim je bila podeljena ta ustanova, so morali prinesiti s seboj vsakdanjo in praznično obleko, 3 srajce, 2 para nogavic, 2 para čevljev in nekaj žepnih robcev. Starši ali njihovi namestniki so jih morali pripeljati v Ljubljano, od tod pa jih je na stroške ustanove v vzgojevališče pospremil poseben varuh. Starši ali njihovi namestniki, ki so želeli prositi za to ustanovo, so morali oddati prošnjo na deželno vlado preko okrajnega glavarstva, v Ljubljani pa preko mestnega magistrata. Prošnji so morali priložiti še otrokov krstni list, spričevalo o cepljenju proti kozam, ubožni list, zdravniško spričevalo o otrokovem zdravju in sposobnosti učenja.³¹⁵ Leta 1881 in 1882 se v Ljubljani na razpisana prosta mesta ni prijavil nihče, leta 1883 pa en prosilec.³¹⁶ Leta 1895 pa so s pomočjo Flödniggove ustanove vzgajali že deset slepih otrok v Linzu in enega v Gradcu. Leta 1912 je znašala Flödniggova ustanova 288.047 kron (poročilo

³¹⁰ Ivan Slokar, Prvo otroško zavetišče v Ljubljani, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, leto 1963, letnik XI, št. 2, str. 118–120.

³¹¹ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 43.

³¹² P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 35.

³¹³ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 37.

³¹⁴ P. Radics, Die Wohlthätigkeit ..., str. 36.

³¹⁵ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 975, fol. 32.

³¹⁶ ZAL, SI ZAL LJU 489, fasc. 975, fol. 33, 34, 35.

deželnega odbora št. 10324 iz leta 1913) in je tudi izginila kot vojno posojilo.³¹⁷ V zvezi z ustanovo za slepe se omenja tudi družina Jelovšek.³¹⁸

Leta 1860 je bilo ustanovljeno *pokojninsko društvo za vdove in sirote ljudskih učiteljev na Kranjskem*, potem ko je bil že leta 1856 za borne učence ljubljanske gimnazije ustanovljen *gimnazijski podporni fond*.³¹⁹

Za konec 19. stoletja je v mestih značilno tudi ustanavljanje *ljudskih kuhinj*. V Ljubljani je bila ustanovljena leta 1877, in sicer na pobudo Henthalerja. V njej so dobivali hrano tudi študenti. Zanje je veljalo, da so že od začetka tisočem in tisočem prikrajšanim študentom in mestnim revežem na ločenih lokacijah dajale dobro, hranljivo in ceneno hrano, včasih celo zastonj. Pri njenem delovanju je bila s svojimi prispevki udeležena tudi kranjska hranilnica.³²⁰

Ljudska kuhinja na prostem v Trnovem (ZAL, SI ZAL LJU 342, a. e. A1/219).

Društvo za osnovanje in zgradbo zavetišča in vzgojevališča v Ljubljani je leta 1900 kupilo grad Rakovnik in ga podarilo salezijanski družbi, da bi začela delati z zapuščeno in ogroženo mladino. Leta 1908 je zavod dobil novo poslopje. Starši in njihovi namestniki so v

³¹⁷ E. Jarc, *Osnove ...*, str. 8.

³¹⁸ P. Radics, *Die Wohlthätigkeit ...*, str. 39.

³¹⁹ P. Radics, *Die Wohlthätigkeit ...*, str. 39.

³²⁰ P. Radics, *Die Wohlthätigkeit ...*, str. 45–46.

zavod običajno pošiljali osirotele otroke in tiste, ki so živeli v neznosnih družinskih razmerah. Sodnija in druge oblasti pa so pošiljale otroke in mlajše mladoletnike kaznjence in drugo zapuščeno mladino.³²¹

Dne 15. aprila 1908 je bil ustanovni zbor *Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju ljubljanskem*. Veliko zaslug za njegovo ustanovitev je imel Fran Milčinski. Med drugim se je zavzemalo za reformo mladinskega kazenskega prava, ki naj bi vsebovalo načelo, da se otroka ne sme kaznovati, temveč vzgajati in temu načelu bi bilo potrebno prilagoditi tudi kazenski postopek.³²² Društvo je skrbelo za oddajo otrok v boljše družine ali k mojstrom, deloma pa v zavode: k salezijancem, v Marijanišče, zavetišče Angela Varuha v Spodnji Šiški, dekliško zavetišče v Gradcu in drugam. Kasneje so nastala taka društva v vseh sodnih okrajih kranjske dežele. Posebno se je obseg njihovega dela povečal med prvo svetovno vojno.³²³

³²¹ E. Jarc, *Osnove ...*, str. 8.

³²² Primerjaj: Bronislav Skaberne, Fran Milčinski, pionir slovenske mladinske kriminologiji (1867–1932). Kriminalistična služba, leto 1958, letnik IX, str.163–176.

³²³ E. Jarc, *Osnove ...*, str. 10–11.

Zusammenfassung

Das vorliegende Werk *Armenpflege im Land Krain – Sozialpolitik von der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zum Jahr 1918* stellt eine historische Übersicht über Maßnahmen und Aktivitäten im Bereich der öffentlichen Armenpflege bzw. Sozialpolitik dar. Es bezieht sich auf das Land Krain und umfaßt die Zeitspanne von der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zum Jahr 1918.

In einer kurzen Übersicht wird zunächst die Entwicklung der Sozialpolitik bis zum 12. Jahrhundert umrissen, dann vom 12. bis zum 16. Jahrhundert und vom 16. bis zum 18. Jahrhundert, mit Angabe von konkreten Maßnahmen und Aktivitäten, die in einzelnen europäischen Städten und Staaten im Bereich der Armenpflege eingeführt wurden. Anschließend wird die einschlägige Regelung im Land Krain eingeleitet, und zwar von der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zur Einrichtung von Armeninstituten. Die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts ist durch intensive Tätigkeit der Behörden auf zahlreichen Gebieten gekennzeichnet, was auch für die Armenpflege bzw. karitative Tätigkeit gilt. In diesen Rahmen gehören auch Vorschriften und Verordnungen im Zusammenhang mit den Bemühungen um eine organisierte und systematische Sammlung und Verteilung von Geldern an Bedürftige, einschließlich der Einrichtung von Wohltätigkeitsanstalten sowie der Eindämmung und Verhinderung des Bettelns und Vagabundierens. Im Jahre 1749 wurde die Polizeihofkommission gegründet, die für Polizei-, Armen-, Fürsorge-, Obhut- und Schubangelegenheiten zuständig war. In Krain wurde aufgrund der Resolution vom 20. September 1749 die Milde-Stiftungssachen Hof Commission für Krain gegründet, die mit dem Finanzieren von Wohltätigkeitsanstalten beauftragt wurde. Sie wurde im Jahre 1773 aufgehoben, ihre Aufgaben wurden von der Landeshauptmannschaft übernommen. Kaiserin Maria Theresia griff in den Bereich des Bettelwesens durch die 1754 erlassene Bettler-, Schub- und Verpflegungsordnung ein. Von Bedeutung ist auch ihre Verordnung von 1771 über die Vereinigung aller in Laibach (Ljubljana) bestehenden Wohltätigkeitsanstalten zu einer einzigen. Nach gut zehn Jahren wurde die Einrichtung eines Hauptarmenfonds angeordnet, und Unterstützungen wurden nur aus diesem Fond ausgezahlt.

Ende des 18. Jahrhunderts brach mit den josephinischen Reformen ein neuer Zeitabschnitt im Bereich der Sozialpolitik an. Charakteristisch dafür war die Konzentration von Vermögensfonds sowie eine strenge Gliederung und Einteilung im Bereich der Armenverpflegung und bei Gründung von Wohltätigkeitsanstalten. Diese Zeit war durch die Einrichtung von Pfarrarmeninstituten geprägt, die in den Jahren 1782–1789 in einzelnen westlichen Ländern Österreichs, auch in Krain, errichtet wurden. Ihre Entstehung erfolgte im Geiste kirchlicher Bruderschaften und im Einklang mit der Pfarrsprengelverteilung. Sie wurden zusammen von Pfarrern und Armenvätern geleitet, letztere waren gewählte Vertreter der

Gemeinden, die zu den einzelnen Pfarren gehörten. Die Aufgabe der Armeninstitute bestand darin, die Privatwohlthätigkeit zu erfassen, zu verzeichnen, zu vereinigen und zu organisieren, die Unterstützungen auf gerechte Weise unter Berechtigte zu verteilen und die Ursachen zu beseitigen, die die Menschen in die Armut treiben. Außer privaten Spenden flossen den Armeninstituten auch gesetzlich festgelegte Einnahmen zu. Am Beispiel des Armeninstituts in Laibach wird das beinahe hundert Jahre währende Wirken der Armeninstitute in ganz Krain dargestellt.

Das Gesetz vom 3. December 1863 betreffend die Regelung der Haimatverhältnisse ("Heimatgesetz") enthielt auch die staatsgesetzlichen Grundlagen des Armenwesens und schrieb die Pflichten der Zuständigkeitsgemeinden hinsichtlich der Armenpflege fest. Die Armensorge wurde zum integrierten Bestandteil der öffentlichen Verwaltung.

In den darauffolgenden Jahren wurde in Krain auf der Grundlage des Heimatgesetzes und der Gemeindeordnungen über den Landtag eine Armengesetzgebung geschaffen. Im Jahre 1883 wurde die Aufhebung der Pfarrarmeninstitute und die Übergabe des Vermögens der Pfarrarmeninstitute an die Verwaltung der politischen Gemeinden durch Gesetz bestimmt. In der Regel ging das Vermögen des Armeninstituts an jene Gemeinde über, auf deren Territorium sich das Armeninstitut befand. Im demselben Jahr erhielt das Land Krain ein Gesetz, das die öffentliche Fürsorge sanktionierte. Außerhalb der öffentlichen Verwaltung verblieb nach wie vor das weite Feld der kichlichen Armenpflege, die von eminenter Bedeutung war bei der allgemeinen Krankenverpflegung, bei Hilfsaktionen zugunsten einzelner Alters- und Berufsgruppen sowie in Krisenzeiten. Die Tätigkeit der Ordensgemeinschaften bedeutete eine Ergänzung der öffentlichen Fürsorge. Darüber hinaus wurden die Lücken in der öffentlichen Fürsorge von der Privatwohlthätigkeit sowie von konfessionellen Vereinigungen geschlossen.

Als erste in der Reihe der Wohlthätigkeitsanstalten des Landes Krain werden *Spitale* dargestellt, die zu den ältesten derartigen Anstalten gehören und schon seit Anfang des 12. Jahrhunderts bekannt sind. Ihre Rolle und Bestimmung änderte sich im Laufe der Jahrhunderte. Von einfachen Zufluchtstätten für Arme und Pilger über polyfunktionale Anstalten, die Armenhäuser, Siechenhäuser, Asyle und Verpflegungsanstalten für Arme, Findelkinder und Waisen in sich vereinigten, verlief die Entwicklung in Richtung Gliederung und Spezialisierung ihrer Tätigkeit bei gleichzeitiger Trennung einzelner spezialisierter Wohlthätigkeitsanstalten von den Spitalern, so daß sie sich gegen Ende des 19. Jahrhunderts (vor allem in größeren Städten) einerseits in Krankenhäuser, andererseits aber in Siechenhäuser und Altersheime umzuwandeln begannen. Bei der Lösung der sozialen Frage spielten sie eine bedeutende Rolle.

Armenhäuser waren Anstalten, wo Arme Unterkunft, machmal auch Verpflegung fanden. Mit der Gründung von Armeninstituten Ende des 18. Jahrhunderts brach ein neuer Zeitabschnitt im Tätigkeitsbereich der Armenhäuser an. Die Armeninstitute waren nämlich darum bemüht, an den Orten ihres Wirkens wenigstens ein geeignetes Haus zu erwerben, wo Arme Unterkunft finden könnten, nach Möglichkeit auch Verpflegung für Bewohner und Externe. Viele Armenhäuser benannten sich um in Asyl für Gebrechliche bzw. Alte.

Findelhäuser waren Anstalten, die Sorge für verlassene Kinder und Findelkinder trugen. Bevor sie Ende des 18. Jahrhunderts als Sonderanstalten ihre Tätigkeit aufnahmen, wurden

Findelkinder in Spitälern von gedungenen Ammen ernährt. Im Land Krain wirkte nur ein einziges Findelhaus und zwar in den Jahren 1788–1871 in Laibach. Es war eng verbunden mit dem Gebärhäus, das im Dezember 1788 in Laibach im bürgerlichen Spital seine Tätigkeit aufnahm. Fast alle Kinder, die im Gebärhäus geboren wurden, waren uneheliche Kinder, ihre Mütter Dienstmädchen, die bei der Geburt des Kindes zwischen Kind und Beruf wählen mußten. Die Mehrzahl von ihnen entschied sich für den letzteren. Aufgrund eines Kontrakts übergab das Findelhaus das Findelkind so schnell wie möglich an Pflegeeltern gegen einen Geldbetrag, der bis zum achten Lebensjahr des Kindes ausgezahlt wurde. Danach wurde es den Pflegeeltern in unentgeltlicher Pflege überlassen.

Zu den Wohltätigkeitsanstalten zählte man auch die *Waisenhäuser*. Bevor sie selbständig zu funktionieren begannen, fanden Waisenkinder Verpflegung in anderen Wohltätigkeitsanstalten wie Spitälern, Armenhäusern oder bei Pflegeeltern. In Krain gab es Anstalten für Waisenkinder, die für Waisenkinder bei Pflegeeltern sorgten. Als selbständige Anstalt nahm das Waisenhaus erst in den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts seine Tätigkeit auf, und zwar als Knaben-Asyl und Waisenhaus "Marianum" und als das Gräfin Lichtenthurn'sche Asyl und Mädchen-Waisenhaus.

Im Zuge der Spezialisierung der einzelnen Spitäler wurden die *Irrenhäuser* ausgesondert, zunächst als Abteilungen für Geisteskranke, die gewöhnlich im Rahmen der errichteten Krankenhäuser wirkten, später als selbständige Irrenanstalten. Das Verhältnis bzw. die Behandlung der Geisteskranken entwickelte und änderte sich parallel zu den Fortschritten der medizinischen Wissenschaft. Von den ursprünglichen Methoden, daß man Geisteskranke einfach in Zimmer einschloß (und isolierte) mit der Absicht, andere vor ihnen zu schützen bzw. sie unschädlich zu machen, verzeichnet man im 19. Jahrhundert eine andere Behandlung, die auf eine Heilung abzielte. In Laibach wirkte die Abteilung für Irren im Rahmen des Zivilspitals, in den zwanziger Jahren des 19. Jahrhunderts wurde sie jedoch zur Irrenanstalt umgestaltet und umgebaut, die nach wie vor im Rahmen des Spitals wirkte. Im Jahre 1881 wurde die Landesirrenanstalt in Studenec feierlich eröffnet, die nach drei Jahren ein Statut erhielt, das vom Landtag des Herzogtums Krain bestätigt wurde und ihren Zweck, ihre Verwaltung und Tätigkeit regelte.

Auch *Zwangsarbeits- und Strafanstalten* wurden zu den Wohltätigkeitsanstalten gezählt. Sie stellten nämlich eine Einrichtung dar, in der die Funktionen des Strafvollzugs, der sozialen Aufsicht und Fürsorge vereinigt waren. Sie beherbergten assoziale Sonderlinge, Streicher und Straßenmädchen. Dorthin wurden Verbrecher und Arbeitsscheue eingewiesen, die bisher von niemandem zu ordentlicher Arbeit, Ehrenhaftigkeit und Ordnung angehalten werden konnten. Durch ihre Einweisung in derartige Einrichtungen wollte man sie unschädlich machen und die Umgebung vor ihnen schützen. Auf der anderen Seite verfolgte man das Ziel, diese Leute zu Arbeit und Ordnung anzuhalten. Im Zuge der weiteren Entwicklung wurden diese Einrichtungen in echte Strafvollzugsanstalten sowie Zwangsarbeitsanstalten mit Besserungszwecken umgewandelt. Eine Änderung im Bereich der Zwangsarbeitsanstalten brachte im Jahre 1873 ein Gesetz mit sich, das bestimmte, daß Täter, die keine 18 Jahre alt waren, in keine Zwangsarbeitsanstalten, sondern in Besserungsanstalten eingewiesen werden müssen, wodurch auch die Grundlagen zu deren Einrichtung geschaffen wurden.

Es folgen Kurzanlagen über andere kleinere Einrichtungen, die im behandelten Zeitraum im humanitären Bereich wirkten.

Seznam uporabljenih virov in literature

Viri

- Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, SI ZAL LJU 489.
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mesto Ljubljana, institut za mestne reveže, SI ZAL LJU 508.
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Marijanišče Ljubljana, SI ZAL LJU 239.
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Rokopisni elaborati, SI ZAL LJU 346.
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Občina Ribnica, SI ZAL RIB 2.
Arhiv Republike Slovenije, Deželna vlada v Ljubljani, SI AS 33.
Slovenski šolski muzej, Arhivska zbirka, fasc. 313.
Kaiserl. königl. Theresianisches Gesetzbuch.
Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Gouvernement=Gebiet im Königreiche Illyrien.
Ukazi ces. kralj. deželnih gosposk za vojvodstvo Kranjsko.
Reichs-Gesetz-Blatt für Kaiserthum Oesterreich.
Državni zakonik za kraljevino in dežele, v državnem zboru zastopane.
Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko.
Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, stenografični zapisniki.

Literatura

- Anžič, Sonja, Ubožni institut v Ljubljani, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1994, letnik 42, št. 3.
Anžič, Sonja, Postlana je postelja kranjskim lenuhom in potepuhom! Prisilna delavnica v Ljubljani, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 2002, letnik 50, št. 3.
Bleiweis, Karol, Blaznice, norišnice, kakoršne morajo biti, in kaj je njih namen, Ljubljana 1878.
Borisov, Peter, Univerzitetni klinični center v Ljubljani, njegov nastanek in razvoj, Ljubljana 1986.
DIC 1882–1997, Zbornik ob 115-letnici Marijanišča in 50-letnici Dijaškega doma Ivana Cankarja, Ljubljana 1997.
Dolenc, Metod, "Usoda" ljubljanske prisilne delavnice, Kronika slovenskih mest, 1937, letnik IV, št. 2.

- Drnovšek, Marjan, Oris odnosa ljubljanskega občinskega sveta do mestnega razvoja 1850–1914 s posebnim poudarkom na Hribarjevi dobi, Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo, Kronika - Ljubljana 1984.
- Foucault, Michel, Nadzorovanje in kaznovanje, nastanek zapora, Delavska enotnost, Ljubljana 1984.
- Geremek, Bronislaw, Usmiljenje in vislice, Zgodovina revščine in milosrčnosti, Ljubljana 1996.
- Golec, Boris, Tržaški in ljubljanski najdenčki v kumljanskih hribih, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1989, letnik 37, št. 3.
- Göstl, Fr., Pijanost in blaznost, Letopis matice slovenske za leto 1893, Ljubljana 1893.
- Gruden, Josef, Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese, Laibach 1906.
- Gruden, Josip, Zgodovina slovenskega naroda, Ljubljana 1910.
- Handwörterbuch der Kommunalwissenschaften, Jena 1918.
- Hočevar-Meglič, L., Mestno zavetišče za onemogle na Japljevi cesti v Ljubljani, Kronika slovenskih mest, 1935, letnik II, št. 3.
- Horvat, Andreja, Delovanje dobredelnih društev v Ljubljani pred 1. svetovno vojno, diplomsko delo, Ljubljana 1991.
- Jarc, Evgen, Osnove sodobne zaščite otrok v Sloveniji, Kronika slovenskih mest, 1936, letnik III, št. 1.
- Laibacher Zeitung: Die Eröffnung der neuen Irrenanstalt in Studenz, leto 1881, št. 6.
- Lampe, Frančišek, Družba sv. Vincencija, Drobtinice, letnik XXX, Ljubljana 1898.
- Lampe, Frančišek, Marijanišče v Ljubljani, Drobtinice, letnik XXX, Ljubljana 1898.
- Lazarevič, Žarko, Ubožna preskrba v Ljubljani na prelomu iz 19. v 20. stoletje, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1987, letnik 35, št. 1–2.
- Lippich, Fr. Wilhelm, Topographie der k.k. Provinzialhauptstadt Laibach, in Bezug auf Natur = und Heilkunde, Medicinalordnung und Biostatik, Laibach 1834.
- Ljubljana 1895–1910, Ljubljana 1910.
- Mal, Josip, Stara Ljubljana in njeni ljudje, Ljubljana 1957.
- Meyers Lexikon, Leipzig 1924.
- Ernst Mayrhofer's Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen, Fünfter Band, Wien 1901.
- Občinska uprava deželnega stolnega mesta Ljubljane, Ljubljana 1898–1905.
- Oesterreichisches Staatswörterbuch. Handbuch gesammten österreichischen öffentlichen Rechtes herausgegeben unter Mitwirkung zahlreicher hervorragender Fachmänner von Dr. Mischler, Ernst, Ulbrich, dr. Josef, Wien 1895.
- Prelc, Helena, K zgodovini blaznosti na Slovenskem v prejšnjem stoletju, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1995, letnik 43, št. 1–2.
- Radics, P. pl., Zgodovina deželne civilne bolnice v Ljubljani, Ljubljana 1887.
- Radics, P. von, Die Wohlthätigkeit in Krain unter den Herrschern aus dem Hause Habsburg, Wien 1898.
- Rogelj, Monika, Skrb za revne v Kranju v drugi polovici 19. stoletja, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1998, letnik 46, št. 3.

- Skaberne, Bronislav, Fran Milčinski, pionir slovenske mladinske kriminologije (1867–1932), Kriminalistična služba, 1958, letnik IX.
- Slokar, Ivan, Prvo otroško zavetišče v Ljubljani, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1963, letnik XI, št. 2.
- Slokar, Ivan, Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do leta 1860, Razprave zvezek 4, Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1977.
- Snoj, Marko, Slovenski etimološki slovar, Ljubljana 1997.
- Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960.
- Stekl, Hannes, Oesterreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671–1920, Wien 1978.
- Šteska, Johann, Die k.k. Hofspitals-Stiftung in Idria, Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, 1857.
- Strlič, Nataša, Življenje ljubljanskih sirot v drugi polovici 18. stoletja, Zgodovina za vse, 2002, letnik IX, št. 1.
- Štukl, France, Občinska ubožna hiša in druge socialne zadeve, Loški razgledi, 1973, letnik XX.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherrn von, Die Ehre des Herzogthums Krain, Laibach–Nürnberg 1689, ponatis Rudolfswerth 1877.
- Vodopivec, Peter, Luka Knafelj in štipendisti njegove ustanove, Ljubljana 1971.
- Vrhovec, Ivan, Meščanski špital, Letopis matice slovenske za leto 1897, Ljubljana 1897.
- Žontar, Josip, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, ponatis Kranj 1982.